

СЕРІЯ ПРАВО

SERIES LAW

ЗМІСТ

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА!..... 7

Петков В.П.

Актуальні проблемні питання формування правової культури юриста

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-1 11

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Бостан С.К.

Методологія правового дослідження: поняття, структура,
філософсько-світоглядні засади

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-2 16

Алієв Р.В.

Військовий делікт – феномен сучасної юридичної науки

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-3 29

Слабко С.М.

Співвідношення понять «метод», «спосіб», «засіб», «захід»:
теоретико-правове обґрунтування та галузеві особливості

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-4 38

Ключник Р.М.

Политическая субъектность современного журналиста

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-5 44

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень і досягнень юридичної науки за всіма напрямками суспільного та економічного розвитку України і світової спільноти.

Для наукових працівників, професорсько-викладацького складу ЗВО, фахівців-правознавців, студентів, широкого кола науковців, юристів та працівників різних напрямів юридичної діяльності.

Матеріали публікуються змішаними мовами.

Журнал «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Право» зареєстровано у міжнародних наукометричних базах Crossref DOI, Index Copernicus та індексується в інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського.

Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля (протокол № 6 від 25.06.2021 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 24594-14534Р від 29.10.2020 р.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Бочарова Н.В.**
Конституційні засади позасудового захисту прав інтелектуальної власності (процедури медіації)
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-6 51
- Подорожна Т.С.**
Конституціоналізація правового порядку крізь призму формування вітчизняної соціонормативної системи
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-7 60
- Заворотченко Т.М.**
Теоретико-методологічні аспекти використання зарубіжного досвіду при охороні і захисті виборчих прав громадян
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-8 66
- Палєєва Ю.С.**
Актуальні питання, пов'язані з проектом Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум»
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-9 72

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

- Шкабаро В.М., Тодорошко Т.А., Біла А.В.**
Поняття ділової репутації в мережі Інтернет: проблеми визначення в законодавстві України
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-10 78

ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- Смолярова М.Л.**
Правові стимули та стимуляційні правовідносини в трудовому праві
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-11 84
- Максименко Н.В., Троянський О.А.**
Вплив пандемії коронавірусу COVID-19 на правове регулювання трудових відносин в Україні
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-12 90

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Кобзар О.Ф., Романов М.Ю.**
Організаційно-правові засади функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-13 96
- Комісаров О.Г.**
Інформаційно-правова модель забезпечення антитерористичної безпеки у місцях компактного проживання людей
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-14 103
- Макушев П.В., Хрідочкін А.В.**
Поняття та зміст процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в країнах Європейського Союзу
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-15 111
- Петков С.В.**
До питання про види юридичної відповідальності в контексті зміни державотворчих парадигм
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-16 119
- Волкович О.Ю.**
Питання правового забезпечення України в контексті залучення банками капіталу на міжнародних ринках
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-17 127
- Гамбург І.А.**
Організаційно-правові засади функціонування пробації в Україні: концептуальні новації
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-18 134
- Купін А.П.**
Правове регулювання комерційної таємниці в законодавстві України
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-19 141
- Макарова Т.П.**
Сучасний стан адміністративно-правового регулювання пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-20 146

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Коломоєць О.Д., Маліновська І., Коломоєць С.Д.

Домашнє насильство як детермінанта торгівлі людьми: досвід України та Польщі

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-21 154

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Перфільєва А.О.

Фрагментація міжнародного права як чинник становлення сучасного

міжнародного правового порядку

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-22 162

НАШІ АВТОРИ 172

OUR AUTHORS 174

CONTENTS

CONGRATULATIONS ON THE ANNIVERSARY!	7
Petkov V. Current problem issues of formation of legal culture of lawyer DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-1	11

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Bostan S. Legal research methodology: definition, structure, philosophical and attitudinal framework DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-2	16
Aliiev R. Military tort – a phenomenon of modern legal science DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-3	29
Slabko S. Relationship between the concepts of “method”, “means”, “measures”: theoretical and legal justification and features in the branch of law DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-4	38
Kliuchnyk R. Political participation of a modern journalist DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-5	44

CONSTITUTIONAL LAW. MUNICIPAL LAW

Bocharova N. Constitutional basis of extrajudicial protection of intellectual property rights (mediation procedures) DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-6	51
Podorozhna T. Constitutionalization of the legal order through the prism of formation of the domestic socio-normative system DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-7	60
Zavorotchenko T. Theoretical and methodological aspects of the use of foreign experience in the protection and protection of voting rights of citizens DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-8	66
Palieieva Yu. Current issues concerning the adoption of the law of Ukraine “On public government through the all-ukrainian referendum” DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-9	72

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Shkabaro V., Todoroshko T., Bila A. The concept of business reputation on the internet: problems of definition in the legislation of Ukraine DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-10	78
---	----

LABOR LAW. LAW OF SOCIAL SECURITY

Smolyarova M. Legal incentives and incentive legal relations in labor law DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-11	84
Maksymenko N., Troianskyi O. The influence of the COVID-19 coronavirus pandemic on the legal regulation of labor relations in Ukraine DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-12	90

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Kobzar O., Romanov M. Organizational and legal principles of functioning of understanding units of the National police of Ukraine DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-13	96
--	----

Komisarov O. Information and legal model of ensuring anti-terroristic security in places of compact residence of people DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-14	103
Makushev P., Khridochkin A. The concept and content of public administration procedures in the field of intellectual property in the countries of the European Union DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-15	111
Petkov S. On the question of types of legal liability in the context of changing state-building paradigms DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-16	119
Volkovych O. Legal support of Ukraine in the context of attracting capital by banks in international markets DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-17	127
Hamburh I. Organizational and legal principles of probation functioning in Ukraine: conceptual innovations DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-18	134
Kupin A. Legal regulation of commercial secrets in the legislation of Ukraine DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-19	141
Makarova T. Current state of administrative and legal regulation of pension provisions of persons dismissed from military service DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-20	146

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Kolomojets O., Malinowska I., Kolomojets S. Domestic violence as a determinant of trafficking in human beings: the experience of Ukraine and Poland DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-21	154
--	-----

INTERNATIONAL LAW

Perfilieva A. Fragmentation of international law as a factor of formation of the modern international law order DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-22	162
OUR AUTHORS	172

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні посилання на «**Вісник Університету імені Альфреда Нобеля**».
Серія «Право» обов'язкове.

Редактори *М.С. Кузнецова, О.О. Шевцова*

Комп'ютерна верстка *А.Ю. Такій*

Підписано до друку 30.06.2021. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 15,4.

Тираж 300 пр. Зам. № .

Адреса редакції та видавця:

49000, м. Дніпро,
вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
Тел/факс (056) 720-71-54.
e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради

Б.І. ХОЛОД, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради

А.О. ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. ВАКАРЧУК, доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. ПАВЛОВА, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.Б. ТАРНОПОЛЬСЬКИЙ, доктор педагогічних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор серії

Н.В. БОЧАРОВА, доктор юридичних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар

В.М. ШКАБАРО, кандидат юридичних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної колегії

В.П. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
С.В. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
О.В. САЧКО, доктор юридичних наук, доцент
(м. Дніпро).
В.А. ШАТИЛО, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).
Т.С. ПОДРОЖНА, доктор юридичних наук, доцент (м. Львів).
Є.А. БУЛАТ, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник (м. Дніпро).
О.П. СВИТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, професор
(м. Київ).
Н.О. ДАВИДОВА, доктор юридичних наук, доцент
(м. Івано-Франківськ).
В.В. ПРОЩАЄВ, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).
Т.Е. ТЕЛКІНЕНА, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.В. ГУЛАК, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).
Л.О. ГОЛОВКО, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.А. УЛЮТИНА, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.А. ГРАБИЛЬНИКОВА, кандидат юридичних наук, доцент
(м. Дніпро).

Міжнародна редакційна рада

ІРЖІ ЗІЧА, доктор філософії з права
(Чеська Республіка).
МАЦЕЙ БОРСКИ, доктор наук з права, професор
(Польща).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council

BORYS KHOLOD, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council –

ANATOLI ZADZIA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

SERGIY VAKARCHUK, Doctor of Physical and Mathematical
Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
VALENTYNA PAVLOVA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
ANNA STEPANOVA, Doctor of Philology, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
OLEG TARNOPOLSKY, Doctor of Pedagogy, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

NATALIA BOCHAROVA, Doctor of Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Executive Assistant

VERONIKA SHKABARO, PhD in Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

VALERII PIETKOV, Doctor of Law, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
SERGEY PETKOV, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
OLEKSANDR SACHKO, Doctor of Law, Associate Professor
(Dnipro).
VOLODYMYR SHATILO, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).
TETYANA PODOROZHNA, Doctor of Law, Associate Professor (Lviv).
YEVHENIIA BULAT, Doctor of Law, Senior Researcher
(Dnipro).
OLEXANDER SVITLYCHNYI, Doctor of Law, Full Professor
(Kyiv).
NATALIYA DAVYDOVA, Doctor of Law, Associate Professor
(Ivano-Frankivsk).
VOLODYMYR PROSHAYEV, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).
TETIANA TIELKINIENI, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA GULAC, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).
LIUDMYLA GOLOVKO, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA ULIUTINA, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA HRABYLNKOVA, PhD in Law, Associate Professor
(Dnipro).

International editorial board

JIRI ZICHA, PhD in Law
(Czech Republic).
MACIEJ BORSKI, Doctor of Law, Full Professor
(Poland).

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРА!

Валерій Петрович Петков, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права, політології та міжнародних відносин, директор Деліктологічної науково-дослідної лабораторії Університету імені Альфреда Нобеля, відмінник освіти України, заслужений професор ХНУВС, член Кримінологічної асоціації України.

Валерій Петрович Петков народився 7 липня 1951 р. в с-ті Вільшанка Вільшанського району Кіровоградської області в сім'ї хлібороба і сільської вчительки. Ще у 50-х роках XVIII ст. родина Петкових разом з іншими переселенцями з Балкан перебралась до Південної України, де було створено низку військових поселень. Військова служба та хліборобська праця стали основами сімейних цінностей.

Завершивши навчання у школі, В.П. Петков вступив до медичного училища в Одесі, яке закінчив з відзнакою. Після служби у Збройних Силах вищу освіту за спеціальністю «Право» здобув у Харківському юридичному інституті імені Ф.Е. Дзержинського, нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

У 1992 р. В.П. Петков під керівництвом професора Ю.М. Антоняна у Всесоюзному науково-дослідному інституті МВС СРСР захистив дисертацію «Особистість рецидивістів старшого віку та особливості карально-виховного впливу на них у ВТУ» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. У січні 1994 р. вчений був призначений на посаду начальника кафедри адміністративного права, адміністративної діяльності та тактико-спеціальної підготовки Запорізького юридичного інституту МВС України, який очолював генерал-майор міліції М.В. Тищенко.

Надалі В.П. Петков з командою однодумців проводив активну роботу з розвитку вітчизняної вищої освіти на теренах Кіровоградщини. З липня 2001 р. по серпень 2011 р. ректор Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС В.П. Петков велику увагу приділяв покращанню матеріально-технічної бази: навчальних корпусів, гуртожитку, столової, тирів, навчальних полігонів, наповненню бібліотек новими виданнями, аудиторій та лабораторій – сучасною комп'ютерною технікою. Тисячі випускників вишу нині з теплотою в серці згадують свою alma mater.

Із заступником міністра внутрішніх справ України, кандидатом юридичних наук, генерал-майором міліції С.В. Нікітенко та ректором Харківського національного університету внутрішніх справ, доктором юридичних наук, професором, академіком АП України, генерал-полковником О.М. Бандурко під час присяги курсантів КЮІ ХНУВС

На науковій ниві В.П. Петков також не зупинився на досягнутому і вже у 1998 р. під керівництвом професора, наукового консультанта О.М. Бандурки захистив дисертацію «Управління виховно-виправним процесом» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. У 2002 р. рішенням Атестаційної колегії Міністерством освіти і науки України В.П. Петкову було присвоєно вчене звання професора.

З виконувачем обов'язків командувача Національної гвардії України, кандидатом юридичних наук, генерал-лейтенантом О.В. Кривенко під час опонування дисертаційного дослідження

В.П. Петков як член спеціалізованих вчених рад із захисту докторських, кандидатських дисертацій, учасник міжкафедральних засідань, організатор міжнародних, республіканських конференцій та круглих столів, рецензент наукових монографій, авторефератів, підручників, навчальних посібників, керівник наукових і експертних груп зробив неоціненний внесок в розвиток вітчизняної юриспруденції.

Із сином, доктором юридичних наук, професором С.В. Петковим

Під керівництвом професора В.П. Петкова захистили свої дослідницькі проекти 6 докторів та 31 кандидат юридичних наук. Вчений підготував більше 160 наукових праць, зокрема 7 монографій, 35 навчальних та навчально-методичних посібників, 11 науково-практичних коментарів до кодексів України. В.П. Петков є фундатором деліктологічної наукової школи, в якій досліджуються питання вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо протидії правопорушенням.

За сумлінну працю нагороджений відзнакою «Хрест Слави»; орденом О.С. Макаренка; медалями: «За сумлінну службу» I, II, III ст., «90 років карному розшуку України»; відзнаками МВС України: «За розвиток науки, техніки і освіти», «Почесний знак МВС України», «За відзнаку в службі» I, II ст., «Кращий працівник МВС», «Закон і честь», «10 років МВС України», «15 років МВС України», «За співпрацю з внутрішніми військами МВС України», «За протидію дитячій злочинності», «За зразкове провадження досудового слідства» II ст. та ін.; почесним званням «Лицар Вітчизни» з врученням «Золотого хреста честі і звитяги».

УДК 340.1:347.96

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-1

В.П. ПЕТКОВ,

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0003-4310-5876*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА

У статті окреслено проблематику формування правової культури юриста як нагальної вимоги сьогодення, оскільки саме професійні принципи юристів мають відповідати найвищим моральним цінностям суспільства і надійно відстоювати порушене право, від їхнього професіоналізму безпосередньо залежить успішне розв'язання актуальних проблем державотворчого процесу. Рівень розвитку будь-якої правової культури суспільства відображає загальні умови правової свідомості, яка проявляється через реалізацію правової діяльності, правової поведінки. На сьогодні в Україні високий рівень правової культури не спостерігається не лише у пересічного громадянина, але досить часто його не вистачає навіть законодавцям, політичним лідерам, керівникам громадських організацій. З'ясовано, що правова культура юриста поєднує знання законодавства і можливостей юридичної науки, переконаність у необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів, уміння користуватися правовим інструментарієм – законами та іншими правовими актами у повсякденній діяльності, вдаватися до використання всіх досягнень юридичної науки і практики при прийнятті і оформленні рішень. Теоретично обґрунтовано необхідність: окреслення моделі фахівця-юриста і, як її складової, моделі особистості та моделі підготовки. Модель фахівця має відповідати вимогам до професіоналів-юристів майбутнього; систематизації та структуризації освіти не лише за рівнем навчання, а й за галузями права. Стандарт юридичної освіти, навчальні плани вищих і середніх навчальних закладів має бути оптимізовано щодо структури і змісту відповідної галузі права; під час підготовки менеджерів-юристів брати до уваги зміщення сенсу і цілей освіти у бік ідеї самовираження й повного розкриття можливостей та здібностей особистості; зміни парадигми освіти від «освіти на все життя» до «освіти через все життя».

Ключові слова: правова культура, юрист, правовий інструментарій, систематизація законодавства, правова свідомість.

Постановка проблеми. Проголошення України правовою державою покладає підвищену відповідальність на представників юридичних професій. Це пов'язано, насамперед, з тим, що декларований Україною європейський вибір кардинально змінює системні підходи до розуміння поняття «захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів права». На цьому етапі підвищується роль юристів, професійні принципи яких мають відповідати найвищим моральним цінностям суспільства і забезпечувати надійне відстоювання порушеного права.

Високий рівень професійної культури правників – нагальна вимога сьогодення, адже від професіоналізму юридичних кадрів безпосередньо залежить успішне розв'язання актуальних проблем державотворчого процесу. У такому контексті однією з основних проблем є питання підготовки майбутніх правозахисників і правоохоронців. Але слід наголосити, що нові покоління фахівців з вищою юридичною освітою мають досконало володіти не лише таким ресурсом, як спеціально-юридичний професіоналізм, а й правовою культурою як невід'ємною частиною складової професіонала-юриста.

На жаль, на сьогодні в Україні високий рівень правової культури не спостерігається не лише у пересічного громадянина, часто його не вистачає навіть законотворцям, політичним лідерам, керівникам державних установ і відомств, лідерам громадських організацій. І справа не в тому, що вони не знають закону, а в тому, що вони не рахуються з ним. «Низький рівень правової культури, нерозвиненість у населення юридичних традицій, що переходять у відкритий правовий нігілізм, заперечення необхідності і цінності права мають глибокі історичні корені. З покоління в покоління в Україні проявляється зневага до закону та суду, терпимість до свавілля» [1, с. 234].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової культури юриста було предметом дослідження багатьох вчених, серед яких Є.М. Мануйлов, Б.О. Чупринський, І.Г. Кириченко, О.В. Кобець, Л.М. Собчик, Р.Р. Муслумов, С.С. Алексєєв, С.В. Васильєв, Л.М. Герасіна, О.М. Макеєва, Ю.М. Тодика, О.В. Петришин, О.П. Дзьобань, М.П. Требін та ін. Проте зміни, які наразі відбуваються в соціально-економічній та юридичній сферах розвитку нашої держави, відсутність систематизованого вітчизняного законодавства, «заплутаність» сучасної правової системи, у якій навіть досвідченому юристу не просто орієнтуватися в «частоколі» безсистемно існуючих нормативних актів, вимагають підвищеної уваги до формування особистості сучасного юриста-професіонала.

Метою статті є виокремлення основних проблемних питань при формуванні правової культури юриста.

Виклад основного матеріалу. Радикальні політичні та соціально-економічні перетворення, що відбулися за останнє десятиліття, спричинили як позитивні, так і негативні зміни в сучасному українському суспільстві. Це, у першу чергу, стосується практичної підготовки високопрофесійних фахівців усіх категорій відповідно до європейських стандартів. Рівень розвитку будь-якої правової культури суспільства відображає загальні умови правової свідомості, яка проявляється через реалізацію правової діяльності, правової поведінки.

Правова культура – система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особистості, інші найважливіші соціальні цінності [2], правова культура – досягнутий рівень розвитку в правовій організації життя людей, відображення складової частини культури окремого суспільства [3]. На думку М.І. Панова, правова культура є основою відтворення в суспільстві правового досвіду, розвитку інтелектуального та духовного потенціалу народу. За своїм змістом поняття «правова культура» включає в себе: право, правосвідомість, правотворчість, правовідносини та правозастосування [4].

Вищевикладені наукові підходи до розуміння сутності правової культури, на наш погляд, свідчать про те, що в основі правової культури громадянина лежать високий рівень правової свідомості і культури, загальнолюдські цінності та соціальна відповідальність за свої вчинки. Оскільки неможливо допустити, щоб всі громадяни однаково знали і розуміли право, на передній план посередництва між громадянином і правом у його широкому розумінні виступають юристи. Якщо ж говорити про правову культуру юристів, то ця юридична професія має свою специфіку, що обумовлює її особливості правової культури різних її представників (суддів, прокурорських працівників, співробітників органів внутрішніх справ, юрисконсультів, адвокатів та ін.).

З розвитком сучасного суспільства, здійсненням великих перетворень у різноманітних сферах людської діяльності (соціальної, економічної, політичної, духовної) природно відбуваються і певні зміни в юриспруденції, самому характері юридичної діяльності, спеціалізації правової практики [5]. Правова культура юриста поєднує знання законодавства і можливостей юридичної науки, переконаність у необхідності й соціальної користності законів і підзаконних актів, уміння користуватися правовим інструментарієм – законами та іншими правовими актами у повсякденній діяльності, вдаватися до використання всіх досягнень юридичної науки і практики при прийнятті й оформленні рішень.

Рівень правосвідомості юриста під час навчання є найважливішим показником розвитку особистості майбутнього фахівця і результативності навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. Розвиток правосвідомості юристів здійснюється одночасно з розвитком їх особистості: розширення знань та пізнавальних процесів, рівня культури, світогляду тощо.

Одне з основних завдань вищої юридичної освіти – не лише отримання студентами знань у чфєї юриспруденції, а й володіння високою загальною і професійною культурою, високим рівнем морально-ділових якостей, здатність критично мислити і самостійно приймати рішення і, відповідно, нести відповідальність за свої вчинки. Можемо констатувати, що наразі підготовка студентів та слухачів у спеціалізованих освітніх закладах України, які готують співробітників з різних напрямів діяльності, не завжди організована належним чином і не відображає зміни та вимоги, що відбуваються в практичній діяльності.

Так, наприклад, за останні роки на службу до правоохоронних органів України прийшло молоде поповнення, яке, крім професійної підготовки, потребує стійкого психологічного загартування. Як показує аналіз практики, розпочавши виконання своїх обов'язків на займаних посадах, молоді спеціалісти відчують певні ускладнення при застосуванні прийомів, типових тактичних дій на місці вчинення правопорушення чи злочину й особливо в умовах надзвичайних ситуацій. Принципові зміни у діяльності державного апарату, правовому регулюванні у сфері економіки, фінансів, торгівлі, перехід суспільства до соціально орієнтованої ринкової економіки вимагають якісних змін в ідеології і методиці підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Отже, нині абсолютно чітко має бути окреслено модель фахівця-юриста і, як її складові, модель особистості та модель підготовки. Модель фахівця має відповідати вимогам до професіоналів-юристів майбутнього.

Система вищої юридичної освіти є складною і взаємодіє з політичними, економічними, культурними та соціальними системами. Отже, в цих умовах вища юридична освіта не може бути пасивною, а має істотно й динамічно впливати на навколишнє середовище, формуючи цивілізоване демократичне правове поле. Усунення цих недоліків становить реальну можливість підвищити професіоналізм співробітників та результативність їхньої роботи. Для цього необхідні – нове ставлення, нові підходи, реалізація системи заходів щодо підвищення правової культури співробітників на рівень, який відповідав би міжнародним вимогам та духу часу.

Вища юридична освіта має бути систематизованою і структурованою не тільки за рівнем навчання, а й за галузями права. І стандарт юридичної освіти, і навчальні плани вищих і середніх навчальних закладів має бути оптимізовано щодо структури і змісту відповідної галузі права. Диференціація, що продовжується, і спеціалізація галузей права вимагають адекватного відображення в структурі і змісті навчальних планів юридичних ВНЗ.

Напевне, слід погодитися з думкою, яка існує в середовищі юристів, про те, що правову реформу, зокрема реформу судову, як її складову, слід проводити з урахуванням того, що починати слід з якісних змін у сфері юридичної освіти. Адже побудова освітнього процесу в юристів не змінювалася вже десятиліттями: як давно повелося, майбутніх юристів змушують вчити теорію і знати добре норми права. Але якщо раніше юрист – це спеціаліст середньої ланки, який обслуговував підприємство, в якому чи з яким працював. Зараз же функція юриста докорінно змінилася. У сучасному світі юрист – це топ-менеджер, працівник, який входить до складу ради директорів і впливає на розвиток компанії безпосередньо. Від сучасного юриста вимагається стратегічне мислення, фінансова освіченість, розуміння того, як влаштовані бізнес-процеси, що таке маркетинг, бізнес-стратегії тощо.

Менеджмент у сфері освіти, в тому числі наданні юридичної освіти – це комплекс принципів, методів, організаційних форм і прийомів керування правознавчим процесом, спрямований на значне підвищення його ефективності. Водночас у юриспруденції сьогодні практично відсутні кваліфіковані менеджери, є формалізовані одиниці в особі працівників інших підрозділів, заступників керівників і недостатньо кваліфікованих працівників. Але проблема зміни авторитарного, командного менталітету в цілому в юридичній галузі на науково-менеджерський вже досить актуальна. Як бачимо, ситуація, яка сьогодні склалася в Україні, свідчить про те, що професія юриста-менеджера є однією з необхідних в Україні. Вирішення цієї проблеми можливе за умови кардинального організаційно-структурного та концептуального реформування системи освіти [6, с. 14]. Основні напрями освітньої діяльності мають відбуватися за освітньо-професійними програмами підготовки фахівців у вищих навчальних закладах четвертого рівня акредитації за спеціальністю менеджер-юрист.

Під час підготовки менеджерів-юристів необхідно брати до уваги зміщення сенсу і цілей освіти у бік ідеї самовираження й повного розкриття можливостей та здібностей особистості, тобто головна мета ефективного менеджменту в юриспруденції – домогтися того, щоб кожен юрист, керівник при вирішенні службового завдання був у змозі самостійно визначати мету, форми та способи його реалізації, тобто нам потрібно вже сьогодні мати ефективно працюючих юристів – менеджерів-професіоналів. Як бачимо, менеджмент є одночасно наукою, мистецтвом та практикою управління.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку суспільства знання, здобуті студентами у ВНЗ, застарівають уже впродовж трьох-п'яти років, тобто за час навчання студента у ВНЗ кількість знань у світі подвоюється. Таким чином, стає безсумнівною необхідність зміни парадигми освіти від «освіти на все життя» до «освіти через все життя» [7]. Нині одне з головних завдань – ґрунтовніше заздалегідь визначити підготовку спеціалістів управління. Крім того, на сучасному етапі розвитку важливо організувати кваліфіковану і дійову форму безперервного навчання і, головним чином, самостійне навчання всіх працівників. Так, наприклад, у країнах Європейського Союзу, США та Японії існує розгалужена система підготовки юристів. Уряд, асоціації підприємців і самі підприємства постійно збільшують капіталовкладення у сферу освіти, у тому числі й у вивчення менеджменту. Розглядаючи витрати на професійну підготовку менеджерів як стратегічну інвестицію, західні організації, водночас, прагнуть до максимальної ефективності вкладень капіталу в навчання, що, з одного боку, проявляється у постійній увазі до найбільш сучасних форм і методів навчання, а з іншого – у проведенні різноманітних заходів, спрямованих на збереження отриманих результатів.

Висновки. Таким чином, підвищення ефективності підготовленості слухачів і студентів у вищих навчальних закладах має бути пов'язане з необхідністю вдосконалення всієї системи освітнього процесу і факторів, які її зумовлюють. Передбачені навчальним планом підготовки юристів дисципліни повинні відповідати вимогам кваліфікаційної характеристики магістра як всебічно освіченої, з високою правовою культурою, гуманної, внутрішньо вільної і громадсько активної особистості, здатної кваліфіковано виконувати свої професійні обов'язки.

Випускник-правознавець повинен мати професійні знання, бути переконаним в їх соціальній доцільності й корисності, вміти застосовувати їх у своїй професійній діяльності та прагнути до постійного самовдосконалення, адже високий рівень професійної культури юриста – нагальна вимога сьогодення, оскільки від професійної культури фахівців права безпосередньо залежить успішне розв'язання актуальних проблем державотворчого процесу.

Список використаної літератури

1. Дмитрієнко І. Проблеми та перспективи історичного осмислення української правової культури. *Держава і право: збірник наукових праць. Серія: «Юридичні і політичні науки»*. Вип. 38. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. 776 с.
2. Нерсесянц В.С. *Общая теория права и государства: учебник*. Москва: Норма-Инфа, 1999. 552 с.
3. *Менеджмент кризових ситуацій: навчальний посібник / за заг. ред. В.П. Петкова*. Кіровоград: КірюЮ ХНУВС, 2007. 380 с.
4. Панов М.І. Політична і правова культура як фундаментальні чинники державотворення в Україні. *Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи*: зб. ст. і тез за матеріалами Всеукр. наук.-теорет. конф. ХХ Харк. політолог. читання. Харків: НЮОУ ім. Ярослава Мудрого. 2008. С. 3–6.
5. Мануйлов Є.М. *Правова культура юриста як основа його професіоналізму*. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64
6. Петков В.П. *Вступ до менеджменту: навч. посіб.* Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2001. 158 с.
7. Сливка С.С. *Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект): монографія*. Львів: Світ, 2000. 336 с.

CURRENT PROBLEM ISSUES OF FORMATION OF LEGAL CULTURE OF LAWYER

Valeriy P. Petkov, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Law, Political and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: vppetkov@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-1

Key words: legal culture, lawyer, legal tools, systematization of legislation, legal consciousness.

The article outlines the problems of forming the legal culture of a lawyer, as an urgent requirement of the present, since the professional principles of lawyers must meet the highest moral values of society, and reliably defend the violated right, the successful solution of urgent problems of the state process directly depends on their professionalism. The level of development of any legal culture of society reflects the general conditions of legal consciousnesses, which are manifested through the implementation of legal activity, legal behavior. Today in Ukraine a high level of legal culture is not observed only among the ordinary citizen, but quite often it is not enough even for legislators, political leaders, heads of public organizations. It was found that the legal culture of a lawyer combines knowledge of legislation and the possibilities of legal science, the conviction of the necessity and social usefulness of laws and regulations, the ability to use legal instruments – laws and other legal acts in everyday activities, to resort to the use of all the achievements of legal science and practice when making and the design of solutions. The necessity is theoretically substantiated: to define a model of a specialist-lawyer and, as its component, a personality model and a training model. The specialist model must meet the requirements of the legal professional of the future; systematization and structuring of education not only by the level of education, but also by branches of law. The standard of legal education, the curricula of higher and secondary educational institutions should be optimized in terms of the structure and content of the relevant branch of law; when training law managers, it is necessary to take into account the shift in the meaning and goals of education towards the idea of self-expression and full disclosure of the capabilities and abilities of the individual; the paradigm shift of education from “education for life” to “education throughout life”. Thus, a law graduate must have professional knowledge, be convinced of their social feasibility and usefulness, be able to apply them in their professional activities, and strive for continuous self-improvement, because a high level of professional culture of a lawyer is an urgent requirement today. Because the professional culture of legal professionals directly affects the successful solution of pressing problems of the state-building process.

References

1. Dmytriienko, I. (2007). *Problemy ta perspektyvy istorichnoho osmyslennia ukrainskoi pravovoi kultury* [Problems and prospects of historical understanding of Ukrainian legal culture]. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats. Seriya: «Iurydychni i politychni nauky»* [State and law: a collection of scientific papers. Series: «Legal and Political Science»]. Kyiv, Institute of State and Law V.M. Koretsky NAS of Ukraine, issue 38. 776 p.
2. Nersesiants, V.S. (1999). *Obshchaia teoriya prava y hosudarstva* [General theory of law and the state]. Moscow, Norma-Info, 552 p.
3. Pietkov, V.P. (2007). *Menedzhment kryzovykh sytuatsii* [Crisis management]. Kirovohrad, Kirlul KhNUVS, 380 p.
4. Panov, M.I. (2008). *Politychna i pravova kultura yak fundamentalni chynnyky derzhavotvorennia v Ukraini. Politychna kultura suspilstva: dzherela, vplyvy, stereotypy* [Political and legal culture as fundamental factors of state formation in Ukraine. Political culture of society: sources, influences, stereotypes] *zb. st. i tez za materialamy Vseukr. nauk.-teoret. konf. XX Khark. politoloh. chytannia* [Coll. Art. and abstracts on the materials of All-Ukrainian. scientific-theoretical conf. XX Hark. political scientist. Reading]. Kharkiv, NYUUA them. Yaroslav the Wise. pp. 3-6.
5. Manuilov, Ye.M. *Pravova kultura yurysta yak osnova yoho profesionalizmu* [Legal culture of a lawyer as the basis of his professionalism.]. Available at: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64
6. Pietkov, V.P. (2001). *Vstup do menedzhmentu: navchalnyi posibnyk* [Introduction to management]. Zaporizhzhia, Zlul MVS Ukrainy, 158 p.
7. Slyvka, S.S. (2000). *Profesiina kultura yurysta (teoretyko-metodolohichni aspekt)* [Professional culture of a lawyer (theoretical and methodological aspect)]. Monograph. Lviv, Svit, 336 p.

Одержано 15.03.2021.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 34:1:001.8

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-2

С.К. БОСТАН,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0001-9959-0888*

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ

У статті розкрито авторське бачення поняття методології правового дослідження як багаторівневої, інтегральної системи різноманітних методів, за допомогою яких всебічно пізнаються сутнісні, змістовні та формальні властивості права, а також визначається її структура, яка складається з двох рівнів (блоків) методологічних знань: філософсько-світоглядного та інструментального. Особливу увагу приділено філософсько-світоглядному рівню методологічних знань, який має свою внутрішню структуру: домінуючий світогляд, наукова парадигма, стиль наукового мислення, принципи наукового пізнання. Домінуючий світогляд як цілісна сукупність панівних для певної історичної епохи ціннісних настанов пізнавальної і практичної діяльності людей є історично обумовленим явищем: на початковій стадії цивілізованого людства у пізнанні домінував міфологічний світогляд, потім йому на зміну прийшов теологічний, останній, у свою чергу, поступився науковому, який сьогодні домінує. Важливим компонентом філософсько-світоглядного рівня методологічних знань є стиль наукового мислення – форма певної зовнішньо вираженої пізнавальної позиції, яка формується науковими спільнотами на основі певних, історично обумовлених світоглядних, гносеологічних і логічних стандартів. Його зміст визначається науковою парадигмою, а також характерними для тієї чи іншої науки технологіями дослідження. Проявляється на різних рівнях: у наукознавстві в цілому, у конкретній науці і навіть у конкретних наукових дисциплінах. Конкретизованим проявом стилю наукового мислення є наукова парадигма – суттєва для певного часу концепція, яка взята тим чи іншим науковим співтовариством за зразок розв'язування певних наукових завдань. У рамках правової науки парадигма визначається насамперед тим чи іншим типом праворозуміння. З різноманіття таких парадигм основними в правознавстві є позитивістська та соціологічна. Принципова відмінність між ними полягає у тому, що перша базується на ототожненні права і закону, а інша – на їх розмежуванні. У межах окремих галузей правової науки існують свої, більш конкретні за змістом парадигми: людиноцентрична, гуманістична тощо. Структурним компонентом філософсько-світоглядного рівня методологічних знань є також принципи наукового пізнання – найбільш загальні світоглядні положення, що спрямовують суб'єкта пізнання на здобуття достовірних знань. Серед основних: принцип історизму, що передбачає чіткий, історично обумовлений порядок розгляду явищ; принцип об'єктивності, який вимагає всебічного (неупередженого) підходу до підбору досліджуваних фактів; принцип соціального гуманізму, що передбачає оцінювання тих чи інших правових явищ через призму загальнолюдських цінностей. Методологічне значення філософсько-світоглядного рівня полягає в можливості визначити концептуально-світоглядний шлях правового дослідження на основі наукового світогляду, плюралістичного стилю мислення, відповідної парадигми права і таких пізнавальних принципів, як історизм, об'єктивність та соціальний гуманізм.

Ключові слова: метод, методологія, методологія правового дослідження, домінуючий світогляд, стиль наукового мислення, наукова парадигма, принципи наукового пізнання.

Постановка проблеми. Невід’ємним компонентом будь-якої науково-дослідної роботи є методологія, тобто, той самий пізнавальний фундамент, на якому і будується дослідження. Закласти цей фундамент у сучасних умовах, однак, не просто, адже складна і суперечлива правова реальність потребує адекватного цим умовам методологічного інструментарію. «Підібрати» такий інструментарій важко будь-якому вченим-правознавцю, але важче за все організувати та показати «лабораторію» свого дослідження вченим-початківцям – здобувачам наукового ступеня. Свідченням зазначеного є, зокрема, тексти дисертаційних праць останніх років, де, незважаючи на велику кількість публікацій з методології правознавства, автори не наводять розгорнутої характеристики методології або хоча б методологічних засад свого дослідження і обмежуються простим переліком використаних методів у вступі. І це не випадково, адже формулювати своє чітке бачення методології, не тільки молодим, а багатьом досвідченим вченим не дозволяє чи-то «методологічний плюралізм» чи-то «методологічний хаос», який склався в сучасній юридичній науці і, напевно, не тільки в ній.

Аналіз останніх досліджень. Про вищезазначене свідчить, зокрема, велика кількість публікацій із загальних проблем методології правознавства або його окремих аспектів, оприлюднених в Україні за майже 30 років незалежності. Оскільки «фізичної» можливості навести цей перелік немає, то ми обмежимося посиланнями на декілька фундаментальних праць останніх років, де узагальнено попередні напрацювання з цієї проблеми. Мова йде, насамперед, про праці М.С. Кельмана, зокрема його монографію «Юридична наука: проблеми методології (2011 р.)» [1] та докторську дисертацію «Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку» (2013 р.) [2], колективну монографію вітчизняних правознавців «Методологія в праві» (2017 р.) [3], а також декілька останніх статей, присвячених методології правознавства (М.І. Козюбра (2018 р.) [4], О.В. Дручек (2020 р.) [5]). Що стосується більш вузької теми, саме методології правового (юридичного) дослідження, яка безпосередньо є предметом цієї статті, то вона теж певним чином знайшла відображення в наукових та науково-методичних публікаціях. Більшість з них присвячені методології досліджень окремих галузей правознавства, або окремим правовим інститутам. З публікацій, що присвячені методології правових досліджень загалом, відзначимо статті, в яких, незважаючи на заявлені в їх назвах наміри охопити досліджувану проблему «широко», акцент все ж таки зроблено на той чи інший більш вузький її аспект: Г.Ю. Лук’янова (2011 р.) особливу увагу приділяє системному методу [6], Н.В. Кушакова-Костицька (2017 р.) шукає відповідь на запитання, чи необхідно дисертанту окремо визначати методологію свого дослідження [7], М.В. Савчин (2018 р.) розкриває тільки засади методології публічного права [8].

Мета дослідження. З огляду на вищенаведене ми поставили за мету комплексно і в системі визначити понятійні, структурні, філософсько-світоглядні та інструментальні засади методології досліджень як частини пізнавального процесу у сфері права.

Виклад основного матеріалу. Оскільки поняття «методологія» багатогранне та багаторівневе, ми вважаємо за потрібне акцентувати увагу на тому, що предметом цієї статті є той «рівень» методології, який відображає потреби насамперед дослідників, які претендують на здобуття наукового ступеня в галузі юридичних (правових) наук. На відміну від окремих вчених, які ставили під сумнів необхідність методологічної частини дисертаційного дослідження [7, с. 24–25, 29], ми, навпаки, наявність окремого такого обов’язкового структурного елемента в дисертації вважаємо доцільним. Це зумовлено, по-перше, законодавчо закріпленими, зокрема статтею 5 Закону України «Про вищу освіту», вимогами до здобувачів наукового ступеня, які мають володіти «методологією наукової... діяльності...» (доктор філософії) або ж набуті «найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи...» (доктор наук), а по-друге, для правознавства як особливої галузі соціально-гуманітарних знань, де відсутні можливості точної емпіричної перевірки отриманих результатів, правильно визначений методологічний інструментарій є однією з основних гарантій їх теоретичної обґрунтованості і наукової достовірності. Схоже, що останніми роками абсолютна більшість дослідників усвідомлює це, втім питання, як визначити та ефективно використати методологію в науковому дослідженні, залишається багатоманітним. На деякі з цих питань, не претендуючи на «істину в останній інстанції», ми і спробуємо відповісти.

Поняття методології правового дослідження

Будь-яка наука, зокрема і юридична, має свою «методологію». Це словосполучення, як відомо, походить від двох давньогрецьких слів *μέθοδος* та *λόγος* – *μεθολογία*. Хоча *λόγος* (логос) у буквальному сенсі з грецької мови перекладається як «причина», за методологією як в багатьох інших галузях знань (біологія, психологія, політологія тощо) міцно закріпилося змістовне позначення як *вчення (наука) про метод*.

Своєрідним ядром методології, її першоосною є терміно-поняття *метод*. Спочатку, ще за доби античності, його розглядали як термін, що визначає *шлях до чого-небудь*, насамперед до істини. Але з часом він набув більш складного змісту і, по суті, перетворився на поняття. Сьогодні, зокрема, його розглядають з різних позицій: від дії, акту, в результаті якого досягається певна мета, а також вид і спосіб виконання такої дії [9, с. 32] до систематизованого способу досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної сфери і законів функціонування її об'єктів [11, с. 373]. І це далеко не повний перелік варіантів його розуміння.

Таке різноманіття, у свою чергу, призвело також до певного «різнобою» у визначенні поняття «методологія». Як з цього приводу зазначає М.І. Козюбра, «одні автори під методологією розуміють «специфічну сферу знань», що займає проміжне місце між конкретними науками і філософією... Інші вважають методологію «єдиною наукою про методи, способи пізнання закономірностей права та його використання в практичній діяльності». Ще інші (треті), заперечуючи самостійність методології як «локальної галузі наукового знання, що існує ізольовано від всієї системи наук», розглядають її як «складову теорії пізнання, яка може мати як загальний, так і галузевий рівень». Четверті ж стверджують, що методологія наукового пізнання – «це складна і структурована дисципліна, що... тісно межує з іншими системами знань – філософією науки, теорією пізнання, філософією права та праксеологією» [4, с. 4]. На окрему увагу заслуговує сформульована М.С. Кельманом дефініція методології, як «вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ» [1, с. 42]. Наведене – це лише деякі узагальнені підходи до розуміння методології, а в дійсності, спектр точок зору щодо цього є надзвичайно широким і різноманітним. Це зумовлює необхідність вираження тим чи іншим автором свого понятійного бачення методології.

Спробуємо обґрунтувати свою позицію щодо поняття «методологія». Але перед тим зауважимо, що оскільки методологія сприймається на двох рівнях: 1) як вчення про..., 2) як сукупність чогось (знань) і як певний пізнавальний механізм, ми, виходячи із заявленого контексту статті, візьмемо за основу друге значення «методології». В останньому словосполученні коренетвірним, як зазначалося, є слово (термін) *метод*. Але з дефініції, запропонованої, наприклад, представниками філософії, де «методологія – це сукупність *підходів, способів, методів* (курсив наш – С.Б.), *прийомів та процедур*, які застосовуються в процесі наукового пізнання й практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети» [10, с. 374], виходить, що поряд з «методом», вони в цю сукупність включають *підходи, способи, прийоми та процедури*. На нашу думку, це не зовсім логічно, адже, подання методу нарівні з іншими вищезазначеними термінами, викликає питання, чи може ця «сукупність» позначатися саме як «методологія», адже таким же успіхом її можна позначити, наприклад, як «підходологія», «способологія», «прийомологія» тощо. Якщо мова йде про методологію, то ключовим, вважаємо, має бути термін «метод».

Що слід розуміти під методом? У такій ситуації зазвичай звертаються до словників. В одному з найавторитетніших в Україні словників – Великому тлумачному словнику сучасної української мови – метод визначається як «спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя» [11, с. 664], тобто в загальному плані як спосіб. *Спосіб*, на думку авторів цього ж словника, – це «певна дія, *прийом* або система *прийомів*, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось» (курсив наш – С.Б.) [11, с. 1375], а складова частина способу – *прийом*, у цьому контексті – «спосіб виконання або здійснення чого-небудь; *метод* дослідження, вивчення чого-небудь; певний *захід* для досягнення певної мети» (курсив наш – С.Б.) [11, с. 1117]. Тобто прийом є одночасно і способом, і заходом, і методом, що

вказує на явний термінологічний дисбаланс, породжений відсутністю системних змістовних взаємозв'язків між термінами в межах усього словника.

Хоча в «словниковій справі» така ситуація є доволі поширеною, спробуємо з масиву запропонованих термінів та їх значень, обрати ті, які б дали змогу сформулювати своє бачення поняття методу. Ключовими, як такими, що більше відображають зміст «методу», на нашу думку, є слова: «спосіб» і «дія», з яких випливає, що метод буде «певним способом дії досягнення чого-небудь». В науковому ж сенсі **метод**, на нашу думку, є *певним способом дії, який застосовується в процесі пізнання й практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети*.

Щодо поняття «методологія», то навіть при наведених вище критичних зауваженнях базовою для вироблення свого понятійного бачення методології ми вважаємо вищенаведену «філософську» дефініцію методології, а також її «філологічну» дефініцію, наведену у Великому тлумачному словнику сучасної української мови. Автори останнього, зокрема, вважають, що «методологія – це сукупність методів дослідження, що застосовуються будь-якою наукою відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [11, с. 664]. Але до змісту цих дефініцій є певні уточнення.

По-перше, в обох наведених визначеннях стверджується, що методологія – це «сукупність...», з чим ми категорично не можемо погодитися. Методологія, на нашу думку, має бути не якоюсь сукупністю, а системою, тобто створеною для досягнення певної мети структурно упорядкованою цілісною єдністю, яка складається із сукупності елементів, що перебувають між собою в тісних зв'язках та відносинах.

По-друге, елементами цієї системи мають бути методи (способи раціональних дій), за допомогою яких досягається певна мета у пізнавальному процесі або ж практичній діяльності. Іншими словами, під **методологією** в загальному плані ми розуміємо *систему методів, які застосовуються в процесі вивчення (дослідження) й практичної діяльності для вирішення певної пізнавальної мети*. Методологію наукового пізнання слід відрізнити від поняття, яке теж є похідним від терміна «метод», а саме **«методики наукового пізнання»**, яка є конкретизованою системою послідовних науково-дослідницьких процедур, що здійснюються за допомогою технічних методів-приймів при вирішенні визначених методологією певних пізнавальних завдань. Іншими словами, методологія вказує шлях до певної мети, а методика – найбільш ефективні технічні прийоми, як цього досягти.

По-третє, ми в цілому підтримуємо точку зору тих методологів, які поширюють «зону дії» методології не тільки на процес пізнання, а й на практичну діяльність. Ця позиція, сформульована сербохорватським вченим Р. Лукичем у книзі «Методологія права» (переклад російською в 1981 р. – С.Б.) [12, с. 56], була підтримана багатьма пострадянськими вченими, у тому числі й учасниками масштабної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства», яка відбулася в Києві в жовтні 1996 р. [13, с. 144, 150].

За концепцією Р. Лукича, методологія права об'єднує в собі дві відносно самостійні дисципліни – методологію юридичних наук, яка досліджує методи пізнання права, а також юридичну техніку (методологію практичного застосування права), які в розумінні дослідника становлять її спеціальну частину (праксеологію) [12, с. 56–57]. Ці дві частини, слід зазначити, досить автономні за своїм змістом, і тому зумовлюють наявність, по суті, двох їх самостійних видів: методології «наукового пізнання (дослідження)» та методології «практичного пізнання». Виходячи з предмета нашого дослідження, ми залишаємо за межами статті методологічні аспекти «правозастосування та правореалізації», тобто праксеологічні аспекти, й зосереджуємося на **методології правового дослідження** як *системі різноманітних методів, що застосовуються для всебічного пізнання сутнісних, змістовних та формальних властивостей права*.

Структурні компоненти методології правового дослідження

Наведені вище дефініції дають, однак, загальне уявлення про зміст методології. Більш предметно розкрити її зміст можна й потрібно через призму її внутрішньої будови (структури). Щодо останньої, то тут також не все однозначно: Д.А. Керимов, один з провідних на всьому пострадянському просторі методологів права, зазначав, що методологія права є явищем інтегральним, «зводом законів» наукового пізнання, який «об'єднує низку компонентів: світорозуміння й фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософ-

ські закони й категорії, загально- й конкретнонаукові методи» [14, с. 46, 47]. Отже, такими структурними елементами він визначає: а) світорозуміння; б) фундаментальні загально-оретичні концепції; в) загальні філософські закони й категорії; г) загально- й конкретнонаукові методи». Ще різноманітнішою є інформація саме про методи, які за різними критеріями і в різних площинах (горизонтальній та вертикальній) поділяються на ті чи інші групи. Якщо узагальнити, то залежно від місця і ролі в процесі наукового пізнання методи поділяють на: формальні і змістовні, емпіричні і теоретичні, фундаментальні і прикладні, методи дослідження і методи викладення; за змістом – на методи природознавства і методи соціально-гуманітарних наук; за ступенем спільності та широти сфери дії – філософські, загальнонаукові, приватні, дисциплінарні, міждисциплінарні.

З наведеного вище звернемо увагу на такий «горизонтальний» поділ, як «емпіричні і теоретичні» методи. Правознавство є теоретичною наукою, адже такі емпіричні методи, як спостереження, вимірювання та експеримент можуть бути використані як додаткові в дуже обмежених випадках, наприклад, у криміналістиці або юридичній психології, хоча і тут є питання до юридичної «чистоти» останніх.

Тобто далі мова йтиме саме про теоретичні методи, що використовуються в юридичному пізнанні. На сьогодні, слід зазначити, однією з найбільш розповсюджених є така класифікація методів: а) загальні, або ж філософські; б) загальнонаукові; в) приватнонаукові, або ж конкретнонаукові; г) спеціальні. Це різноманіття притаманне, напевно, всьому пострадянському науковому простору, де та чи інша ієрархія методів використовується без особливої прив'язки до конкретної науки, в той час, коли саме ця прив'язка обов'язкова для визначення специфіки об'єкта пізнання і відповідної «конфігурації» необхідних для цього методів.

Нам не відомо, як в інших науках, а щодо структурної ієрархії таких методів у правознавстві є доволі авторитетна думка, про яку в дослідницькому середовищі, на жаль, мало знають. Вона є результатом колективного обговорення різних методологічних проблем такими визначними вітчизняними теоретиками та методологами права, як В.К. Мамутов, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, М.В. Костицький, П.М. Рабинович, В.М. Селіванов, О.Ф. Скакун, М.В. Цвік та ін. на згаданій методологічній конференції 1996 р. в Києві. У концентрованому вигляді ця думка знайшла відображення в рекомендаціях, прийнятих на заключному засіданні вищезазначеної конференції. У пункті 4.2 цього документа рекомендовано «враховувати, що в системі методології правознавства важлива роль належить усім її структурним елементам, що визначаються, специфічно проявляються, взаємодіють між собою та мають бути пізнані на таких методологічних рівнях: філософський (світоглядний); загальнонауковий; спеціальнонауковий юридичної науки та її окремих галузей; спеціальнонауковий неюридичних наук, які використовуються у правознавстві (економіка, політологія, соціологія, психологія, логіка, біологія, кібернетика, математика та ін.)» [13, с. 153].

Підтримуючи в цілому цю класифікацію, водночас є зауважимо питання, зокрема щодо філософської групи методів, де, по суті, «філософське» ототожнюється зі «світоглядним» і протиставляється ще одній поширеній назві цієї групи методів – *загальні (філософські)*. Виникає питання: хто правий у цій понятійно-термінологічній суперечці: ті, хто пропонують «філософські (світоглядні)» чи ті, хто пропонує «загальні (філософські)»? Ми вважаємо, що, відносячи їх до групи філософських методів, мають рацію і перші, і другі. Тільки одні виходять з того, що філософія – це певна форма суспільної свідомості, світогляду, а інші – що вона є всезагальним способом пізнання. Тобто у них різне змістове навантаження, яке, на нашу думку, зумовлює в самій цій групі філософських методів певну внутрішню ієрархію: на «вищій» сходинці перебувають *філософські (світоглядні)* методи, а нижче – *філософські (загальні)*, які ми точніше позначили б як *універсальні*. З урахуванням цього і логічнішою і змістовнішою, на нашу думку, буде така структура методології:

1. Філософські методи:

- 1.1. Філософсько-світоглядні методи.
- 1.2. Філософсько-універсальні методи.

2. Загальнонаукові методи

3. Спеціальнонаукові методи:

- 3.1. Спеціальні методи конкретної (правової) науки;
- 3.2. Спеціальні методи, «запозичені» з інших наук.

Спираючись на наведену структуру, розглянемо докладніше компоненти цих методологічних рівнів: філософського, загальнонаукового та спеціальнонаукового.

Провідне місце в цій пізнавальній системі посідає філософський рівень методологічних знань. Втім це, принаймні в нашій країні, не завжди так було. Справа в тому, що оскільки в радянській науці марксистсько-ленінська філософія була ядром методології тих часів, то в перші роки незалежності щодо неї і в цілому щодо філософії, було відторгнення, а у вітчизняній методології – період коливань і пошуків «нової» методології. Це продовжувалося приблизно п'ять років, поки на вищезазначеній конференції не було окреслено загальні контури вітчизняної методології правознавства (юридичної науки, юриспруденції). У відомих вже нам рекомендаціях було визначено, що оскільки «філософія права становить світоглядний, концептуально-методологічний фундамент правознавства», то необхідно «всіляко підтримувати й розгортати здійснювані як філософами, так і юристами філософсько-правові дослідження» [13, с. 153]. Після цього відбулися суттєві, але, на нашу думку, дещо односторонні зміни: з одного боку, ідентифікація і «легалізація» такої наукової спеціальності, як 12.00.12 – «Філософія права» значно посилили інтерес до філософсько-правових досліджень, а з іншого боку – інші юридичні науки, особливо галузеві, не поспішали з визначенням філософських засад своєї методології. Випадки використання «філософських засад у дисертаційних дослідженнях, навіть докторських, були поодинокими, і однією з причин тому була думка, що «філософське» підґрунтя для галузевих досліджень не є обов'язковим або ще гірше – є «марною тратою часу».

З упровадженням в Україні (2016 р.) наукового ступеня «доктор філософії» замість «кандидата наук» з'явилися сподівання, що таке «ігнорування» природним чином відпаде. Але й навчання в аспірантурі за новою програмою та захист дисертацій вже на здобуття наукового ступеня доктора філософії свідчить, що ситуація не дуже змінюється. Була б наша «воля», ми б закріпили як обов'язкову до дисертації на здобуття доктора філософії вимогу про наявність якщо не розділу, то підрозділу, присвяченого філософським засадам дослідження. Оскільки ж такої офіційної обов'язкової вимоги немає, здобувачів цього наукового ступеня закликаємо до усвідомлення того факту, що наявність у його назві поняття «філософія» вимагає, хоча б тією чи іншою мірою, зокрема в рамках методології, визначити філософські засади свого наукового дослідження.

Заради справедливості відзначимо, що правознавці в цьому плані перебувають у більш «вигідних» умовах, ніж інші науковці, оскільки, по-перше, в рамках юридичної науки існує така наукова дисципліна, що за роки незалежності досить «зміцніла», як «Філософія права»; по-друге, зусиллями вчених у сфері загальної теорії права і навіть спеціальної теорії галузевих юридичних дисциплін створено певну філософсько-правову базу для дослідження, зокрема, і спеціальних тем. Завершуючи цю, може і досить «об'ємну» думку щодо важливості філософії у юридичному дослідженні, ще раз хочемо акцентувати увагу здобувачів такого ступеня на тому, що, окрім усього вищезазначеного, є ще один, можна сказати, «побутовий» аспект цієї проблеми. З часом, можна впевнено спрогнозувати, що майбутні «доктори філософії» можуть постати перед питанням: якщо ти «доктор філософії...», що в твоїй роботі є такого філософського?

Щоб гідно вийти з цієї ситуації, спробуємо далі з'ясувати, що потрібно робити. Для цього повертаємося до пропонованої нами вище «ієрархії» методів та «перебудуємо» її на підставі іншого критерію – за *цільовим призначенням*. У результаті отримуємо систему вже не з трьома, а з двома елементами (рівнями) методологічних знань, яка виглядає, умовно кажучи, як «айсберг» – одне єдине ціле, що має «надводну» і «підводну» частини. Роль вершини цього «айсберга» виконує **«філософсько-світоглядний» рівень (блок) методологічних знань**, який має допомогти досліднику визначити стратегію дослідження, а «підводної» – **інструментальний рівень (блок) методологічних знань** – сукупність методів, що залишилися: *філософсько-універсальних, загальнонаукових та спеціально-наукових*, цільове призначення яких – допомогти реалізувати цю стратегію шляхом вирішення тих чи інших, вже тактичних пізнавальних завдань.

Якщо розмірковувати суто в методичному плані, то дослідження починається з визначення його об'єкта і предмета. Останній має бути актуальним, тобто, з одного боку, практично значущим, а з іншого – слабо вивченим. Далі визначається джерельна база, на її осно-

ві – мета дослідження, яка, у свою чергу, досягається за допомогою певного методологічного інструментарію. Комплекс необхідних для цього методів, які переважно належать до інструментального рівня методологічних знань, визначаються об'єктом і предметом дослідження, а компоненти філософсько-світоглядного рівня (блоку) – суб'єктом дослідження.

Філософсько-світоглядні засади методології правового дослідження

З зазначеного вище приводу П.М. Рабінович наголошував, що методологія конкретного дослідження наповнюється відповідним змістом, коли визначений не тільки об'єкт пізнання, а й той, хто саме здійснює це пізнання – дослідник. В останнього має бути певний авторський світогляд, тобто система світоглядних, життєвих та професіональних принципів, яка є конкретним продуктом певних соціальних та природних умов, обставин життя його носія [15, с. 619], іншими словами, свою *методологічну свідомість*. «Свідомість», «світогляд», «життєві принципи» так чи інакше присутні в кожного дослідника, але ступінь сформованості цих філософських якостей залежить, насамперед, від життєвого досвіду. Оскільки часто буває, що молодий дослідник чітко, з наукової точки зору, не може визначитись з компонентами своєї методологічної свідомості, звернемо увагу на джерелах формування її складових елементів.

По-перше, на методологічну свідомість дослідника впливає насамперед *домінуючий світогляд* – *цілісна сукупність панівних, історично зумовлених ціннісних настанов (переконань, ідей, принципів) пізнавальної і практичної діяльності людей*. На початковій стадії цивілізованого людства у пізнанні домінував міфологічний світогляд, потім йому на зміну прийшов теологічний, останній, у свою чергу, поступився *науковому*, який наразі є домінуючим. З цього логічно випливає, що дослідник, за умови, що він не пише дисертацію з богослов'я, спиратиметься на науковий світогляд. Зокрема з цього приводу в підсумковому звіті вже неодноразово згадуваної «методологічної конференції» зазначалося, що учасники не підтримали пропозицію проф. Дж. Голдена (США) визнати «структурним елементом методології правової науки» і теологію [13, с. 149].

По-друге, конкретизованим спеціалізованим проявом домінуючого світогляду є *наукова парадигма* (від грец. παράδειγμα – приклад, модель, зразок). Парадигма розглядається як комплексна й суттєва для певного часу характеристика, зміст якої визначається існуванням певних домінуючих наукових шкіл, теорій, концепцій, напрямів дослідження, які успішно формулюють і вирішують експериментальні та теоретичні наукові проблеми у межах певної наукової традиції (Б. Бергман, Т. Кун). Наші вітчизняні правознавці під наукової парадигмою розуміють «висхідну концептуальну схему чи модель, що визначає творчий шлях у тій або іншій сфері наукового пізнання» [16, с. 425]. Нам же найбільш прийнятною видається розуміння парадигми як *теорії (концепції, наукової школи), узятій тим чи іншим науковим співтовариством за зразок розв'язування певних наукових завдань*.

У рамках юридичної науки парадигма визначається насамперед тим чи іншим типом праворозуміння, тобто теоріями (концепціями, школами), що пояснюють зміст і сутність права. Таких парадигм у правознавстві досить багато, як класичних: історична, природно-правова (юснатуралістична), моральна, позитивістська, соціологічна, психологічна теорії (школи) права, так і нових (постмодерних): феноменологічна, антропологічна, комунікативна тощо. Втім, незважаючи на цей «парадигмальний» плюралізм, виявляється, що всі ці теорії укладаються в досить обмежений і незмінний набір парадигм, які конкурують між собою впродовж всієї історії правової думки. З них найбільш «затребуваними» залишаються позитивістська та соціологічна парадигми права.

Виникши в другій половині XIX ст. на противагу доктрині природного права, *позитивістська парадигма* знайшла найбільше поширення в XX ст., особливо за часів існування тоталітарних режимів у Європі. На відміну від природноправової доктрини, за якою права і свободи людини є первинними щодо законодавства, позитивістська парадигма (особливо юридико-нормативістський її прояв) виходить з того, що права людини («суб'єктивне право») є похідними від позитивного, тобто «об'єктивного права», встановленого державою. Основними її ознаками є: ототожнення права і закону; ігнорування змістовної сторони закону, його моральної оцінки; заперечення будь-якої творчої ролі судді, зведення його виключно до «вуст закону», тобто формально догматичного його застосування; абсолютизація формально-догматичних методів у теоретичному правознавстві та в судовій аргументації [17, с. 34–35].

Соціологічна парадигма зародилася у другій половині XIX ст. як негативна реакція на теорії юридичного позитивізму. У центрі уваги соціологічної теорії права перебувають не норми права, а умови їх функціонування, реальне життя («живе право»; Є. Ерліх). Квінтесенцією цієї парадигми є те, що правила поведінки, які походять від народу, є первинними, а юридичні норми – похідні, вторинні, оскільки законодавець, на думку прихильників цієї теорії, не створює норм, а лише формулює їх.

Принципова відмінність між цими двома парадигмами полягає у тому, що перша базується на ототожненні права і закону, а інша – на їх розмежуванні. Соціологічна парадигма акцентує увагу на тому, що закон може бути інструментом реалізації права, а може суперечити йому, бути формою офіційно владного визнання як права, так і не правових вимог, заборон, зняття обмеження чи придушення свободи людини, іншими словами, може бути правовим або неправовим. В ідеалі він завжди має бути правовим, тобто як офіційна форма загальнообов'язкового визнання має містити нормативну конкретизацію певної міри свободи та справедливості, проте дуже часто практика свідчить про зворотнє.

Принципи природно-правової, юридико-нормативістської (різновид позитивістської парадигми) і соціологічної парадигми права, зазначає М.І. Козюбра, антагоністичні, тому їх з'єднати, «примирити» неможливо, втім, якщо абстрагуватися від світоглядних установок, на яких вони базуються, і зосередитися на формах буття права, на яких фокусується їхня увага, то розуміння права «як цілісності, що існує в різних проявах і формах, безперечно, збагатиться. І в цьому сенсі синтез здобутків названих концепцій, які у свою чергу є надбанням поступального розвитку людської культури, не тільки можливий, а й необхідний» [17, с. 38].

Тобто мова йде про можливість такого сприйняття права, яке б сприяло, певним чином, «інтеграції» цих парадигм. Серед тих, хто таку інтеграцію вважав можливою, був Ю.М. Оборотов, який запропонував ціннісно-нормативну інтегративну парадигму права. «Право, – зазначав відомий теоретик-методолог, – це історично зумовлена, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію), відповідне становище людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення та державний примус для запобігання і вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності» [18, с. 54]. Незважаючи на деяку сумнівність твердження про «релігійну вивіреність», пропонований ракурс розуміння права, який передбачає нормативне регулювання не «чистих» правил поведінки, а «обтяжених» такими якостями, як свобода, справедливість, порядок тощо і підтриманих (легітимізованих) народом, заслуговує на увагу і може бути використаний як певний «зразок» інтегрованого погляду на право в дослідницькій роботі.

Завершуючи розгляд парадигмального аспекта філософсько-світоглядного рівня методологічних знань підкреслимо, що саме парадигма відіграє головну роль у визначенні стратегії дослідження, адже світоглядно вона пронизує його зміст від початку до кінця: який підхід до розуміння права обереться, таким буде і кінцевий результат. Наведені вище парадигми – це загальні для всієї юридичної науки певні науково-дослідні «стандарты». У межах окремих галузей юридичної науки існують свої, більш конкретні за змістом, парадигми, тому цей факт необхідно також враховувати. Зокрема слід відзначити, що за часів незалежності певні зрушення відбулися, зокрема, в самих «нормативізованих» галузевих науках, як-от: в адміністративному праві широкого поширення набула парадигма «людиноцентризму», а в кримінальному – «гуманістична парадигма», які суттєво «пом'якшують» їх доволі жорсткий позитивістсько-нормативістський зміст.

По-третє, важливим компонентом філософсько-світоглядного блоку методологічних знань є *стиль наукового мислення*, який, як вважав Л. Флек, виконує функції ніби колективних окулярів, через які науковець може побачити конкретні форми свого об'єкта [19, с. 139]. Про стиль наукового мислення багато написано, втім знайти більш-менш доступну для простого розуміння дефініцію важко. На нашу думку, *стиль наукового мислення* – це форма певної зовнішньої вираженої пізнавальної позиції, яка формується науковими спільнотами (іноді видатними вченими) на основі певних, історично зумовлених світоглядних, гносеологічних і логічних правил (стандартів). Такий стиль проявляється на різних рівнях: у наукознавстві в цілому, в конкретній науці і навіть у кон-

кретних наукових дисциплінах. Його зміст визначається, насамперед, певною науковою парадигмою, а також характерними для тієї чи іншої науки технологіями дослідження.

Стиль наукового мислення у правознавстві має спільні риси зі стилем науки взагалі, але водночас має і свої стильові особливості. Найвиразніше виявити специфічні риси сучасного наукового стилю правознавства можна, порівнюючи його з попереднім, радянським. Зокрема світоглядний зміст останнього визначався марксистсько-ленінською (доктриною) парадигмою, і тому в процесі пізнання, особливо в соціально-гуманітарній сфері, домінував моністичний тип розгляду (вивчення) явищ і процесів. З переходом до іншої соціальної доктрини та нових наукових парадигм монізм поступається місцем плюралізму, який орієнтує сучасного дослідника на використання максимально можливих способів пізнання. Тобто плюралізм у науковому пізнанні є тією загальною рисою, що характеризує сучасний тип наукового мислення, який відповідним чином впливає на окремі науки, де, у свою чергу, проявляються певні їх особливості.

У межах правознавства плюралістичний стиль мислення привів до можливостей використання тих чи інших парадигм, а отже, розгляду явищ і одержання наукових результатів з різних гносеологічних позицій. Це, як було показано вище, зумовило і певну світоглядно-змістову диференціацію окремих наукових дисциплін в рамках усієї юридичної науки. В історико-, теоретико- й, особливо, філософсько-правових науках переважають соціологічна або ж інтегративна парадигми, в галузевих юридичних науках – позитивістсько-нормативістська парадигма.

Ще один чинник, зумовлений поділом юридичних наук за «науковою спеціальністю», що існував з радянських часів до недавнього часу (прийом до захисту дисертацій за 12.00.00 завершився в березні 2021 р. – С.Б.). Наявність такого поділу привело, з одного боку, до поглибленого вивчення правових проблем у межах своєї спеціальності, їх якісного розвитку, а з іншого – до своєрідної «дисциплінарної самоізоляції», в умовах якої зароджувався свій «спеціальний» вид наукового мислення. Як вище зазначалося, правознавство теоретична наука, тобто хід мислення дослідника правознавця має бути спрямований на пошук правової проблеми в соціальній практиці, потім її теоретичне осмислення та знаходження шляхів її вирішення і розробку на основі набутих нових знань пропозицій щодо зміни «проблемних моментів» практики. Отже, тут має відбуватися класичний безперервний стадіальний процес пізнання: практика – теорія – практика. У радянські часи така вимога існувала, і її тією чи іншою мірою дотримувалися.

Що ж у цьому плані відбувається в сучасній правовій науці? Тут проявилися певні стильові особливості на рівні філософських, фундаментальних історико-теоретичних та галузевих наукових дисциплін.

Для філософів права характерною стала насамперед «незавершеність» своїх досліджень, коли, посилаючись на принцип плюралізму, вони, як правило, в постановочному плані констатували ще раз плюралістичність поглядів на те чи інше правове явище, не пропонуючи власного конкретного понятійного його бачення. Здається, це є не досить обґрунтованим, адже з давніх часів філософи свої «роздуми» доводили до логічного завершення. Наочним свідченням цього є численні філософські словники, до яких ми звертаємося в разі потреби тлумачення того чи іншого поняття. Додамо до цього наукообразність (термінологічну складність) стилістики оприлюднених ними наукових досягнень, а також, по суті, ігнорування потреби «виходу на практику». Ніхто, звісно, не вимагає, щоб філософи права пропонували конкретні зміни до законодавства, але надати певне обґрунтування філософських засад концепцій, стратегій, програм тощо у правовій сфері, вони, на нашу думку, повинні. В іншому разі отримані наукові результати будуть для «себе», в кращому випадку для філософсько-правової спільноти.

Такі ж риси притаманні в цілому і фундаментальним юридичним науковим дисциплінам, особливо теорії держави і права, яка мала б служити теоретичним фундаментом для галузевих дисциплін. Останні, у свою чергу, з огляду на складнощі сформульованих загальною теорією права понятійно-термінологічних конструкцій, з одного боку, і неприйняття нібито віддаленого від практики цього теоретизування – з іншого, стали зосереджуватися на описі наявних проблем у законодавстві та пропозиціях щодо конкретних змін у ньому. Тобто ця «ізоляційна дисциплінарність», яка в дисертаційних дослідженнях посилювалася

жорсткими вимогами «паспортів спеціальності», призводила до односторонності одержаних результатів, адже, очевидно, що як право у цілому, так і його окремі складові, будучи багатогранними за своєю суттю, потребували міждисциплінарного (мультидисциплінарного) підходу. Набуття легітимного статусу наукової спеціальності «081 – Право» (хоча точніше було б «Правознавство» – С.Б.), де немає цього жорсткого поділу, створює умови для поступового «стирання» меж між окремими колишніми галузевими науковими спеціальностями і втілення міждисциплінарного стилю наукового мислення. Філософсько-світоглядним його ядром може стати наведена вище інтегративна парадигма розуміння права.

Як підсумок, ми згодні з М.С. Кельманом, що в загальному плані характерний для вітчизняного правознавства сучасний стиль наукового мислення має передбачити пошук шляхів відходу від радянського мислення, яке продовжує нагадувати про себе догматизмом і надмірною абстракцією та орієнтувати юридичні дослідження на вивчення реальних, деїдео-логізованих, соціальних проблем; звільнення їх від зайвих нашарувань догматичного та апо-логетичного характеру та розширення їх теоретичного і методологічного діапазону [1, с. 35].

По-четверте, структурним компонентом філософсько-світоглядного рівня методологічних знань є *найбільш загальні, вихідні світоглядні положення, що спрямовують суб'єкт пізнання на здобуття достовірних знань*, іншими словами, **наукові принципи пізнання**. Останніх доволі багато, але такими, де закладений певний світоглядний компонент, ми вважаємо три – це принципи історизму, об'єктивності та соціального гуманізму.

Для будь-якого, й особливо для соціально-гуманітарного, дослідження одним з основних таких наукових принципів є *принцип історизму*. Його зазвичай плутають з «історичним методом» (спеціальним методом історичної науки – С.Б.), але на відміну від останнього, який має досить складну «технологічну» будову і спеціальне призначення (про що мова піде нижче), **принцип історизму – це висхідне положення, яке передбачає чіткий, історично зумовлений, «суворий» порядок розгляду явищ, що розміщуються на шкалі історії**. Порушення дослідником цього порядку може призвести до спотворення хронології подій, порушення причинно-наслідкових зв'язків їх вивчення, а в кінцевому рахунку – до недостовірних висновків. Оскільки недотримання цього принципу припускає можливість маніпулювання фактами (даними), то світоглядним критерієм сумлінного його використання є така людська риса характеру дослідника, як чесність.

Безпосередньо пов'язаний з принципом історизму **принцип об'єктивності – висхідне положення, яке передбачає адекватне відображення тієї чи іншої досліджуваної реальності**. Бути об'єктивним – це насамперед означає бути неупередженим при відборі досліджуваних фактів (усіх без винятку) та їх оцінці, незалежно від особистих або суспільних впливів. Сучасний, доволі суперечливий стан українського суспільства, викликає не лише наукове, але й цілком зрозуміле емоційне, людське ставлення до того, що відбувається в правовій сфері. Однак вищий обов'язок ученого полягає в тому, щоб у будь-якій ситуації зберігати об'єктивність у відображенні дійсності. Це забезпечується не тільки рівнем його професійної підготовки, а такими особистими рисами, як педантичність, совість, прагнення до правди тощо.

Обов'язок вченого бути об'єктивним водночас не виключає його права вибору щодо оцінки досліджуваного явища, яке, як правило, впливає із системи цінностей самого дослідника. Такими зазвичай виступають релігійні, моральні, національні, соціальні цінності. Останні (тільки в класовому значенні) становили ядро аксіологічного підходу радянських часів. Тодішній принцип «партійності» зобов'язував ученого при оцінюванні подій прямо й відкрито приймати точку зору певної соціальної групи, насамперед робітничого класу. Це закономірно суперечило принципу об'єктивності й призводило, відповідно, до односторонніх наукових результатів.

Щоб цього не сталося в сучасних умовах, оцінку відповідних явищ необхідно здійснювати, вважаємо, не з позицій інтересів окремих соціально-класових (національних, релігійних тощо) сил, а з позицій таких загальнолюдських інтересів та потреб, як мир і злагода в суспільстві, соціальна справедливість, людська гідність, права та свободи громадянина, соціальна й правова захищеність людини, громадянська відповідальність і законність – тобто загальнолюдських цінностей, які акумулюють досвід усього людства, є спільними для всіх людей і відображені в аксіологічному **принципі соціального гуманізму**.

По-п'яте, структурний елемент філософсько-світоглядного рівня методологічних знань становлять так звані фрагменти теоретичних знань, якими виступають філософські та загальнотеоретичні правові знання (поняття, концепції, доктрини), що певним чином пов'язані з предметом дослідження. Оскільки такий зміст закладений в абсолютній більшості предметів (або його складових) правового дослідження, то слід звертати на це особливу увагу. Окрім філософських понять, методологічний потенціал закладений також у деяких сформульованих теоретиками права понятійних конструкціях. Але при цьому необхідно розрізняти, коли ця конструкція є суто теоретичною, а коли теоретико-методологічною. У першому випадку вона, умовно кажучи, є «статичною» і може служити, наприклад, як теоретичний базис для вдосконалення поняття, а в іншому – «динамічною», коли її зміст вказує на той чи інший можливий шлях вирішення пізнавальної проблеми. Тобто виходячи з того, що ці теоретико-правові досягнення, як правило, авторитетних правознавців, вказують «шлях досягнення чогось», то вони виступають також як методи.

Висновки. Отже, якщо практично подати процес «попередньої» методологічної підготовки суб'єкта до пізнання того чи іншого правового явища, то варто зазначити, що він полягає у визначенні філософсько-світоглядних засад дослідження, складовими елементами якого є: домінуючий світогляд, наукова парадигма, тип наукового мислення, принципи наукового пізнання, «предметні» філософські поняття та деякі теоретико-правові конструкції. Кожний з них, незважаючи на їхні назви, ми позначаємо одним терміном – «метод», правда, з різним змістовим навантаженням. У системі вони, як слушно зазначає П.М. Рабинович, визначають «саму стратегію дослідження, його загальну спрямованість, орієнтують на здобуття, відбір, накопичення цілком визначених у соціально змістовому відношенні фактів і, нарешті (що, ймовірно, найголовніше), зумовлюють характер та зміст оцінювання (інтерпретації) отриманих результатів дослідження» [15, с. 618]. У межах цієї стратегії за допомогою більш конкретних пізнавальних засобів (методів-інструментів) здійснюється безпосередня, прикладна («тактична») дослідницька робота з дослідження обраного предмета. Але про цей «інструментальний» компонент методології правового дослідження докладніше мова піде в наступній статті.

Список використаної літератури

1. Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль, 2011. 492 с.
2. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. 35 с.
3. Безклубий І. Методологія в праві: монографія. Київ: Грамота, 2017. 658 с.
4. Козюбра М.І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 3–8.
5. Дручек О.В. Методологія правознавства: спроба осмислення проблем та концептів розвитку. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2020. № 54. С. 33–38.
6. Лук'янова Г.Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 33–43.
7. Кушакова-Костицька Н.В. Методологічні проблеми сучасних правових досліджень: об'єктивна необхідність чи суб'єктивна формальність? *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1–2. С. 23–31.
8. Савчин М.В. Методологія досліджень у сфері публічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Вип. 44. Т. 1. С. 68–76.
9. Лукич Р. Методологія права. Перевод с сербохорватського / под ред. Д.А. Керимова (вступ. ст.); пер.: В.М. Кулистикова. Москва: Прогресс, 1981. 304 с.
10. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
11. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
12. Дубов Г.О. Методологія права: поняття, предмет та місце в системі наукового знання (за працею Р. Лукича «Методологія права»). *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 54–58.

13. Рекомендації міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства» (м. Київ, 9–10 жовтня 1996 р.). *Вісник Академії правових наук*. Харків, 1997. № 1 (8). С. 150–154.
14. Керимов Д.А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). Москва: Аванта+, 2001. 560 с.
15. Рабінович П. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Київ: «Укр. Енцикл» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 3: К–М. С. 618–619.
16. Лановенко Т.П. Парадигма. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Київ: «Укр. енцикл» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н–П. С. 425.
17. Козюбра М.І. Загальна теорія права: підруч. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.
18. Оборотов Ю.Н. Разнообразие парадигм правопонимания постмодерна. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2008. Т. 7. С. 49–55.
19. Шепетяк О. Людвік Флек та основні ідеї його філософії. *Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ. Філософія*. 2007. Вип. 16. С. 136–145.

LEGAL RESEARCH METHODOLOGY: DEFINITION, STRUCTURE, PHILOSOPHICAL AND ATTITUDINAL FRAMEWORK

Sergey K. Bostan, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Labor Law of the National University of "Zaporizhia Polytechnic" (Ukraine).

E-mail: s_bostan@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-2

Key words: *method, methodology, methodology of legal research, dominant worldview, style of scientific thinking, scientific paradigm, principles of scientific knowledge.*

The article deals with the author's perception of legal research methodology as multilayered, integral system of various methods which contribute to in-depth knowledge of essential, meaningful and formal features of law. The author defined its structure that consists of two levels (blocks) of methodological knowledge: philosophical and instrumental ones. The paper concentrates on philosophical and attitudinal level of methodological knowledge that has intrinsic structure: dominating perspective, scientific paradigm, style of scientific thinking and understanding. Dominating ideology is analyzed as the holistic set of prevailing values of people's educational and practical activities. There are such kinds of perspective in the history of human civilization: mythological, theological and scientific. The scientific one is considered to be the dominating perspective nowadays. The focus of the study is on the style of scientific thinking as the way of cognitive position, formed by the research communities on the basis of historically entrenched, attitudinal, epistemological and logical standards. Its content is defined by scientific paradigm and technology-oriented research. The phenomenon manifests itself on different levels: philosophy of science in general, in particular sciences and even academic disciplines. As it is shown in the research scientific paradigm is the significant conception used by the research community as the basis for solving of some science-based tasks. In the branch of legal science's paradigm is defined by different kinds of understanding of law. The main paradigms in legal sciences are the positivist and sociological ones. While the positivist paradigm is based on assimilation of the law and statute (acts of law), the sociological paradigm is based on their distinguishing. In some branches of legal sciences, there are more specific paradigms: human-oriented, humanistic, etc. The importance of basic principles of scientific cognition is highlighted as the common attitudinal regulations which foster the subject to receive objective knowledge. Among them are mentioned: principle of historicism which requires definite, historically entrenched procedure for considering events; principle of objectivity which presupposes completely unbiased approach of facts selection; principle of social humanism which involves evaluation of legal phenomena in the universal value-centered light. The article demonstrates the methodological importance of philosophical and ideology level that lies in the opportunity to define conceptual way of legal research on the basis of scientific perspective, pluralistic style of thinking, appropriate paradigm of law and such cognitive principles as historicism, objectivity and social humanism.

References

1. Kelman, M.S. (2011). *Yurydychna nauka: problemy metodolohii* [Legal science: problems of methodology]. Ternopil, 492 p.
2. Kelman, M.S. (2013). *Metodolohiia suchasnoho pravoznavstva: stanovlennia ta osnovni napriamy rozvytku* [Methodology of modern jurisprudence: formation and main directions of development. Author's ref. Dr. Jurid. sci. diss.]. Kyiv, 35 p.
3. Bezklubyi, I. (2017). *Metodolohiia v pravi* [Methodology in law]. Monograph. Kyiv, Gramota, 658 p.
4. Koziubra, M.I. (2018). *Pravoznavstvo, nauka, metodolohiia: evoliutsiia pidkhodiv do ikhnikh vzaïmozv'iazkiv* [Jurisprudence, science, methodology: the evolution of approaches to their relationships]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky* [Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences], vol. 1, pp. 3-8.
5. Druchek, O.V. (2020). *Metodolohiia pravoznavstva: sprobna osmyslennia problem ta kontseptiv rozvytku* [Methodology of jurisprudence: an attempt to comprehend the problems and concepts of development]. *Yurydychnyj visnyk. Povitriane i kosmichne pravo* [Legal Bulletin. Airy and cosmic law], no. 54, pp. 33-38.
6. Lukianova, H.Iu. (2011). *Metodolohichni osnovy doslidzhennia prava u suchasnij iurydychnij nauks* [Methodological bases of law research in modern legal science]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs], no. 4, pp. 33-43.
7. Kushakova-Kostytska, N.V. (2013). *Metodolohichni problemy suchasnykh pravovykh doslidzen: obiektyvna neobkhidnist chy subiektyvna formalnist* [Methodological problems of modern legal research: objective necessity or subjective formality?] *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* [Philosophical and methodological problems of law], no. 1-2, pp. 23-31.
8. Savchyn, M.V. (2017). *Metodolohiia doslidzen' u sferi publicnogo prava* [Research methodology in the field of public law]. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriia PRAVO* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Legal series], issue 44, vol. 1, pp. 68-76.
9. Lukych, R. (1981). *Metodolohiia prava* [Methodology of law]. Moscow, Prohress, 304 p.
10. Shynkaruk, V.I. (2002). *Filosofs'kyj entsyklopedichnyj slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv, Abrys, 742 p.
11. Busel, V.T. (2005). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy: 250000* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250000]. Kyiv, Irpin, Perun, VIII, 1728 p.
12. Dubov, H.O. (2010). *Metodolohiia prava: poniattia, predmet ta mistse v systemi naukovoho znannia (za pratseiu R. Lukycha «Metodolohiia prava»)* [Methodology of law: concept, subject and place in the system of scientific knowledge (according to R. Lukych «Methodology of law»)]. *Derzhava i pravo* [State and law], issue 50, pp. 54-58.
13. *Rekomendatsii mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii "Problemy metodolohii suchasnoho pravoznavstva"* [Recommendations of the international scientific-theoretical conference "Problems of methodology of modern jurisprudence"]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk* [Bulletin of the Academy of Legal Sciences]. Kharkiv, 1997, no. 1 (8), p. 150-154.
14. Kerymov, D.A. (2001). *Metodolohiia prava (predmet, funktsyy, problemy fylosofyy prava)* [Methodology of law (subject, functions, problems of philosophy of law)]. Moscow, Avanta+, 560 p.
15. Rabinovych, P. (1998). *Metodolohiia iurydychnoi nauky* [Methodology of legal science]. *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia]. Kyiv, "Ukr. entsykl" im. M.P. Bazhana, vol. 3, p. 618-619.
16. Lanovenko, T.P. (2002). *Paradyhma* [Paradigm]. *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia]. Kyiv, "Ukr. entsykl" im. M.P. Bazhana, vol. 4, p. 425.
17. Koziubra, M.I. (2015). *Zahal'na teoriia prava* [General theory of law]. Kyiv, Vaite, 392 p.
18. Oborotov, Yu.N. (2008). *Raznoobrazye paradyhm pravoponymanyia postmoderna* [Diversity of paradigms of postmodern legal thinking]. *Naukovi pratsi Odes'koi natsional'noi iurydychnoi akademii* [Scientific works of Odessa National Law Academy], vol. 7, pp. 49-55.
19. Shepetiak, O. (2007). *Liudvik Fliek ta osnovni idei joho filosofii* [Ludwik Fleck and the main ideas of his philosophy]. *Liudynoznavchi studii. Zbirnyk naukovykh prats DDPU. Filosofiia* [Anthropological studies. Collection of scientific works of DDPU. Philosophy], issue 16, pp. 136-145.

Одержано 19.03.2021.

УДК 34.01

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-3

Р.В. АЛІЄВ,
*кандидат юридичних наук, доцент,
слухач Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського (м. Київ)*

ВІЙСЬКОВИЙ ДЕЛІКТ – ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Розглянуто проблему загального усвідомлення юридично значущих властивостей військових правопорушень (злочинів, проступків), їх співвідношення з іншими видами правопорушень, що є актуальним завданням, передусім для науки військового права та інтегруючої в системі юридичних наук – загальної теорії права. На підставі проведеного у статті аналізу термінологічно-понятійних аспектів військових правопорушень (злочинів, проступків), їх власної типології, юридичних ознак та особливостей складу автор статті пропонує їх узагальнююче визначення як «військові делікти». Вивчення сутності та змісту військового делікту як феномену сучасної юридичної науки, а також шляхів їх запобігання, виявлення і припинення, являє собою особливий, спеціальний правоохоронний інструмент у межах провідного інституту військового права. Подальше дослідження феномену військового делікту дає можливість формування самостійного комплексного наукового напрямку – військової деліктології. Доведено, що причини та умови вчинення правопорушень у Збройних Силах України передбачають складну сукупність факторів, процесів та явищ. У той же час вони характеризуються низкою особливостей, обумовлених специфікою військової служби та діяльності військ (сил). Наприклад, життєдіяльність особового складу, внутрішній порядок, військовий побут та інші військово-публічні відносини, які максимально врегульовані нормами військових статутів. Крім військових статутів, військово-публічні відносини врегульовані іншими нормами права, наприклад сфера дії кримінального закону значно ширша – військовослужбовці несуть відповідальність за вчинення як загальнокримінальних злочинів, так і за військові кримінальні правопорушення.

Розглядаючи предмет дослідження, яким є «військовий делікт», як феномен сучасної юридичної науки, зазначено, що в теорії права та в практичній діяльності особового складу за напрямом правового забезпечення військового формування застосовуються такі словосполучення, як «військові адміністративні правопорушення», «кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)», «військові злочини», «військові та дисциплінарні проступки у військовій сфері», «злочинний наказ чи розпорядження» тощо. Існує проблема визначення змісту термінів, і для цього є кілька причин. Перша, класична – дефініція терміна дозволяє окреслити предмет досліджень і дискусій, коло взаємопов'язаних з ним проблем. Інша – проблема поширення правопорушень у військовій сфері, тобто забезпечення національної безпеки і оборони України, через свою специфіку є глобальною (феноменальною), і тому найбільш ефективно може бути вирішена лише за умови об'єднання зусиль як на міжнародному, так і на державному рівні. Забезпечення їх ефективної взаємодії безпосередньо залежать від узгодженого розуміння і тлумачення термінології в напрямі дослідження правомірної поведінки або причин і умов відхильної «деліктної» поведінки військовослужбовців. Зазначено, що гносеологічним процесам становлення військових деліктів як феномену науково-правової категорії притаманна певна непослідовність, неоднозначність та фрагментарність, породжена ситуаційними аспектами необхідності. Визначено, що військовий делікт – це сукупність передбачених чинним кримінальним законодавством протиправних (протисуспільних) діянь (злочинів або проступків) деліктоздатних суб'єктів військово-публічних відносин, що посягають на основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку. Обґрунтовано, що осмислення і усвідомлення набутих знань має

стати основою удосконалення інституту юридичної відповідальності військовослужбовців у військовій сфері як фундаментального правового засобу, механізму, гаранту, покликаного забезпечувати регулятивну, захисну й охоронну функцію військового права, без чого неможливе існування й розвиток сучасного українського війська.

Ключові слова: військові адміністративні правопорушення, військові делікти, військові злочини, військові та дисциплінарні проступки у військовій сфері, злочин, кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), проступок.

Постановка проблеми. Статтею 92 Конституції України встановлено, що виключно законами України визначаються: основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку; врегульовані засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [1].

У свою чергу, в рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001 (Справа № 1-22/2001) щодо неоднозначного застосування судами та іншими органами державної влади положень вищезазначеної норми Конституції України зазначено, таке: за своїм змістом пункт 22 частини першої статті 92 Конституції України спрямований не на встановлення переліку видів юридичної відповідальності. Ним визначено, що виключно законами України мають врегульовуватися засади цивільно-правової відповідальності (загальні підстави, умови, форми відповідальності тощо), підстави кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності – діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями (основні ознаки правопорушень, що утворюють їх склад), та відповідальність за них. У такий спосіб Конституція України заборонила врегульовувати зазначені питання підзаконними нормативно-правовими актами та встановила, що лише Верховна Рада України у відповідному законі має право визначати, яке правопорушення визнається, зокрема, адміністративним правопорушенням чи злочином, та міру відповідальності за нього [2].

Питання притягнення військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів до різних видів юридичної відповідальності за протиправні діяння під час проходження ними військової служби (навчальних зборів), є досить актуальним, адже всі перелічені види відповідальності застосовуються також у військовій сфері. Тому назріла необхідність більш детально вивчити проблему деліктної поведінки військовослужбовців як феномен суспільного життя, що виникає у військових формуваннях, та суттєво впливає на стан національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку.

Стан дослідження. За роки незалежності в Україні було опубліковано низку наукових праць з окремих питань адміністративно-юрисдикційної діяльності військових формувань воєнної організації в Україні, виникнення причин і умов адміністративної деліктності серед військовослужбовців, деліктології, зокрема: В.І. Гейка, І.М. Копотуна, С.В. Петкова, М.А. Самбора, В.О. Шамрая, С.О. Шапаренка, проведено дослідження щодо інформаційних правопорушень (інформаційних деліктів), К.І. Беляковим, О.О. Тихомировим. Не залишилися поза увагою праці вчених з військового права та проблем теорії держави і права: П.П. Богущького, А.І. Граціанова, І.М. Дороніна, Р.А. Калюжного, М.І. Карпенка, Т.Г. Каткової, А.М. Колодія, І.М. Коротатніка, В.Й. Пашинського, В.Г. Пилипчука, Д.С. Припутень, М.М. Прохоренка, О.Ф. Скакун, І.М. Шопіної, В.А. Ященко та ін.

Слід зазначити, що вперше в Україні питанню деліктної поведінки військовослужбовців як феномену «військовий делікт» у військовій сфері та пов'язаними з ним правовідносинами приділив увагу професор В.О. Шамрай, який зазначив, що аналіз управління військовими формуваннями сприяє виявленню особливостей особистої безпеки й безпеки особи у військових формуваннях, правильному розумінню нестатутних відносин у військових формуваннях як різновиду конфліктів і шляхів їх вирішення та дозволяє спрогнозувати деліктну поведінку військовослужбовців і її позитивний вплив на нестатутні відносини [3]. З цього приводу слушно зазначив професор С.В. Петков, який стверджує, що в теорії права делікт

(правопорушення) за ступенем суспільної небезпеки поділяється на злочини і проступки. За сферою, в якій вчинено правопорушення (злочини та проступки), останні можуть бути економічними, військовими, митними тощо [4, с. 19].

Отже, можна з впевненістю стверджувати, що професор В.О. Шамрай вперше в Україні започаткував «школу» (напряму) наукових досліджень з вивчення деліктної поведінки військовослужбовців, розглядаючи це питання з таких позицій: на рівні суспільства і держави, соціальної ситуації, умов життєдіяльності та на рівні індивіда, його особистісно-психологічної природи, типових рис характеру, темпераменту, вікових та статевих особливостей, сфери потреб. У подальшому цей напрямок наукової діяльності, вважаємо, неодмінно слід досліджувати та розвивати, адже служба в Збройних Силах України для громадянина пов'язана із ситуаціями, стосовно кожної з яких треба зайняти певну позицію, яку можна оцінити з точки зору соціально-правового критерію поведінки, а саме: нормативної поведінки або «відхильної» поведінки (деліктної поведінки).

Останнім часом сучасні напрями гуманітарних та соціальних галузей науки досить активно оперують поняттями та визначеннями, які відображають протиправні діяння, які певним чином пов'язані з проходженням військової служби (військових навчальних зборів), альтернативної невійськової служби. Маються на увазі такі дефініції, як: військові адміністративні правопорушення, кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), військові злочини, військові та дисциплінарні проступки у військовій сфері, злочинний наказ чи розпорядження тощо. Це свідчить про значний науковий інтерес до них та надзвичайну актуальність проблеми протидії злочинам та проступкам у сфері публічного управління.

Однак кількість військових злочинів та проступків у військовій сфері настільки значна, що ні військовою наукою, ні національними правовими системами, ні міжнародним правом не вироблено їх спільного розуміння. Залишається відсутньою термінологічна єдність і система загально визначених теоретичних понять, які повною мірою могли б відобразити всю варіативність протиправних діянь і спричинених ними наслідків у сфері військової діяльності та військово-публічних відносин.

Актуальність вивчення зазначеної проблематики зумовлена також тим, що судовою статистикою зафіксовано протягом останніх 6 років (2014–2019 рр.) суттєве збільшення порівняно з 2013 р. кількості злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), передбачених розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України. Зокрема кількість засуджених за військові кримінальні правопорушення військовослужбовців збільшилася у 2014 р. у 2,4 раза, у 2015 р. – у 13,82 раза, у 2016 р. – у 14,2 раза, у 2017 р. – у 15,08 раза, у 2018 р. – у 14,48 раза, у 2019 р. – у 12,67 раза [5, с. 6].

Метою статті є з'ясування, в чому полягає феномен «військового делікту» в сучасній юридичній науці, розв'язання проблеми та причин деліктної поведінки військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, що виникає у публічних відносинах під час проходження ними військової служби (навчальних зборів).

Виклад основного матеріалу. Про необхідність дослідження проблеми, протиправної (протисуспільної) деліктної поведінки військовослужбовців у військових формуваннях свого часу зазначав професор В.О. Шамрай, який через призму індивідуальної безпеки, розглядаючи такий негативний фактор, як нестатутні відносини серед військовослужбовців, що часто виникають у військових формуваннях, стверджував про те, що вищезазначений фактор суттєво впливає на стан національної безпеки нашого суспільства в цілому [3, с. 4].

Правову основу державної політики у сферах національної безпеки і оборони становлять Конституція України та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти [1]. Зокрема Конституцією України встановлено, що виключно законами України визначаються основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку. Фундаментальними національними інтересами України є: інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

На засадах демократичного цивільного контролю перевіряється стан правопорядку в органах сектора безпеки й оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період. З цією метою Указом Президента України «Про результати проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту» від 29.12.2020 р., введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2020 р. «Про результати проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту», відповідно до якого аналіз стану виконання завдання щодо проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту, визначеного рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2019 р. «Про організацію планування в секторі безпеки і оборони України», уведеним у дію Указом Президента України від 16 травня 2019 р. № 225, свідчить про недостатню ефективність ужитих компетентними органами заходів для досягнення визначених цілей [6]. Це при тому, що станом на 2021 р. в Україні відсутня Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, яка розробляється на основі Стратегії національної безпеки України, введеної в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020.

Проведений аналіз конституційних та стратегічних засад забезпечення та дотримання громадської безпеки і правопорядку в Україні, надав можливість з'ясувати, що на стан деліктної (неправомірної, протисупільної) поведінки військовослужбовців може впливати стан правопорядку в органах сектора безпеки і оборони, їх укомплектованість, матеріальне забезпечення військовослужбовців, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням. Це цілком логічно, оскільки враховуючи Кримінальне право України, до військових кримінальних правопорушень належать порушення, щодо: 1) порядку підлеглості та військової честі; 2) порядку проходження військової служби; 3) порядку експлуатації озброєння і військової техніки та користування військовим майном; 4) порядку несення спеціальних служб; 5) порядку зберігання військової таємниці; 6) порядку здійснення своїх повноважень військовими службовими особами Збройних Сил України та інших військових формувань; 7) порядку виконання військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах; 8) порядку дотримання звичаїв та правил ведення війни. Недотримання вищезазначеного порядку, суттєво погіршує рівень боєготовності та безпечності військових підрозділів у сучасних умовах, унеможливорюють здійснення належного виконання військовими формуваннями завдань за призначенням та підривають авторитет Збройних Сил України [7, с. 253], про що свідчать статистичні дані, наведені вище.

Оскільки військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України, «дисципліна» зобов'язує кожного військовослужбовця: додержуватися Конституції та законів України, військової присяги, неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів; бути пильним, зберігати державну таємницю; додержуватися визначених статутами Збройних Сил України правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство; виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків; не вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, а також не вживати спиртні напої під час виконання обов'язків військової служби [8].

Таким чином, з'ясували, що на кожному рівні державного управління, починаючи від Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України та закінчуючи рядовим військовослужбовцем Збройних Сил, незалежно від того, де він перебуває, на мирній території України або виконує обов'язки за призначенням на сході країни, головне – дотримуватися у своїй службовій діяльності виконання певного порядку і правил тобто – бути дисциплінованим, носієм позитивної, правової поведінки. Відхилення від належного виконання військовослужбовцем своїх службових обов'язків, Конституції та законів України, військової присяги, норм моралі, соціальних та правових норм, можна розцінювати, як деліктну (протисупільну) поведінку.

Сучасний розвиток Збройних Сил України характеризується всебічним удосконаленням матеріально-технічного забезпечення, організаційно-штатної структури, форм та способів ведення бойових дій тощо. Цей процес супроводжується зростанням ролі правопорядку та дотримання військової дисципліни серед військовослужбовців у військовому колективі. Тобто відбувається закономірний процес посилення залежності рівня бойової готовності військ (сил) від суворого та обов'язкового дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених Конституцією та законами України. Вищевказане обумовлено тим, що будь-яке порушення норм права (вчинення злочину або проступку) є не тільки актом суспільно шкідливої поведінки, а ще й фактором регресу, гальмування розвитку та вдосконалення військово-публічних правовідносин.

Причини та умови вчинення злочинів та проступків у Збройних Силах України передбачають складну сукупність факторів, процесів та явищ. У той же час вони характеризуються низкою особливостей, обумовлених специфікою військової служби та діяльності військ (сил). Наприклад, життєдіяльність особового складу, внутрішній порядок, військовий побут, які максимально врегульовані нормами військових статутів. Крім військових статутів, військово-публічні відносини врегульовані іншими нормами права, наприклад, сфера дії кримінального закону значно ширша – військовослужбовці несуть відповідальність за вчинення як загальнокримінальних злочинів, так і за військові кримінальні правопорушення.

Слід зазначити, що в юридичній літературі та практичній діяльності особового складу Збройних Сил України за напрямом правового забезпечення військового формування застосовуються такі словосполучення, як «військові адміністративні правопорушення», «кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)», «військові злочини», «військові та дисциплінарні проступки у військовій сфері», «злочинний наказ чи розпорядження» тощо. Отже, існує проблема визначення змісту термінів, і для цього є кілька причин. Перша, класична – дефініція терміна дозволяє окреслити предмет досліджень і дискусій, коло пов'язаних з ним проблем. Інша – проблема поширення правопорушень у військовій сфері, тобто забезпечення національної безпеки і оборони України, через свою специфіку є глобальною (феноменальною), і тому найбільш ефективно може бути вирішена лише за умови об'єднання зусиль як на міжнародному, так і на державному рівні. Забезпечення їх ефективною взаємодією безпосередньо залежать від узгодженого розуміння та тлумачення термінології в напрямі дослідження правомірної поведінки або причин і умов відхильної «деліктної» поведінки військовослужбовців у контексті кримінальної відповідальності за злочини та проступки.

На пострадянському науковому просторі застосування терміна «військовий злочин» розпочалося з 25.12.1958 р., після набрання чинності Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини», відповідно до якого військовими злочинами визнавалися злочини проти встановленого порядку несення військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних зборів [9]. В юридичній енциклопедії за загальною редакцією професора Ю.С. Шемчушенка під «військовими злочинами» розуміють – суспільно небезпечні діяння проти встановленого порядку несення військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних чи перевірок зборів [10], посилаючись на ст. 231 («Поняття військового злочину») глави XI Кримінального кодексу України (далі – КК України) станом на 31.03.1997 р.

Указом Президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 08.04.2008 р. № 311/2008 запроваджено реформування кримінального та адміністративно-деліктного законодавства, метою якого є гуманізація кримінального законодавства з подальшим трансформуванням певної частини злочинів у кримінальні проступки. Такий підхід до розмежування злочинів і кримінальних проступків мав би забезпечити спрощену процедуру притягнення до юридичної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні проступки, оптимізацію діяльності органів кримінальної юстиції щодо виявлення, розслідування та судового розгляду тощо [11].

Що ж відбувається на сьогодні? Чинний Кримінальний кодекс України з останніми змінами станом на 18.02.2021 р. у розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» у статті 401 визначив поняття військового кримінального правопорушення, під яким розуміються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів [12]. Аналіз внесених до вищезазначеного розділу Кримінального кодексу України змін свідчить про те, що всього дві статті, а саме частина перша статті 412 («Необережне знищення або пошкодження військового майна») та частина перша статті 425 («Недбале ставлення до військової служби») переведені в розряд кримінальних проступків на підставі частини другої статті 12 КК України, яка передбачає основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (кваліфікуюча ознака). Решта статей розділу XIX КК України залишаються злочинами різного ступеня тяжкості.

Вважаємо, що введення в розділ XIX Кримінального кодексу України розмежування військового делікту на злочини та проступки є неприпустимим, оскільки ця градація (класифікація) кримінального правопорушення руйнує та деформує раніше зрозумілу парадигму відповідальності за злочини у військовій сфері. Кримінально-правова норма має бути чітко визначеною, однозначною, позбавленою можливості двоякого застосування, мається на увазі перекваліфікація військового злочину на військовий проступок з метою уникнення суб'єктом військового злочину відповідальності та покарання.

Значним кроком на шляху запобігання та протидії військовим правопорушенням (деліктам) стало підписання 20 січня 2000 р. Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, відповідно до якого юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на злочин геноциду, злочин проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії [13]. Керуючись вимогами пунктів «б» та «є» частини другої статті 9 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV [14] Римський статут підлягає ратифікації як такий, що стосується прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, та оскільки його ратифікація передбачена статтею 125 Статуту. Але, на жаль, на сьогодні Римський статут Міжнародного кримінального суду Україною не ратифіковано, адже Статут визначає основні групи й види воєнних злочинів, за які національним законодавством повинна встановлюватись кримінальна відповідальність.

Таким чином, ми бачимо, що ґносеологічним процесам становлення військових деліктів як феномену науково-правової категорії притаманна певна непослідовність, неоднозначність та фрагментарність, породжена ситуаційними аспектами правової необхідності. Але можемо визначити, що військовий делікт – це сукупність передбачених чинним кримінальним законодавством протиправних (протисупільних) діянь (злочинів або проступків) деліктоздатних суб'єктів військово-публічних відносин, що посягають на основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що феномен військового делікту у сучасній юридичній науці полягає в тому, що внесені зміни в розділ XIX Кримінального кодексу України в частині розмежування військового делікту на злочини та проступки є неприпустимим, оскільки ця градація (класифікація) кримінального правопорушення руйнує та деформує раніше зрозумілу парадигму відповідальності за злочини у військовій сфері. Кримінально-правова норма має бути чітко визначеною, однозначною, позбавленою можливості двоякого застосування, мається на увазі унеможливлення перекваліфікації злочину на проступок, з метою уникнення суб'єктом військового правопорушення відповідальності та покарання.

Отже, вкрай необхідно з розділу XIX Кримінального кодексу України вилучити діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі, що класифікується як кримінальний проступок.

Список використаної літератури

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 березня 2011 р. (офіц. текст). К.: Паливода А.В., 2011. 56 с. (Закони України).
2. Щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» від 30.05.2001 р. № 7-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01> (дата звернення: 31.03.2021).
3. Шамрай В.О. Державне управління військовими формуваннями воєнної організації: стан та тенденції розвитку в сучасній Україні: автореф дис. ... д-ра юрид. наук: 25.00.03. Київ, 1999. 38 с.
4. Петков С.В. Нормативно-правове забезпечення публічних відносин під час побудови громадянського суспільства в Україні. Запоріжжя: КПУ, 2011. 104 с.
5. Карпенко М.І. Кваліфікація військових правопорушень за законодавством України: монографія. Київ, ЗВО "Національна академія управління", 2020. 310 с.
6. Про результати проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту: Указ Президента України від 29.12.2020 р. № 597/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009525-20> (дата звернення: 31.03.2021).
7. Правознавство: навчальний посібник, за заг. ред. С.В. Петкова. – Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 360 с.
8. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (дата звернення: 31.03.2021).
9. Об уголовной ответственности за воинские преступления: Закон Союза Советских Социалистических Республик от 25.12.1958 г. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16069.htm> (дата звернення: 31.03.2021).
10. Шемчушенко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 1: А–Г. Київ: Юридична думка, 2011. 656 с.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 08.04.2008 р. № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (дата звернення: 31.03.2021).
12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 31.03.2021).
13. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.06.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 31.03.2021).
14. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. №1 906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 31.03.2021).

MILITARY TORT – A PHENOMENON OF MODERN LEGAL SCIENCE

Roman V. Aliiev, PhD in Legal Science, Associate Professor, Military student of the National defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi (Ukraine).

E-mail: roman-aliev76@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-3

Key words: *military administrative offenses, military torts, war crimes, military and disciplinary offenses in the military sphere, crime, criminal offenses against the established order of military service (military criminal offenses), misdemeanor.*

The article considers the problem of general awareness of the legally significant properties of military offences (crimes, misdemeanors), their relationship with other types of offences, which is actually an urgent task, especially for the science of military law and the integration of legal science – general theory of law. Based on the analysis of terminological and conceptual aspects of military offences (crimes, misdemeanors), their own typology, legal features and features of the composition, the author of the

article proposes their generalized definition as “military torts”. The study of the essence and content of military tort as a phenomenon of modern legal science, as well as ways to prevent, detect and stop it, is a special, special law enforcement tool within the leading institute of military law. Further study of the phenomenon of military tort provides an opportunity to form an independent complex scientific field - military tort. It is proved that the causes and conditions of offences in the Armed Forces of Ukraine involve a complex set of factors, processes and phenomena. At the same time, they are characterized by a number of features due to the specifics of military service and the activities of troops (forces). For example, the activities of personnel, internal order, military life and other military-public relations, which are regulated as much as possible by the rules of military statutes. In addition to military statutes, military-public relations are regulated by other rules of law, for example, the scope of criminal law is much broader – servicemen are responsible for committing both general crimes and military criminal offences.

Considering the subject of research, which is a “military tort” as a phenomenon of modern legal science, it should be noted that in the theory of law and in the practice of personnel in the direction of legal support of military formation used phrases such as “military administrative offences”, “criminal offences”. Against the established order of military service (military criminal offences), “war crimes”, “military and disciplinary offences in the military sphere”, “criminal order or instruction”, etc. Therefore, there is a problem in determining the meaning of terms, and there are several reasons for this. The first, classic - the definition of the term allows you to outline the subject of research and discussion, the range of related problems. Another is the problem of the spread of offences in the military sphere, i.e. ensuring the national security and defense of Ukraine, due to its specificity is global (phenomenal) and therefore can be most effectively solved only if joint efforts are made at both international and national levels. Ensuring their effective interaction directly depends on a consistent understanding and interpretation of terminology in the direction of the study of lawful behaviour or the causes and conditions of deviant “tort” behaviour of service members. Thus, we see that the epistemological processes of formation of military torts as a phenomenon of scientific and legal category is characterized by a certain inconsistency, ambiguity and fragmentation, generated by situational aspects of necessity. However, we can determine that a military tort is a set of illegal (anti-social) acts (crimes or misdemeanours) provided by the current criminal legislation of capable subjects of military-public relations, encroaching on the foundations of national security, organization of the Armed Forces of Ukraine and public order. Understanding and understanding of the acquired knowledge should be the basis for improving the institution of legal responsibility of servicemen in the military sphere as a fundamental means of protection, mechanism, guarantor, designed to ensure regulatory, protective and protective function of military law, without which the existence and development of modern Ukrainian army is impossible.

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine]. Kyiv, Palyvoda, A.V., 56 p.
2. The Constitutional Court of Ukraine (2001), Decision “Regarding the official interpretation of the provisions of paragraph 22 of the first part of Article 92 of the Constitution of Ukraine in the case on the constitutional appeal of the Open Joint-Stock Company “All-Ukrainian Joint-Stock Bank”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01> (Accessed 31 march 2021).
3. Shamrai, V.O. (1999). *Derzhavne upravlinnia viiskovymy formuvanniamy voiennoi orhanizatsii: stan ta tendentsii rozvytku v suchasni Ukraini* Diss. doct. publ. administruvannya [State management of military formations of the military organization: a condition and tendencies of development in modern Ukraine. Dr. Science in public administration diss.]. Kyiv, 38 p.
4. Pietkov, S.V. (2011). *Normatyvno-pravove zabezpechennia publichnykh vidnosyn pid chas pobudovy hromadianskoho suspilstva v Ukraini* [Normative and legal provision of public relations during the construction of civil society in Ukraine]. Zaporozhye, CPU, 104 p.
5. Karpenko, M.I. (2020). *Kvalifikatsiia viiskovykh pravoporushen za zakonodavstvom Ukrainy* [Qualification of military offenses under the legislation of Ukraine]. Kyiv, ZVO “National Academy of Management”, 310 p.
6. President of Ukraine (2020), Decree “On the results of the review of public safety and civil protection”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009525-20> (Accessed 31 march 2021).
7. Pietkov, S.V. (2020). *Pravoznavstvo* [Jurisprudence]. Dnipro, Alfred Nobel University, 360 p.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine “On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (Accessed 31 march 2021).
9. Law of the Union of Soviet Socialist Republics (1958), “On criminal liability for war crimes”, available at: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16069.htm> (Accessed 31 march 2021).
10. Shemchushenko, Yu.S. (2011). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia]. Kyiv, Publishing House «Legal Thought», vol. 1. 656 p.

11. President of Ukraine (2008), Decree “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (Accessed 31 march 2021).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), Criminal Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Accessed 31 march 2021).

13. Rome Statute of the International Criminal Court (1998), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (Accessed 31 march 2021).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine “On International Agreements of Ukraine: Law of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (Accessed 31 march 2021).

Одержано 06.04.2021.

УДК 340.1

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-4

С.М. СЛАБКО,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТЬ «МЕТОД», «СПОСІБ», «ЗАСІБ», «ЗАХІД»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ГАЛУЗЕВІ ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності понять «метод», «спосіб», «захід», «засіб», визначення їх співвідношення, особливостей застосування у різних сферах правової дійсності. Обґрунтовано актуальність дослідження, тому що загалом юридична література приділяє недостатньо уваги питанню дослідження етимології, сутності, змісту тощо понять, що застосовуються у нормативно-правових актах. У більшості джерел, виходячи з існуючих правил юридичної техніки, наводяться приклади невдалих з точки зору логіки та юридичної мови дефініцій, формулюються власні, що іншими авторами теж піддаються критиці, і процес цей безкінечний, а головне – малозначущий. Проте сучасний розвиток суспільних наук, у тому числі юриспруденції, характеризується новими підходами, що базуються на логічному мисленні, тобто здатності людини міркувати, а саме відобразити об'єктивну дійсність в уявленнях, судженнях, поняттях. Наведено закріплені в різних джерелах (словники іншомовних слів, тлумачні словники української мови, підручники з теорії держави і права та галузевих наук, нормативні документи) дефініції. При цьому з численого матеріалу обрані ті, що розкривають співвідношення вказаних понять. Доведено, що в науковій, навчально-методичній, довідковій літературі та в нормах чинного законодавства немає єдиного підходу до визначення означених термінів. Зроблено висновок, що найчастіше, один термін визначається через інший і навпаки, що призводить до неоднозначного їх тлумачення, розбіжності у застосуванні. Щодо юридичної сфери, надання виважених дефініцій на підставі етимології, з'ясування сутності, їх тлумачення як базових для подальшого використання у галузевих та прикладних науках, на практиці – це завдання, насамперед, теоретико-правової науки. Безумовно, треба дотримуватись єдиних підходів до співвідношення понять. Тому пропонується під методом розуміти сукупність способів (дослідження, пізнання та ін.). Спосіб – певний прийом, засіб для досягнення, здійснення чого-небудь. Засіб – сукупність заходів або дій для можливості зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось.

Ключові слова: метод, спосіб, засіб, захід, терміни, визначення понять, співвідношення, тлумачення, правозастосування.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільних наук, у тому числі юриспруденції, характеризується новими підходами, що базуються на логічному мисленні, тобто здатності людини міркувати, а саме відобразити об'єктивну дійсність в уявленнях, судженнях, поняттях. Це актуалізує дослідження певних понять, що часто застосовуються у наукових працях, у сфері правотворчості та правореалізації, практичній діяльності, тому потребують чіткого визначення для правильного тлумачення та застосування. При цьому простежується така тенденція, що чим глибше дослідження, тим більше з'являється суперечливих суджень, гіпотез тощо.

У сфері юриспруденції також відбувається зростання досліджень мови права, взаємодії мови і права, що проводяться головним чином у рамках юридичної техніки та герменевтики у зв'язку з розробками техніки та методики складання і тлумачення правових текстів. Проте треба констатувати, що в науковій, навчально-методичній, довідко-

вій літературі та в нормах чинного законодавства немає єдиного підходу до визначення означених термінів. Це призводить до певних труднощів у правозастосовній діяльності.

Стан дослідження. Загалом юридична література приділяє недостатньо уваги питанню дослідження етимології, сутності, змісту тощо понять, що застосовуються в нормативно-правових актах. У більшості джерел, виходячи з існуючих правил юридичної техніки, наводяться приклади невдалих з точки зору логіки та юридичної мови дефініцій, формулюються власні, що іншими авторами теж піддаються критиці, і процес цей безкінечний, а головне – малозначущий. На наше переконання, для дослідження понять необхідне залучення методології, принципів, методів і результатів історичної юриспруденції, теорії та філософії права. Пропоноване дослідження ґрунтується на напрацюваннях вітчизняних та зарубіжних науковців минулого та сьогодення, як теоретиків права, так і фахівців галузевих юридичних наук, таких як: С.С. Алексєєв, Ю.П. Битяк, В.Т. Білоус, І.А. Гамбург, М.М. Марченко, Б.І. Пугинський, В.М. Хропанюк та ін.

Метою статті є з'ясування сутності понять «метод», «спосіб», «захід», «засіб», визначення їх співвідношення, особливостей застосування у різних сферах правової дійсності.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи окреслену проблематику, ми виходимо з тих позицій, що з'ясування сутності понять має базуватися на їх етимології, а визначення співвідношення – на обґрунтуванні позицій щодо їх синонімії, антонімії, більш широкого / вузького значення у відношенні один до одного.

Словник іноземних слів визначає, що поняття «метод» походить з грецької мови (methodos) і перекладається як дослідження, означає спосіб дослідження явищ природи, підхід до явищ, що вивчаються, планомірний шлях наукового пізнання і встановлення істини; загалом – прийом, спосіб або образ дії [1, с. 442].

Відповідні україномовні словники дають більш розширене тлумачення, визначаючи метод (від грец. μέθοδος – шлях дослідження, спосіб пізнання) як «спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя. Прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)»; «спосіб пізнання дійсності і її відтворення в мисленні. Спосіб, прийом або система прийомів для досягнення якої-небудь мети, для виконання певної операції» [2, с. 497]. Отже, словники відображають співвідношення методу та способу: «метод – спосіб дослідження», «метод – спосіб пізнання».

Інших, означених нами термінів, ці словники не містять. У той же час вітчизняні тлумачні словники дають інформацію щодо їх сутності та співвідношення. Треба відзначити, що спільним для всіх понять, які позначені терміном «засоби», є те, що всі вони називають предмети та явища з позиції можливості їх використання для вирішення певних завдань, функціонального призначення. Проте щодо співвідношення понять позиції не збігаються: 1) засіб – прийом, спосіб, спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чого-небудь; знаряддя, предмет, сукупність пристроїв для здійснення певної діяльності [3, с. 326]; 2) засіб – якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб [4, с. 215]. Захід в останньому словнику характеризується як сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь [4, с. 221], прийом як спосіб виконання або здійснення чого-небудь [4, с. 503], а спосіб – як певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [4, с. 628]. Більш чітких, виважених дефініцій не знайдено, тож можна зробити висновок, що філологи визначають одне поняття через інше і навпаки, що для інших наук, зокрема для юриспруденції, створює проблеми щодо їх застосування і тлумачення.

У теорії права не склалося єдиного підходу з приводу терміна «правові засоби», який, звичайно, є відправною точкою щодо розуміння відповідних галузевих понять, наприклад «адміністративно-правові засоби». Аналіз численної літератури дозволяє зробити висновок, що ці позиції були обґрунтовані юристами-теоретиками минулого, на які спираються у своїх відповідних дослідженнях сучасні вітчизняні науковці. Звертаючись до напрацювань В.М. Хропанюка, можемо побачити, що це поняття розглядається в контексті категорій «правовий вплив», «правове регулювання», дослідник вважає, що ці засоби утворюють цілісний, системний юридичний механізм, який забезпечує врегулювання всієї сукупності суспільних відносин, що є предметом правового регулювання [5, с. 244–245]. Система правових засобів, згідно з думкою вченого, є механізмом правового регулювання, основними

структурними елементами якого є норми права, правовідносини та акти реалізації юридичних прав та обов'язків. Частина вчених вважають правові засоби явищем правової дійсності [6, с. 17–83, 84]. А от С.С. Алексєєв не погоджується з такою позицією, зазначаючи, що питання правових засобів є не стільки питанням виокремлення в особливий підрозділ тих чи інших фрагментів правової дійсності, скільки питанням їх особливого бачення в певному ракурсі (їх функціонального призначення, ролі як інструментів у вирішенні соціальних завдань). При цьому спроби звести правові засоби до певного кола правових явищ, до того ж таких, що мають «ненормативний» характер, науковець вважає таким, що не має під собою підстав [7, с. 349]. Виходячи з цього, під поняттям «правові засоби» С.С. Алексєєв вбачає закріплені конституцією, нормами законів або інших правових актів прийоми, способи впливу на суспільні відносини з метою досягнення певного результату. До останніх він відносить юридичні норми, правовідносини, індивідуальні правовстановлюючі веління й приписи, акти правозастосовних органів тощо [7, с. 12–19]. Розглядаючи позицію М.М. Марченка щодо цього питання, констатуємо: вчений наголошує, що така позиція відображає лише частину суті. Ігнорування в інструментальному підході засобів-діянь і посилення лише на інституціональний бік розуміння юридичних засобів не дає змоги повністю враховувати всі ті фактори, за допомогою яких можна досягти поставленої мети, бо неможливо прийти до бажаного результату лише за допомогою субстанціональних явищ, які автоматично не приводять до потрібного ефекту. Неможливо обійтися без дій, зусиль, активності, пов'язаної із застосуванням запропонованих законодавством інструментів. Засоби-встановлення та засоби-діяння створюють разом необхідний і самодостатній для досягнення конкретної мети інформаційно-енергетичний комплекс ресурсів [8, с. 363]. Такий підхід до розуміння засобів відповідає поглядам більшості наукових діячів у галузі філософії, згідно з якими поняття «засіб» включає як сукупність інструментів, так і їх використання під час отримання бажаного результату.

У сфері управління щодо загального поняття та сутності методів керівництва, у наукових джерелах існують різні погляди. Наведемо та проаналізуємо ті, що дають уявлення про співвідношення понять цього дослідження. З точки зору державного керівництва під методами розуміють засоби практичної реалізації завдань та функцій діяльності суб'єктів керівництва, способи здійснення управлінських функцій, впливу суб'єкта керівництва на об'єкт (колектив, групу осіб чи окрему особу) [9, с. 72]. Вважається також, що методи керівництва – це юридичний інструментарій, що впливає на характер і прояви вольової поведінки людей у суспільній організації. Існує визначення методів керівництва як сукупності прийомів, операцій і процедур підготовки та прийняття, організації та контролю виконання управлінських рішень, які приймаються учасниками управлінського процесу [10, с. 5]. Прихильник інтеграційного підходу до методів керівництва Г.В. Атаманчук під методами керівної діяльності розуміє способи і прийоми аналізу та оцінки управлінських ситуацій, використання правових і організаційних форм впливу на свідомість і поведінку людей у керуванні суспільних процесах, відносинах і зв'язках [11, с. 174]. В.Т. Білоус, застосовуючи системний підхід до сутності загальноуправлінських методів та керівництва правоохоронними органами, вважає, що вони мають проявляти такі особливості: історично-суспільну і національну обумовленість; адекватність змісту правової матерії і правового оформлення методу управління правоохоронним, регулятивним, імперативним чи дозвільним нормам адміністративного права; використання методів у державно-управлінських процесах виключно з дозволу держави, тобто офіційно, у встановленому порядку та в її інтересах; використання методів керівництва в державно-управлінських процесах для забезпечення реалізації правоохоронної функції державної управлінської системи та її органів; наявність особливого державного впливу на керуванні об'єкти та свідомість і поведінку людей; детермінантою методів управління мають стати принципи управління правоохоронними органами, які й окреслюють певну систему методів, визначають граничні і суттєві параметри наповнення методів відповідним змістом [12, с. 234–235]. З тими чи іншими інтерпретаціями ці підходи зустрічаються і в інших джерелах [13–14].

У той же час юридична енциклопедія чітко визначає, що складовими методів управління є способи та засоби: «методи управління – способи або засоби досягнення поставлених управлінських цілей, що визначають якісну складову управління» [15, с. 617].

У своєму дисертаційному дослідженні щодо правового забезпечення технічного регулювання у сфері господарювання І.А. Гамбург торкається питання співвідношення понять «засіб» і «захід». Зокрема авторка визначає, що етимологічно слово «засіб» походить від слова «середній», «серединний» і використовується у значеннях: 1) прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; 2) те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [16]. Тобто засіб – це єднаний ланцюг між суб'єктом та об'єктом діяльності, розумовою моделлю та матеріальним результатом. Ця категорія пов'язує ідеальне (мета) з реальним (результат), включаючи в себе одночасно як фрагменти ідеального – інструменти (засоби-установи), так і фрагменти реального – технологію (засоби-діяння) [8, с. 355]. Авторка робить висновок, що фактично застосування певного засобу в діяльності суб'єктів базується на здійсненні певних заходів організаційного, управлінського та іншого характеру. Тому санітарні та фітосанітарні заходи, що передбачені Угодою Світової організації торгівлі, мають розглядатися як засоби технічного регулювання [17, с. 128–129]. З цим твердженням можна погодитися, хоча воно не охоплює всіх аспектів співвідношення зазначених понять.

Висновки. Проведене в межах дослідження з'ясування сутності понять «метод», «спосіб», «захід», «засіб», визначення їх співвідношення, особливостей застосування у різних сферах правової діяльності дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного підходу при формулюванні дефініцій як у загальному, так і у спеціальному юридичному розумінні. Найчастіше один термін визначається через інший і навпаки, що призводить до неоднозначного їх тлумачення, розбіжності в застосуванні.

Щодо юридичної сфери, надання виважених дефініцій на підставі етимології, з'ясування сутності, їх тлумачення як базових для подальшого використання у галузевих та прикладних науках, на практиці – це завдання, насамперед, теоретико-правової науки. Безумовно, треба дотримуватися єдиних підходів до співвідношення понять. Тому пропонується під методом розуміти сукупність способів (дослідження, пізнання та ін.). Спосіб – певний прийом, засіб для досягнення, здійснення чого-небудь. Засіб – сукупність заходів або дій для можливості зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось.

Список використаної літератури

1. Лёхин И.В., Петров Ф.Н. Словарь иностранных слов. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. 856 с.
2. Мельничук О.С. Словник іншомовних слів. Київ: Головна редакція Української Радянської енциклопедії Академії наук Української РСР, 1974. 865 с.
3. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ: Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Ковальова Т.В. Великий тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.
5. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: учебник. Москва: ЛТД, 1996. 588 с.
6. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. Москва: Юридическая литература, 1984. 224 с.
7. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 712 с.
8. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учеб. пособие. Москва: Юристъ, 2002. 620 с.
9. Битяк Ю., Гаращук В., Зуй В. Адміністративне право: підручник. Харків: Право, 2013. 656 с.
10. Бачило И.Л., Васильев А.С., Воробьев Н.Ф., Давитнидзе И.Л. Управленческие процедуры. Москва: Наука, 1988. 272 с.
11. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций. Москва: Омега-Л., 2004. 584 с.
12. Білоус В.Т. Координація управління правоохоронними органами по боротьбі з економічною злочинністю: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 444 с.
13. Занфіров В.А. Державне регулювання соціально-економічної сфери. *Держава та регіони. Сер.: «Держ. упр.»*. 2004. № 2. С. 43–47.

14. Братановский С.Н. Правовая организация управления в органах прокуратуры: монография. Москва: Директ, 2012. 189 с.

15. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. Київ: «Укр. енцикл.», 1998–2004. Т. 3: К–М. 792 с.

16. Засіб. Вікісловник – багатофункціональний багатомовний словник і тезаурус. URL: <http://ru.wiktionary.org/wiki>

17. Гамбург І.А. Правове забезпечення технічного регулювання у сфері господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 210 с.

RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF “METHOD”, “MEANS”, “MEASURES”: THEORETICAL AND LEGAL JUSTIFICATION AND FEATURES IN THE BRANCH OF LAW

Svetlana N. Slabko, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory, History of State and Law and International Law, Classical Private University (Ukraine).

E-mail: snslabko@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-4

Key words: *method, means, measure, terms, definitions, relations, interpretations, law enforcement.*

The article is devoted to clarifying the essence of the concepts “method”, “measure”, “means”, determining their relationship, the peculiarities of application in different areas of legal reality. The relevance of the study is substantiated, because in general the legal literature does not pay enough attention to the study of etymology, essence, content, etc. concepts used in regulations. Clarification of the essence of concepts should be based on their etymology, and the definition of the relationship, on the justification of positions on their synonymy, antonym, broader/narrower meaning in relation to each other. Most sources, based on the existing rules of legal technique, give examples of unsuccessful definitions in terms of logic and legal language, formulate their own, which other authors are also criticized, and the process is endless and, most importantly, insignificant. The legal encyclopedia clearly defines that the components of management methods are ways and means: “management methods – ways or means of achieving management goals that determine the quality component of management”. However, the modern development of the social sciences, including jurisprudence, is characterized by new approaches based on logical thinking, i.e. the ability of man to reason, namely to reflect the objective reality in ideas, judgments, concepts. The definitions fixed in various sources (dictionaries of foreign words, explanatory dictionaries of the Ukrainian language, textbooks on the theory of the state and law and branch sciences, normative documents) are resulted. In this case, from the numerous materials selected those that reveal the relationship of these concepts. It is proved that in the scientific, educational-methodical, reference literature and in the norms of the current legislation there is no single approach to the definition of the specified terms. It is concluded that most often, one term is defined through another and vice versa, which leads to inconsistent interpretation, differences in application. As for the legal sphere, providing balanced definitions based on etymology, clarifying the essence, interpreting them as basic for further use in the field and applied sciences, in practice – this is primarily the task of theoretical and legal science. Of course, it is necessary to follow common approaches to the relationship of concepts. Therefore, it is proposed to understand the method as a set of methods (research, cognition, etc.). Method – a certain technique, a means to achieve, accomplish something. Means – a set of measures or actions to be able to do, accomplish something, achieve something.

References

1. Lekhyn, Y.V., Petrov F.N. (1954). *Slovar ynostrannukh slov* [Dictionary of foreign words]. Moscow, State Publishing House of Foreign and National Dictionaries, 1954. 856 p.

2. Melnychuk, O.S. (1974). *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv, Main Editorial Office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 865 p.

3. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tлумachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and additions)]. Kyiv, Irpin, VTF «Perun», 1728 p.

4. Kovalova, T.V. (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoi movy* [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv, Folio, 767 p.
5. Khropaniuk, V.N. (1996). *Teoriya hosudarstva y prava* [Theory of state and law]. Moscow: LTD, 588 p.
6. Puhynskiy, B.Y. (1984). *Hrazhdansko-pravovue sredstva v khoziaistvennykh otnosheniakh* [Civil remedies in economic relations]. Moscow, Legal Literature, 224 p.
7. Alekseev, S.S. (1999). *Pravo: azbuka – teoriya – fylosofiya. Oput kompleksnoho yssledovaniya* [Law: alphabet – theory – philosophy. Experience of complex research]. Moscow, Statute, 712 p.
8. Marchenko, M.N. (2002). *Problemu teoryy hosudarstva y prava* [Problems of the theory of the state and law]. Moscow, Jurist, 620 p.
9. Bytiak, Yu., Harashchuk, V., Zui, V. (2013). *Administratyvne pravo* [Administrative law]. Kharkiv, Pravo, 656 p.
10. Bachylo, Y.L., Vasylev, A.S., Vorobev, N.F., Davytnydzhe, Y.L. (1988). *Upravlencheskye protseduru* [Management procedures]. Moscow, Nauka, 272 p.
11. Atamanchuk, H.V. (2004). *Teoriya hosudarstvennoho upravleniya* [Theory of public administration]. Moscow, Omega-L, 584 p.
12. Bilous, V.T. (2004). *Koordinatsiia upravlinnia pravookhoronnykh orhanamy po borotbi z ekonomichnoiu zlochynnistiu*. Diss. dokt. yuryd. nauk [Coordination of management of law enforcement agencies on fight against economic crime. Dr. jurid. sci. diss.]. Irpen, 444 p.
13. Zanfirov, V.A. (2004). *Derzhavne rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoi sfery* [State regulation of the socio-economic sphere]. *Derzhava ta rehiony* [State and regions], no. 2, pp. 43-47.
14. Bratanovskiy, S.N. (2012). *Pravovaia orhanyzatsiia upravleniya v orhanakh prokuratury* [Legal organization of management in prosecutor's offices]. Monograph. Moscow, Direct, 189 p.
15. Shemshuchenko, Yu.S. (1998-2004). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia]. Kyiv, vol. 3, K-M. 792 p.
16. The tool. Wiktionary is a multifunctional multilingual dictionary and thesaurus, available at: <http://en.wiktionary.org/wiki>
17. Hamburh, I.A. (2015). *Pravove zabezpechennia tekhnichnoho rehuliuвання u sferi hospodariuvannia*. Diss.kand. yuryd.nauk [Legal support of technical regulation in the field of management. Cand. jurid. sci. diss.]. Kyiv, 210 p.

Одержано 22.03.2021.

УДК 341.462.2:32

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-5

Р.М. КЛЮЧНИК,
*кандидат политических наук,
доцент кафедры глобальной экономики
Университета имени Альфреда Нобеля (г. Днепро)*
ORCID: 0000-0001-6787-275X

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СУБЪЕКТНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО ЖУРНАЛИСТА

Статья посвящена месту и роли журналиста в современной политике. Отмечены основные профессиональные характеристики современного журналиста. Высказано предположение, что требования к журналистам будут возрастать и в дальнейшем. Особое внимание уделено журналистам, проявляющим несогласие с политическим режимом, демократическим либо нет. Журналисты, освещающие политические события, далеко не всегда могут оставаться беспристрастными по отношению к тому, о чём говорят и пишут. Это связано с особенностями восприятия человеком как субъектом познания той или иной информации. Ярким примером влияния оппозиционного журналиста на политический процесс является феномен сайта *Wikileaks* и его создателя, австралийского журналиста и программиста Джулиана Ассанжа. Публикация компрометирующих политическую элиту сведений привела к переосмыслению роли блогера в политической жизни. В 2016 г. *Wikileaks* стал инструментом дискредитации кандидата от провластной Демократической партии Хиллари Клинтон на выборах Президента США. Было отмечено, что яркой оппозиционностью отличается журналист *Associated Press* Мэтью Ли. Он стал известен благодаря использованию троллинга против должностных лиц, задавая «неудобные» вопросы. Это, в частности, сделало его субъектом политики. Как следствие, журналисты часто становятся объектами нападения и репрессий. В демократических странах действуют нормативно-правовые акты, призванные защитить журналистов.

Ключевые слова: журналист, журналистика, субъект политики, политический процесс, массовая коммуникация.

Статтю присвячено місцю та ролі журналіста в сучасній політиці. Відзначено основні професійні характеристики сучасного журналіста. Висловлено припущення, що вимоги до журналістів будуть зростати й у подальшому. Особливу увагу приділено журналістам, які проявляють незгоду з політичним режимом, демократичним або ні. Журналісти, що висвітлюють політичні події, далеко не завжди можуть залишатися нейтральними стосовно того, про що говорять та пишуть. Це пов'язано з особливостями сприйняття людиною як суб'єктом пізнання тієї чи іншої інформації. Яскравим прикладом впливу опозиційного журналіста на політичний процес є феномен сайту *Wikileaks* та його автора, австралійського журналіста та програміста Джуліана Ассанжа. Публікація компрометуючих політичну еліту даних призвела до переосмислення ролі блогера в політичному житті. У 2016 р. *Wikileaks* став інструментом дискредитації кандидатики від провладної Демократичної партії Хілларі Клінтон на виборах Президента США. Відзначено, що яскравою опозиційністю відрізняється журналіст *Associated Press* Метью Лі. Він став відомим завдяки використанню тролінгу проти посадових осіб, ставлячи «незручні» запитання. Це, серед іншого, зробило його суб'єктом політики. Як наслідок, журналісти часто стають об'єктами нападів та репресій. У демократичних країнах діють нормативно-правові акти, що захищають журналістів.

Ключові слова: журналіст, журналістика, суб'єкт політики, політичний процес, масова комунікація.

Постановка проблемы. СМИ давно называют «четвёртой властью», ибо их влияние на политическую систему страны является очень заметным, а подчас и решающим. О. Копылов говорит о переходе от модели «универсализма» к «транспрофессионализму». По мнению автора, журналисты-транспрофессионалы являются специалистами с междисциплинарной подготовкой, ориентированными на изучение объекта в целом. Они, имея специализацию в определённой отрасли, ориентированы на изучение широкого спектра вопросов и синтез знаний [1, с. 127]. Исследователь А. Амзин выделяет следующие характеристики современного журналиста: он должен быть грамотным, уметь искать факты в Интернете, писать большие объёмы материала в кратчайшие сроки, владеть иностранным языком, иметь навыки работы с графическими редакторами [2, с. 9]. У нас есть все основания полагать, что требования к журналистам будут возрастать и в дальнейшем. Особого внимания заслуживают журналисты, проявляющие несогласие с политическим режимом, демократическим либо нет.

Состояние исследования. Данная проблематика рассмотрена в работах А. Тощевой, А. Дерябиной, О. Кирьянова, Н. Мехтиева, А. Шария, О. Копылова, Ш. Актюрка и других авторов. Мы полагаем возможным выделить аспект политической субъектности через участие журналиста в формировании повестки дня политической жизни.

Цель статьи является определение места и роли журналиста в формировании политической повестки дня, его способность быть субъектом политики как таковой.

Изложение основного материала. Следует отметить, что практическое воплощение взаимодействия журналистики и политики вызывает полемику в научном дискурсе. В круг вопросов, касающихся взаимодействия власти и прессы, входят как узкоспециальные вопросы, затрагивающие информационную политику издания, особенности формирования «повестки дня», так и более масштабные процессы современной жизни, касающиеся медиатизации политики в современном обществе, придания политическому процессу элементов спектакля и шоу. А.Л. Коданина отмечает, что проблему политизации СМИ и медиатизации политики часто рассматривают как две стороны одной медали. При этом политизация – это процесс, затрагивающий больше содержание, чем форму, а медиатизация – процесс, больше затрагивающий форму, чем содержание. Медиатизация политики – это ни что иное, как перемещение политического процесса в символическое пространство средств массовой информации [3, с. 445].

Говоря о политической субъектности кого бы то ни было, следует отметить, что её степень тем выше, чем данный человек находится ближе к центру принятия решений в коллективном политическом субъекте (движении, партии, издании, органе власти, государстве и т.д.). Так, А. Конуров и К. Булдыгин справедливо утверждают, что политическая субъектность президента страны намного выше, чем таковая у журналиста-международника, а у последнего она выше, чем у большинства граждан [4, с. 152]. Поэтому события, происходящие с участием ведущих журналистов, попросту «обречены» на то, чтобы стать топ-новостями.

Журналисты, освещающие политические события, далеко не всегда могут оставаться беспристрастными по отношению к тому, о чём говорят и пишут. Это связано с особенностями восприятия человеком как субъектом познания той или иной информации. Поскольку практически в любом государстве существует власть и оппозиция разной степени институционализированности, то имеет смысл говорить о провластных и оппозиционных СМИ, а также журналистах, которых либо поддерживают власть, либо противостоят ей. При этом сохраняется определённый процент журналистов, которые являются независимыми и не высказываются в поддержку той или иной стороны.

Если под властью понимают совокупность людей, имеющих непосредственное влияние на принятие решений и аккумулирующих административный ресурс, то оппозиция агрегирует набор альтернативных идей людей, чьи интересы либо представлены, либо не представлены в органах власти. Социально-политические основания деятельности оппозиции связаны с правом граждан артикулировать своё несогласие с действиями политической элиты и смежные с этим права: право получения и распространения необходимой информации о деятельности органов власти, выступления в СМИ, право внесения предложений о реформировании экономики, науки, образования, культуры, транспор-

та, здравоохранения, ЖКХ и даже государственных институтов. Возможность беспрепятственно выражать свою позицию по политическим вопросам для протестных лидеров и оппозиционных партий, а также наличие возможности читать (слушать) и комментировать альтернативные точки зрения для их аудитории – всё это обеспечивает независимый политический дискурс.

Ярким примером влияния оппозиционного журналиста на политический процесс является феномен сайта *Wikileaks* и его создателя, австралийского журналиста и программиста Джулиана Ассанжа. Рассуждая о роли киберсообществ, российский политолог П.А. Шариков отмечает следующее: «Как представляется, в последнее время описываемая тенденция приобретает совершенно невероятные масштабы, апогеем этого явления на данный момент выступает история со скандальным сайтом *Wikileaks*. Сайт *Wikileaks* начал работать с января 2007 г., на нем уже публиковались различные разоблачения, однако инциденты с утечкой военного архива о войне в Афганистане летом 2010 г., а также дипломатической переписки осенью того же года сделали его знаменитым на весь мир» [5, с. 101]. Нельзя пройти мимо роли Дж. Ассанжа и его «детища» в предвыборной политической гонке в канун президентских выборов 2016 г. в США, когда *Wikileaks* стал инструментом дискредитации кандидата от провластной Демократической партии Хиллари Клинтон [6, с. 86].

В самих же США яркой оппозиционностью отличается журналист *Associated Press* Мэтью Ли. Имея аккредитацию при Государственном департаменте США, он использует свои возможности как для постановки «неудобных» вопросов, так и откровенного троллинга с целью выявления некомпетентности должностных лиц. Так, выступления Дженнифер Псаки часто отличались неподготовленностью, вследствие чего она не могла ответить на вопросы Ли, привести доказательства, а также объяснить непонятные публике термины, например, «избирательная карусель». В 2018 г. представитель Госдепа Хизер Науэрт зачитала заявление о том, что недовольство в Иране перерастает в стихийные протесты, а иранское правительство отправляет недовольных, включая женщин, которые не хотят носить хиджаб, в тюрьмы. Закономерно, что вопрос М. Ли об источниках этой информации остался без вразумительного ответа [7]. Кроме того, в Иране нет американских дипломатов, и едва ли анализ аккаунтов иранской оппозиции в соцсетях можно считать хоть в какой-то степени претендующим на репрезентативность. Таким образом, оппозиционный журналист М. Ли благодаря полемике с представителями Госдепа обзавёлся таким уровнем политической субъектности, которым владеет не каждый политик.

Протесты в Южной Корее против президента Пак Кын Хе осенью 2016 г. начались после того, как журналисты канала JTBC обнаружили планшет с компроматом на главу государства. Проанализировав тексты речей президента и личную переписку, они выяснили: в реальности государством управлял фактически другой человек, а именно подруга президента Чхве Сун Силь. Она редактировала тексты обращений Пак Кын Хе и давала последней рекомендации по кадровым вопросам. Кроме того, были обнародованы и другие преступления президента: коррупция, злоупотребление властью, незаконное давление на бизнес и разглашение государственных секретов Южной Кореи. В декабре 2016 г. парламент проголосовал за импичмент, а в 2018 г. экс-президент была осуждена [8].

Обратимся к примеру из постсоветской реальности: главного редактора газеты «Московский комсомолец» Павла Гусева, опубликовавшего весной 2013 г. на страницах своего издания текст с провокационным заголовком и упоминанием депутатов «Единой России», единогласно переизбрали председателем Союза журналистов Москвы в ответ на требование Госдумы к редактору принести публичные извинения за публикацию материала, а членам Союза – отправить главу объединения в отставку. А.В. Тощева поясняет, что в коммуникативном плане ситуация представляет собой настойчивую рекомендацию журналистского объединения парламенту прекратить посягательства на свободу слова. Объектом этой коммуникации служит общество, целью – формирование у групп населения мнения относительно противоположных сторон [9, с. 48].

А. Дерябина предложила сравнить провластные и оппозиционные СМИ по критериям правдивости и объективности. Она полагает, что наиболее низкие показатели по фактору правдивости демонстрируют журналисты провластных СМИ. Это, возможно, является следствием того, что прогосударственные издания ориентированы не столько на полноту предоставляемой информации, сколько на «воспитание» и «убеждение» аудитории. И журналисты, работающие там, осознают эту тенденцию. Оппозиционные СМИ, напротив, стремятся сообщать то, что «упускают» официальные СМИ, противопоставляя себя «пропагандистской машине» государства. В таких СМИ, как правило, сохраняется свобода затрагивать любые темы и высказывать любые мнения (хотя это не обязательно так) [10].

Проживающий в Евросоюзе украинский журналист Анатолий Шарий с 2014 г. ведёт свой блог на *Youtube*. Основная тематика его видео – манипуляционная составляющая работы украинских СМИ. Помимо влияния на общественное мнение, его деятельность в некоторой степени оформила его политическую субъектность. В 2017 г. А. Шарию удалось дискредитировать один из телевизионных каналов Украины, целенаправленно отправив туда заведомо ложные данные о себе. Затем, когда этот «компромат» был передан в эфир, блогер продемонстрировал видеозапись процесса предоставления журналистам канала этих данных [11]. В 2018 г. А. Шарию удалось добиться отстранения от работы украинского дипломата, обнаружив доказательства его приверженности нацистской идеологии [12; 13]. Безусловно, вне зависимости от отношения к блогеру на родине (его редко показывают по центральным телеканалам), он влияет на политические процессы в стране, даже находясь за её пределами.

Преступления против журналистов, лишение их свободы, ограничение прав журналистской деятельности также являются важным поводом для принятия политических решений. Такие действия часто получают международный резонанс. Международная правозащитная организация «Репортёры без границ» потребовала освободить порядка ста журналистов, остающихся в турецких тюрьмах после попытки путча 2016 г. Журналистов Мехмета Алтана и Шахина Алпая в январе 2018 г. всё-таки выпустили под давлением международной общественности [14]. Турецкий автор Ш. Актюрк, отстаивая интересы политической элиты, отмечает: «Западные масс-медиа, искажённо освещая неудавшийся переворот, не могут или не хотят признать, что консервативно настроенное население преимущественно исламской страны спасло демократию, выступив против надвигающейся военной диктатуры» [15, с. 158].

Сами политические журналисты часто рассматривают себя в качестве независимых акторов политического процесса, и многие из них относят себя к политической элите (как минимум – к невидимой её части). Согласимся, что они не только информируют и развлекают общество, но и обеспечивают легитимность политического режима и устойчивость политической системы. Например, в ходе предвыборных кампаний журналисты убеждают избирателей голосовать за того или иного кандидата. Благодаря их журналистским расследованиям политические деятели лишаются должностей (вспомним скандалы с министром обороны Германии К.Т. Гутенбергом и губернатором Токио Ёити Масудзоэ). И именно они, журналисты, контролируют важнейший в постиндустриальном обществе информационный ресурс [16, с. 65].

Выводы. Таким образом, журналист может стать заметной фигурой в национальной и международной политике. Его субъектность детерминирована его ролью в принятии решений, а также влиянием на массовую аудиторию. Безусловно, оппозиционный статус журналиста может стать причиной нарушений его прав со стороны политической элиты. Поэтому в демократических странах действуют нормативно-правовые акты, гарантирующие права и свободы журналистов. Наконец, отметим, что далеко не всегда можно чётко определить, является ли автор оппозиционно настроенным: часто несогласие с властью может проявляться только по некоторым вопросам.

Список использованной литературы

1. Копылов О. Профессионализм журналиста в условиях медиаконвергенции: трансформация, эволюция, апгрейд? *Вестник Томского государственного университета. Филология*. 2012. № 3. С. 120–130.
2. Амзин А. Новостная интернет-журналистика. Москва: Аспект Пресс, 2011. 105 с.
3. Коданина А.Л. Политика и журналистика как родственные коммуникационные сферы. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия «Журналистика»*. 2014. № 2 (2). С. 444–447.
4. Конуров А.И., Будылин К.Ю. Субъектность как политологическая категория. *Власть*. 2012. Вып. 6. С. 148–152.
5. Шарикив П.А. Герои информационной эпохи. *Мир и политика*. 2011. № 5 (56). С. 97–103.
6. Мехтиева Н.Р. Информационные войны как «цифровой» аспект глобализации. *Век глобализации*. 2017. № 3. С. 77–89.
7. Соболева Е. Госдеп поставили в тупик вопросом о протестах в Иране. *РИА Новости*. URL: <https://ria.ru/world/20180622/1523180680.html> (дата обращения: 19.04.2019).
8. Кирьянов О. Экс-президента Южной Кореи приговорили к 24 годам тюрьмы. *Российская газета*. URL: <https://rg.ru/2018/04/06/sud-vynes-prigovor-eks-prezidentu-iuzhnoj-korei-pek-kyn-he.html> (дата обращения: 19.04.2019).
9. Тощева А.В. Коммуникационный ресурс политической оппозиции в Российской Федерации (2000–2010-е гг.): дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. Москва, 2014. 168 с.
10. Дерябина А.С. Правдивость, объективность и гуманизм в восприятии журналистов различных СМИ. *Медиаскоп*. URL: <http://www.mediascope.ru/node/2133> (дата обращения: 20.04.2019).
11. Шарий А. Канал Порошенко слил мои личные данные в эфире *Шарий.net*. URL: <https://sharij.net/85668> (дата обращения: 20.04.2019).
12. Шарий А. Большой секрет украинского МИДа. *Youtube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5YN1U3GD0Gc> (дата обращения: 20.04.2019).
13. Украинского консула в Гамбурге уволили за антисемитские высказывания. *УНИАН*. URL: <https://www.unian.net/politics/10137344-ukrainskogo-konsula-v-gamburge-uvolili-za-antisemitskie-vyskazyvaniya.html> (дата обращения: 20.04.2019).
14. Конституционный суд Турции постановил освободить оппозиционных журналистов Мехмета Алтана и Шахина Алпая. *Эхо Москвы*. URL: <https://echo.msk.ru/news/2127480-echo.html> (дата обращения: 20.04.2019).
15. Aktürk Ş. Turkey's Civil Rights Movement and the Reactionary Coup: Segregation, Emancipation, and the Western Reaction. *Insight Turkey*. 2016. Vol. 18. No. 3. P. 141–167.
16. Окара А.Н. «Четвёртая власть между обществом и государством». Политические журналисты как часть политического класса современной России (I). *Полития*. 2014. № 3 (74). С. 57–74.

POLITICAL PARTICIPATION OF A MODERN JOURNALIST

Ruslan M. Kliuchnyk, PhD in Political Sciences, Associate Professor of the Department of Global Economics, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: nobelpolis@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-5

Key words: *journalist, journalism, subject of politics, political process, mass communication.*

The article is devoted to the place and role of a Journalist in modern Politics. The main professional characteristics of a modern Journalist have been considered. It has been suggested that the requirements for Journalists will continue to grow in the future. A particular attention has been paid to Journalists who disagree with the political regime, whether democratic or not. Journalists covering political events cannot always stay indifferent to what they say and write about. The political events provoke their reaction. It is determined by the peculiarities of human perception as a subject of cognition of a certain kind of information. A striking example of the influence of an opposition Journalist on the political process is the phenomenon

of the *Wikileaks* website and its creator, Julian Assange, Australian Journalist and Programmer. He started to publish the information compromising the political elite. Publication of information, compromising the political elite, has led to a rethinking of the role of a blogger in political life. In 2016, *Wikileaks* became an effective tool to discredit Hillary Clinton, the pro-government Democratic Party candidate in the US presidential elections. It was noted that Matthew Lee, *Associated Press* Journalist, is widely known for his point of view on the foreign policy of the USA (нет пояснения в оригинале). He became famous for his use of trolling and provoking against officials by asking tough questions. This, in particular, made him a subject of political life. We have come to the conclusion that a journalist can become a prominent figure in national and international Politics. His participation in Politics is determined by his role in decision-making, as well as by his influence on the mass audience. As a result, journalists are exposed to attacks because of their professional activity. Democratic countries have issued regulations designed to protect journalists. In this article system and comparative approaches have been used. The documents in text and video formats facilitates our research. We have considered the papers of modern scientists regarding this problem. The article can be useful for professors, doctorates, lecturers, students and the wide range of people who are interested in political communication.

References

1. Kopylov, O. (2012). *Professionalizm zhurnalista v usloviyah mediakonvergencii: transformacija, jevolucija, apgrejd?* [Professionalism of a journalist under media convergence: transformation, evolution or upgrade?]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologija* [Tomsk State University Journal of Philology], no. 3, pp. 120-130 (in Russian).
2. Amzin, A. (2011). *Novostnaja internet-zhurnalistika* [News Online Journalism]. Moscow, Aspekt Press, 105 p. (in Russian).
3. Kodanina, A.L. (2014). *Politika i zhurnalistika kak rodstvennye kommunikacionnye sfery* [Politics and Journalism as related communication areas]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Serija «Zhurnalistika»* [Vestnik of Lobachevsky University of Nizhni Novgorod. Journalism], no. 2 (2), pp. 444-447 (in Russian).
4. Konurov, A.I., Budylin, K.Ju. (2012). *Subjektivnost' kak politologicheskaja kategorija* [Political participation as a political category]. *Vlast'* [Power], issue 6, pp. 148-152 (in Russian).
5. Sharikov, P.A. (2011). *Geroi informacionnoj jepohi* [Heroes of the information epoch]. *Mir i politika* [World and Politics], no. 5 (56), pp. 97-103 (in Russian).
6. Mehtieva, N.R. (2017). *Informacionnye vojny kak «cifrovoj» aspekt globalizacii* [Information wars as a digital aspect of globalization]. *Vek globalizacii* [Globalisation age], no. 3, pp. 77-89 (in Russian).
7. Soboleva, E. (2018). *Gosdep postavili v tupik voprosom o protestah v Irane* [The State Department was stumped with the question about Iran protests]. *RIA Novosti* [Russian Information Agency News] Available at: <https://ria.ru/world/20180622/1523180680.html> (Accessed 19 April 2019) (in Russian).
8. Kir'janov, O. (2018). *Jeks-prezidenta Juzhnoj Korei prigovorili k 24 godam tjur'my* [South Korean ex-President sentenced to 24 years in prison]. *Rossijskaja gazeta* [The Russian Newspaper] Available at: <https://rg.ru/2018/04/06/sud-vynes-prigovor-eks-prezidentu-iuzhnoj-korei-pak-kyn-he.html>. (Accessed 20 April 2019) (in Russian).
9. Toshheva, A.V. (2014). *Kommunikacionnyj resurs politicheskoi oppozicii v Rossijskoj Federacii (2000–2010-e gg.)*. Dis. kand. polit. nauk [Communication resource of political opposition in the Russian Federation (2000-2010-ies). Cand law sciences Dis.]. Moscow, 168 p. (in Russian).
10. Derjabina, A.S. (2016). *Pravdivost', objektivnost' i gumanizm v vosprijatii zhurnalistov razlichnyh SMI* [Truth, objectivity and humanism in the perception of journalists of different mass media]. *Jelektronnyj nauchnyj zhurnal «Mediaskop»* [Electronic scientific journal Mediascope] Available at: <http://www.mediascope.ru/node/2133> (Accessed 20 April 2019) (in Russian).
11. URL: <https://sharij.net/85668> (Accessed 20 April 2019) (in Russian).
12. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5YN1U3GD0Gc> (Accessed 20 April 2019) (in Russian).
13. UNIAN (2018). *Ukrainskogo konsula v Gamburge uvolili za antisemitskie vyskazyvaniya* [Ukrainian Consul in Hamburg has been dismissed for anti-Semitic speech]. UNIAN. Available at: <https://www.unian.net/politics/10137344-ukrainskogo-konsula-v-gamburge-uvolili-za-antisemitskie-vyskazyvaniya.html> (Accessed 20 April 2019) (in Russian).
14. *Konstitucionnyj sud Turcii postanovil osvobodit' oppozicionnyh zhurnalistov Mehmeta Altana i Shahina Alpaja* [The Constitutional Court of Turkey decided to release Mehmet Altan and Şahin Alpay, opposition journalists]. *Jeho Moskovy* [Echo of Moscow]. Available at: <https://echo.msk.ru/news/2127480-echo.html> (Accessed 20 April 2019) (in Russian).
15. Aktürk, Ş. (2016). *Turkey's Civil Rights Movement and the Reactionary Coup: Segregation, Emancipation, and the Western Reaction*. *Insight Turkey*, vol. 18, no. 3, pp. 141-167.

16. Okara, A.N. (2014). *Chetvjortaja vlast' mezhdru obshhestvom i gosudarstvom. Politicheskie zhurnalisty kak chast' politicheskogo klassa sovremennoj Rossii (I)* [The fourth power between the Society and the State. Political journalists as a part of the political class of modern Russia] *Politija* [Polity], no. 3 (74), pp. 57-74 (in Russian).

Одержано 05.04.2021.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342:347.211

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-6

Н.В. БОЧАРОВА,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-9256-9493*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОЗАСУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ (ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ)

Проаналізовано конституційні основи медіації у справах з інтелектуальної власності, пов'язані з комплексним міжгалузевим правовим інститутом самозахисту прав. Актуальність теми обумовлена поєднанням публічно-правових і приватно-правових засад у сучасному правовому регулюванні й загальним процесом конституціоналізації приватного права і права інтелектуальної власності зокрема. Зазначено, що проголошення конституційного права на самозахист означає включення в комплексну систему захисту прав людини додаткових способів, які підвищують ефективність її інших компонентів і збагачують конституційний правозахисний механізм у цілому. Останніми роками одним з дійових і перспективних способів самозахисту прав інтелектуальної власності визнається *медіація*. Україна лише починає розбудовувати інститут медіації саме як спосіб захисту прав інтелектуальної власності. У дослідженнях українських вчених проаналізовано ситуації, коли доцільно і вигідно використовувати медіацію для вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Разом з цим у деяких працях українських дослідників, на погляд авторки, є елемент певної недооцінки публічно-правового забезпечення права на самозахист, зокрема авторських прав. Вважаємо, що при розробці доктринальних питань медіації у справах з інтелектуальної власності слід більш широко використовувати конституційні положення щодо самозахисту прав, які мають підсилювати цивілістичні аспекти права на самозахист і надавати проблемі більш широкого праволюдного значення. Авторка переконана, що методологія сучасної системи захисту прав інтелектуальної власності має ґрунтуватися на антропологічному підході, який означає, що забезпечення і охорона прав інтелектуальної власності має проводитися з позицій гарантування прав особи. Робиться висновок, що практика доводить вигідність і ефективність використання медіації у справах, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності. Повноцінне запровадження цього інституту в Україні сприятиме не тільки вдосконаленню захисту інтелектуальної власності, але і забезпеченню конституційних прав людини і громадянина.

Ключові слова: конституційні права, інтелектуальна власність, медіація, самозахист прав, права людини і громадянина.

Постановка проблеми. Процедури медіації поряд з переговорами та арбітражем пов'язані із системою альтернативного врегулювання спорів, за допомогою якої юридичні спори і конфлікти вирішуються без звернення до формальної системи судочинства.

Науково-теоретичний аналіз медіації зазвичай здійснюється в межах цивільно-правових підходів, без докладного виявлення публічно-правових аспектів цього явища. Чи не єдиним винятком в українській юриспруденції в цьому плані є докторська дисертація Н.А. Мазаракі «Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні» [1]. Авторка

здійснила доктринальний аналіз медіації з точки зору реалізації конституційних принципів верховенства права, доступу до правосуддя і справедливий суд. Це актуально в плані поєднання публічно-правових і приватно-правових засад у сучасному правовому регулюванні, пов'язаного із загальним процесом конституціоналізації приватного права.

Процес конституціоналізації торкнувся і права інтелектуальної власності. Під ним пропонується «розуміти комплексний системний вплив конституційного права на розвиток права інтелектуальної власності і утвердження інтелектуальної власності як конституційної цінності інформаційного суспільства» [2, с. 3].

Мета статті – розглянути конституційні основи медіації у справах з інтелектуальної власності, пов'язані з комплексним міжгалузевим правовим інститутом самозахисту прав.

Виклад основного матеріалу. Неюрисдикційний спосіб захисту права інтелектуальної власності характеризується тим, що це позасудовий захист, який здійснюється особою, право якої порушене, самостійно, але в межах закону. Він спирається на проголошений у ряді конституцій світу принцип *самозахисту прав*. Суть його полягає у тому, що кожен має право захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом. Проголошення конституційного права на самозахист означає включення в комплексну систему захисту прав людини додаткових способів, які підвищують ефективність її інших компонентів і збагачують конституційний правозахисний механізм у цілому.

Для самозахисту права інтелектуальної власності характерним є те, що особа захищає свої права та інтереси власними діями. Іншими словами, це захист без звернення до суду або іншого органу, який здійснює захист прав інтелектуальної власності. Принципово важливим є те, що такі дії визначаються не лише цивільним законодавством (ст. 19 Цивільного кодексу України), але і мають конституційне підґрунтя.

Конституційні права і свободи особи забезпечуються перш за все спеціальною діяльністю держави, спрямованою на охорону і захист цих прав і свобод, що виражається в діях держави щодо запобігання, припинення неправомірних посягань на права і свободи громадянина, покарання правопорушників, відшкодування шкоди. Однак у випадках посягання або такої загрози з боку порушника для прав і законних інтересів, а також коли держава неналежним чином виконує обов'язки щодо захисту, громадяни можуть самостійно звернутися до захисту своїх прав і свобод способами, регламентованими законодавством. Дослідники підкреслюють, що «інтерес до цього права в нашій державі підвищився з середини 90-х років ХХ ст. у зв'язку з тим, що право на самозахист на рівні Конституції України було визнано самостійною рівноцінною можливістю правового захисту, скористатись якою особа може на власний розсуд» [3, с. 209].

Державний захист прав людини і громадянина не унеможлиблює робити самостійні дії із захисту своїх прав. Така норма присутня у сучасній Конституції України у ч. 5 ст. 55: «Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань». У зв'язку з тим, що конституційне право на самозахист ще недостатньо досліджене у сучасній юридичній науці, зупинимось більш докладно на цьому. Одночасно зазначимо, що в західній юридичній літературі право на самозахист як конституційне право викликає суперечливі оцінки і не завжди визнається як таке [4]. Як показують матеріали дискусії на популярному юридичному форумі Quora, фахівці країн англо-саксонської правової сім'ї більш схильні залишати його в межах загального права [5]. Ще одна тенденція – це зведення конституційного права на самозахист до змісту і правомочностей Другої поправки до Конституції США, яка гарантує право громадян на зберігання і носіння зброї [6]. У багатьох зарубіжних країнах «особливість конституційної регламентації права громадян на самозахист полягає у регулюванні його окремих галузевих напрямів» [7, с. 83].

Встановлення цього конституційного права означає право самої особи захищати себе від протиправних посягань та порушень своїх прав будь-яким способом, за умови, що він не заборонений законом.

Самозахист конституційних прав передбачає:

– право людини звертатися самостійно, а також направляти колективні звернення з приводу порушених прав в державні органи і органи місцевого самоврядування;

– право на створення в ім'я захисту своїх інтересів громадських об'єднань і професійних спілок;
– право на необхідну самооборону та ін. [8].

Ці конституційні положення закріплюють юридичні можливості реалізації конституційного права людини і громадянина самостійно ставати на захист своїх прав і свобод, зв'язують це самостійне конституційне право з іншими компонентами комплексної правозахисної системи. Дії, що вчиняються суб'єктом в процесі реалізації права на самозахист, роблять значний вплив на демократичні інститути і процедури, на розвиток правової держави, в якій права людини повинні забезпечуватися і захищатися згідно з міжнародними стандартами.

Під правом людини на самозахист розуміється юридично закріплена і гарантована можливість кожної людини здійснювати певні дії з обґрунтованого і законного попередження, припинення і усунення порушень її прав, свобод і законних інтересів [9]. Самозахист прав у системі правовідносин виступає конкретним, ефективним механізмом, що складається із сукупності способів і засобів, закріплених чинним законодавством, або не заборонених ним, використовуваних з метою забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів громадянина або їх відновлення [10]. За своїм змістом право громадян на самозахист має забезпечувальний характер у конституційному механізмі захисту прав і свобод. Як підкреслює Є.І. Гончаров, сукупність засобів, що забезпечують реалізацію суб'єктивного права, їх застосування і дію, є особливий механізм переведення загальних розпоряджень в індивідуальну поведінку суб'єктів права [11].

Теоретичний аналіз конституційного права на самозахист прав людини дозволяє виділити такі його сутнісні характеристики:

– діючи в рамках своїх повноважень і властивими їй методами, державна влада не завжди може сама захистити порушені або оспорювані права громадян. Звідси і впливає необхідність самостійного, індивідуального захисту кожним своїх прав і свобод;

– згідно з конституційними нормами, право на самостійний захист порушених прав і свобод належить кожній людині, незалежно від віку, віросповідання, інших характеристик особистості;

– норми конституції закріплюють право здійснення самозахисту будь-яким способом, не забороненим законом, поширюється на всі групи прав: особисті, політичні, соціальні, економічні й культурні;

– кожна людина може самостійно обирати будь-який спосіб захисту, який вважає найбільш прийнятним для себе за матеріальним, моральним, часовим та іншими критеріями. Обмежувачем вибору способу захисту може бути тільки закон;

– право на самозахист взаємопов'язане і взаємозалежне з усіма конституційними правами і свободами, є компонентом конституційної системи захисту [12].

Зі змісту конституційних приписів також виходить, що право на самозахист, будучи самостійним правом, одночасно виступає гарантією реалізації інших прав і займає особливе місце як в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина, так і в системі юридичних гарантій цих прав і свобод. У разі порушення конституційних прав і свобод, незалежно від того, які вони – особисті, політичні, економічні, соціальні або культурні, кожна людина має право вдатися до самостійного їх захисту будь-якими способами, незабороненими законом. У такому разі право на індивідуальний захист стає умовою реалізації прав і цінним не лише саме по собі, а як умова досягнення благ, що надаються іншими правами і свободами. Таким чином, взаємодія права на самозахист з іншими конституційними правами і свободами людини і громадянина проявляється в тому, що, по-перше, є засобом, що забезпечує їх реалізацію; по-друге, саме право на індивідуальний захист здійснюється через реалізацію інших конституційних прав і свобод [12].

Для самозахисту права інтелектуальної власності як способу захисту прав характерним є те, що особа захищає свої права та інтереси своїми власними діями, підкреслює український дослідник І.Л. Борисенко [13, с. 199]. Він зазначає, що самозахистом не визнається здійснення заходів щодо охорони свого майна, звернення до третіх осіб, які надають послуги із забезпечення схоронності майна чи безпеки особи.

Аналізуючи самозахист прав інтелектуальної власності з точки зору цивілістичної доктрини (ч. 1 ст. 19 ЦК України), А. Штефан визначає такі його умови:

- 1) самозахист авторського права та/або суміжних прав може здійснюватися лише щодо існуючого права, яке охороняється законом;
- 2) вчиняється особою на захист своїх прав самостійно, без звернення до юрисдикційного органу та поза будь-яким нормативно встановленим регламентом;
- 3) право на самозахист виникає з моменту порушення права;
- 4) самозахист може застосовуватися і коли порушення авторського права та/або суміжних прав триває, і коли порушення цих прав вже відбулося і припинилося;
- 5) самозахист може здійснюватися як у формі дій, так і у формі бездіяльності;
- 6) способи самозахисту обираються власником права на свій розсуд, виходячи з вимог закону та моральних засад суспільства [14, с. 27].

Останніми роками одним з дійових і перспективних способів самозахисту прав інтелектуальної власності визнається *медіація*.

Терміном «медіація» (лат. – *mediare* – бути посередником) називаються переговори між сторонами за участю та під керівництвом нейтральної третьої особи – медіатора (посередника), що не має права вносити обов'язкове для сторін рішення. Для цього терміна тотожні поняття «посередництво», «примирні процедури», «погоджувальні процедури».

У посібнику Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) щодо захисту прав інтелектуальної власності [15] процедури арбітражу і медіації зазначені як особливо привабливі (*particularly attractive*). Для позначення сукупності позасудового захисту прав інтелектуальної власності у ВОІВ використовують термін *Alternative Dispute Resolution (ADR)*. З 1994 р., коли було засновано *Центр ВОІВ з арбітражу і посередництва*, ВОІВ виступає прихильницею системи альтернативного вирішення суперечок (ADR), базованої на процедурах арбітражу і медіації. Розроблені експертами Центру процедури позасудового і досудового врегулювання суперечок показали свою ефективність, особливо стосовно вирішення суперечок щодо доменних імен в Інтернеті, електронної торгівлі, розважальної індустрії, пов'язаною з інтелектуальною власністю.

При усій важливості методик ADR вони далеко не завжди можуть замінити або знизити значення судових розглядів. Прикладом можуть служити неоднозначні результати процедури всесвітнього імперативного арбітражу під назвою «Єдина процедура вирішення суперечок» (*Uniform Dispute Resolution Policy – UDRP*), створеної американською інтернет-корпорацією з розподілу імен і чисел ICANN (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers*). З моменту заснування і до сьогодні вона підкреслює свій недержавний характер. Офіційно вона має статус некомерційної корпорації «для благодійних і громадських цілей» відповідно до Каліфорнійського закону про некомерційні громадські організації (*California Nonprofit Public Benefit Corporation Law*).

Не замінюючи національних судових органів, UDRP пропонувала власникам прав на товарний знак оспорювати реєстрацію доменних імен в одному з чотирьох створених ICANN *Центрів з вирішення суперечок (Resolution Service Providers)*. Перевагами цієї системи вважалися швидкість і менш коштовний розгляд суперечок, а також відносна уніфікація на фоні помітних відмінностей національних норм регулювання. Діяльність UDRP стала можливою через абсолютну міжтериторіальну дію прав на домен: реєстрація будь-якого доменного імені через технічні властивості Інтернету виключає повторне володіння таким же ім'ям.

У центрах UDRP розглядаються тисячі справ про недобросовісну реєстрацію (*bad faith*) доменних імен. Проте не завжди процедури розглядів були прозорими і бездоганними. Статистичний і змістовий аналіз свідчать про пошуки «зручного» центру і факти «*fogum shopping*». Таким чином, альтернативні процедури не завжди допомагають уникнути певних вад судової системи (корупція, необ'єктивність, некомпетентність).

Незважаючи на суперечливі оцінки діяльності UDRP, розвиток так званого онлайн-правосуддя стає усе більш помітною світовою тенденцією. Про це свідчать новітні проекти, наприклад, створення *Міжнародного кодексу авторських прав* і діяльності на його основі *Міжнародного трибуналу з авторського права* в інформаційному суспільстві без меж.

Процедури медіації користуються великою популярністю у Європейському Союзі. З цього питання прийнято спеціальну Директиву Європейського Союзу [16]. Ще в одному документі ЄС – преамбулі *Директиви Європейського Союзу 2008/52 / ЄС Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних і комерційних справах* [17] розкрито конституційне значення процедури медіації: «Принцип доступу до правосуддя – це фундаментальний принцип права ЄС, і з метою забезпечення кращого доступу до правосуддя Європейська Рада на зустрічі в м. Тампере, що відбувалася 15 і 16 жовтня 1999 р., закликала держави-члени створити альтернативні позасудові процедури».

Забезпечення кращого доступу до правосуддя, яке становить частину політики Європейського Союзу, спрямованої на встановлення простору свободи, безпеки та правосуддя, має включати доступ як до судових, так і позасудових методів врегулювання суперечок. Посередництво може забезпечити економічно ефективно і швидко позасудове вирішення спорів у цивільних правовідносинах і комерційних питаннях через процеси, адаптовані до потреб сторін. Угоди, досягнуті посередництвом, виконують добровільно, вони сприяють збереженню дружніх і тривалих відносин між сторонами.

Світовий досвід показує, щоб заохочувати використання посередництва і гарантувати, що сторони, які звертаються до посередництва, можуть спиратися на передбачувані правові рамки, необхідно мати основи законодавства, особливо щодо ключових принципів медіаційного процесу.

Комісією ООН з міжнародного торгового права (UNCITRAL) розроблено *Типовий закон про медіацію* (в редакції 2018 р.), в пояснювальній записці до якого міститься огляд юридичного ефекту і обов'язковості угод, досягнутих у ході медіації. У *Типовому законі* розглядаються процедурні аспекти медіації, включаючи призначення медіаторів, початок і закінчення процесу медіації, проведення медіації, зв'язок між медіатором та іншими сторонами, конфіденційність і допустимість доказів в інших провадженнях, а також питання, що виникають після медіації, такі як виконання медіатором функцій арбітра і можливість приведення у виконання мирових угод.

В ЄС, окрім Директиви, розроблено *Кодекс поведінки медіатора ((European Code Of Conduct For Mediators)*, який обґрунтовує принципи медіації (конфіденційність, добровільність, рівність сторін, неупередженість і нейтральність медіатора).

Інститут медіації на сьогодні створений і успішно функціонує в багатьох країнах світу, в тому числі в США, Німеччині, Великобританії, Австрії, Японії, Китаї, Гонконгу, Кореї, Індії. Наведений перелік країн світу, в яких успішно існує і застосовується процедура медіації, не є вичерпним і свідчить про те, що в цей час в усьому світі ведеться активна робота, спрямована як на широке застосування медіації при вирішенні економічних суперечок, так і на створення спеціалізованих організацій, що надають послуги з проведення процедури медіації [18].

В *Угоді про Асоціацію України з ЄС* передбачено посилення співпраці в сфері правосуддя (ст. 1) з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод. У цьому плані актуалізується завдання розповсюдження європейського досвіду використання медіаційних процедур, які користуються в Україні зростаючим попитом. При Національній асоціації адвокатів України створено Комітет з питань медіації. У серпні 2019 р. Україна підписала *Конвенцію ООН про міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурську Конвенцію щодо медіації)* [19]. Конвенція набрала чинності 12 вересня 2020 р. На момент написання цієї статті (лютий 2020) її підписали 53 країни, включаючи США, Китай, Південну Корею, Індію. Вона засвідчила, що медіація визнана як ефективний засіб вирішення спорів у міжнародній торгівлі і стала першою багатосторонньою угодою, яка полегшить визнання і забезпечення дотримання угод за результатами медіації.

У нашій державі іде практична робота над запровадженням досудових механізмів вирішення суперечок та посередництва. Альтернативний спосіб вирішення спорів активно використовується в рамках надання безоплатної правової допомоги. І цей спосіб вирішення суперечок стає все більш популярним серед громадян України. Однак і досі законодав-

ством України процедура медіації залишається не врегульованою. Відсутній спеціалізований закон, єдиний офіційний кодекс медіатора та правила проведення медіації. Щоправда, існують та функціонують громадські організації (наприклад, *Національна асоціація медіаторів України*), які надають послуги посередництва, популяризують його серед суспільства та сприяють становленню медіації в державі. Важливу роботу розпочав *Український центр медіації*, започаткований при Києво-Могилянській бізнес-школі з метою запровадження в Україні культури альтернативного вирішення спорів на рівні кращих світових стандартів. 15 липня 2020 р. Верховна Рада України прийняла за основу підготовлений Мініюстром проєкт Закону України «Про медіацію» (№ 3504), який визначає правові засади та порядок проведення медіації в Україні.

Висновок. Україна лише починає розбудовувати інститут медіації саме як спосіб захисту прав інтелектуальної власності. У дослідженнях групи українських вчених – І. Василенко, Л. Романадзе, Г. Ульянової, Н. Троцюк та ін. проаналізовано ситуації, коли доцільно і вигідно використовувати медіацію для вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Наприклад, щодо ліцензування та передавання прав інтелектуальної власності; щодо порушень прав інтелектуальної власності; щодо права власності на винахід, тобто коли саме працівник розробив винахід – у свій власний час або в робочий; щодо авторства на винахід, якщо третя сторона зробила суттєвий внесок; при вирішенні конфліктних ситуацій, які виникають у зв'язку з використанням об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласника; у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності; у спорах, які виникають щодо надання правовласником дозволу третім особам на використання об'єктів інтелектуальної власності, також у примусовому порядку за рішенням суду тощо [20].

Разом з цим у деяких працях українських дослідників, на наш погляд, є елемент певної недооцінки публічно-правового забезпечення права на самозахист, зокрема авторських прав [21, с. 212]. Вважаємо, що при розробці доктринальних питань медіації у справах з інтелектуальної власності слід більш широко використовувати конституційні положення щодо самозахисту прав, які мають підсилювати цивілістичні аспекти права на самозахист і надавати проблемі більш широкого праволюдного значення. Переконані, що методологія сучасної системи захисту прав інтелектуальної власності має ґрунтуватися на антропологічному підході, який означає, що забезпечення і охорона прав інтелектуальної власності мають відбуватися з позицій гарантування прав особистості.

Практика доводить вигідність і ефективність використання медіації у спорах, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності. Повноцінне запровадження цього інституту в Україні сприятиме не тільки вдосконаленню захисту інтелектуальної власності, але і забезпеченню конституційних прав людини і громадянина.

Список використаної літератури

1. Мазаракі Н.А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дисертація доктора юридичних наук. Київ. 2019. С. 50–87. URL: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31793.pdf>
2. Бочарова Н.В. Конституціоналізація інтелектуальної власності в умовах інформаційного суспільства і економіки знань: дисертація доктора юридичних наук. Київ, 2020. 467 с.
3. Чепис О.І. До питання самозахисту цивільних прав і законних інтересів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. № 35. Т. 1. Ч. 2. С. 208–212.
4. Lund N.A. (2013). Constitutional Right to Self Defense? *The Journal of Law, Economics & Policy*, 2, 2.2, 213–220.
5. Is self-defense a Constitutional right? Why or why not? *Quora*. URL: <https://www.quora.com/Is-self-defense-a-Constitutional-right-Why-or-why-not>
6. Merkel W.G. (2013). The Second Amendment and the Constitutional Right to Self-Defense. *Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of the*

Science of Law in the School of Law. Columbia University, 240. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Merkel_columbia_0054D_11494.pdf

7. Журавель О. Інститут реалізації права громадян на самозахист в міжгалузевій парадигмі зарубіжних країн. *Evropsky politicky a pravni diskurz*, 2020. Vol. 7. Is. 3. P. 82–87.

8. Гончаров Е.И. Самозащита гражданских прав и свобод человека и гражданина: Конституционно-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Волгоград, 2006. 26 с.

9. Снежко О.А. Право на самозащиту: понятие и сущность. URL: <http://umc.gu-unpk.ru/umc/arhiv/2006/1/Snegko.pdf>

10. Почепко К.И. Конституционное право человека на самозащиту в условиях развития гражданского общества в России. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnoe-pravo-cheloveka-na-samozaschitu-v-usloviyah-razvitiya-grazhdanskogo-obshchestva-v-rossii>

11. Гончаров Е.И. Право на самозащиту как одна из форм защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина. *Известия высших учебных заведений. Северокавказский регион. Общественные науки. Специальный выпуск*. 2006. № 81. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-na-samozaschitu-kak-odna-iz-form-zaschity-konstitutsionnyh-prav-i-svobod-cheloveka-i-grazhdanina>

12. Оробинский А.Ю. Право на самозащиту в системе конституционных прав и свобод человека в Российской Федерации. *Ленинградский юридический журнал*. 2008. № 3 (13). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-na-samozaschitu-v-sisteme-konstitutsionnyh-prav-i-svobod-cheloveka-v-rossiyskoj-federatsii>

13. Борисенко І.Л. Особливості самозахисту інтелектуальної власності в глобальній мережі Інтернет. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 197–201.

14. Штефан А. Самозахист авторського права і суміжних прав. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 3. С. 22–29.

15. WIPO Intellectual Property Handbook: Policy, Law and Use. URL: <https://www.wipo.int/export/sites/www/about-ip/en/iprm/pdf/ch4.pdf>

16. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011>

17. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32008L0052>

18. Трояновська Т.М. Світовий досвід вирішення публічно-правових спорів у сфері інтелектуальної власності та шляхи його імплементації в законодавство України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 28. С. 191–196.

19. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/conventions/international_settlement_agreements

20. Василенко І. Перспективи застосування медіації у захисті права інтелектуальної власності. URL: <https://www.unian.ua/human-rights/403458-perspektivi-zastosuvannya-mediatsiji-u-zahisti-prav-intelektualnoji-vlasnosti.html>; Романадзе Л.Д. Розв'язання спорів у сфері інтелектуальної власності за допомогою медіації. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.)*. Одеса: Юридична література, 2006. С. 616–618; Ульянова Г.О. Актуальні питання запровадження медіації у сфері права інтелектуальної власності. *Південно-український правничий часопис*, 2010. № 3. С. 66–68; Троцюк Н.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 116–124.

21. Зеров К.О. Самозахист авторського права на твори, розміщені в мережі Інтернет. *Часопис цивілістики*. 2016. № 20. С. 211–220.

CONSTITUTIONAL BASIS OF EXTRAJUDICIAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS (MEDIATION PROCEDURES)

Natalia V. Bocharova, Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: olip@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-6

Key words: *constitutional rights, intellectual property, mediation, self-defense of rights, human and civil rights.*

The constitutional bases of mediation in intellectual property cases related to the complex interdisciplinary legal institution of self-protection of rights are analyzed. The urgency of the topic is due to a combination of public and private law principles in modern legal regulation and the general process of constitutionalization of private law and intellectual property law, in particular. It is noted that the proclamation of the constitutional right to self-defense means the inclusion in the comprehensive system of human rights protection of additional ways that increase the effectiveness of its other components and enrich the constitutional human rights mechanism as a whole. In recent years, mediation has been recognized as one of the effective and promising ways of self-protection of intellectual property rights. Ukraine is just beginning to build the institution of mediation as a way to protect intellectual property rights. The research of Ukrainian scientists analyzes the situations when it is expedient and profitable to use mediation to resolve disputes in the field of intellectual property. At the same time, in some works of Ukrainian researchers, in the author's opinion, there is an element of a certain underestimation of public law support for the right to self-defense, in particular copyright. We believe that the constitutional provisions on self-protection of rights should be used more widely in the development of doctrinal issues of mediation intellectual property matters, which should strengthen the civil aspects of the right to self-defense and give the problem a broader human significance. The author is convinced that the methodology of the modern system of protection of intellectual property rights should be based on an anthropological approach, which means that the provision and protection of intellectual property rights should be carried out from the standpoint of guaranteeing individual rights. It is concluded that the practice proves the profitability and effectiveness of the use of mediation in disputes related to the protection of intellectual property rights. The full implementation of this institution in Ukraine will contribute not only to improving the protection of intellectual property, but also to ensuring the constitutional rights of man and citizen.

References

1. Mazaraki, N.A. (2019). *Teoretyko-pravovi zasady zaprovadzhennia mediatsii v Ukraini*. Diss. dokt. yuryd. nauk [Theoretical and legal bases of introduction of mediation in Ukraine. Diss.dokt. legal sciences]. Kyiv, pp. 50-87.
2. Bocharova, N.V. (2020). *Konstytutsionalizatsiia intelektualnoi vlasnosti v umovakh informatsiinoho suspilstva i ekonomiky znan*. Diss. dokt. yuryd. nauk [Constitutionalization of intellectual property in the information society and knowledge economy. Diss.dokt. legal sciences]. Kyiv, 467 p. [in Ukraine].
3. Chepys, O.I. (2015). *Do pytannia samozakhystu tsyvilnykh prav i zakonnykh interesiv* [On the issue of self-defense of civil rights and legitimate interests]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Law]. No. 35, vol. 2, part 1, pp. 208-212.
4. Lund, N.A. (2013). *Constitutional Right to Self Defense? The Journal of Law, Economics & Policy*, 2, 2.2, pp. 213-220.
5. Is self-defense a Constitutional right? Why or why not? *Quora*. Available at: <https://www.quora.com/Is-self-defense-a-Constitutional-right-Why-or-why-not>
6. Merkel, W.G. (2013). *The Second Amendment and the Constitutional Right to Self-Defense. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of the Science of Law in the School of Law*. Columbia University, 240 p. Available at: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/ Merkel_columbia_0054D_11494.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Merkel_columbia_0054D_11494.pdf)
7. Zhuravel, O. (2020). *Institute for the Realization of the Right of Citizens to Self-Defense in the Intersectoral Paradigm of Foreign Countries, 2020, European Political and Legal Discourse*. Vol. 7, issue 3, pp. 82-87.
8. Honcharov, E.Y. (2006). *Samozashchyta hrazhdanskykh prav y svobod cheloveka y hrazhdanyna: Konstituzionno-pravovoy aspekt*. Avtoref dys. kand. yuryd. nauk. [Self-defense of civil rights and freedoms of man and citizen: Constitutional and legal aspect. Author's ref. dis. cand. jurisprudence science]. Volgograd, 26 p.

9. Snezhko, O.A. (2006). *Pravo na samozashchytu: poniatye y sushchnost* [The right to self-defense: concept and essence]. Available at: <http://umc.gu-unpk.ru/umc/arhiv/2006/1/Snegko.pdf>.
10. Pochepko, K.Y. *Konstytutsyonnoe pravo cheloveka na samozashchytu v usloviakh razvitiya hrazhdanskogo obshchestva v Rossyy* [The constitutional human right to self-defense in the context of the development of civil society in Russia]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnoe-pravo-cheloveka-na-samozaschitu-v-usloviyah-razvitiya-grazhdanskogo-obshchestva-v-rossii/>
11. Honcharov, E.Y. (2006). *Pravo na samozashchytu kak odna yz form zashchity konstytutsyonnykh prav y svobod cheloveka y hrazhdanyna. Yzvestiya vusshykh uchebnykh zavedenyi* [The right to self-defense as one of the forms of protection of constitutional rights and freedoms of man and citizen]. *Severokavkazskiy rehiyon. Obshchestvennye nauki* [Proceedings of higher educational institutions. North Caucasian region. Social Sciences. Special], no. 81. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-na-samozaschitu-kak-odna-iz-form-zashchity-konstitutsionnykh-prav-i-svobod-cheloveka-i-grazhdanina>
12. Orobynskiy, A.Iu. (2008). *Pravo na samozashchytu v sisteme konstytutsyonnykh prav y svobod cheloveka v Rossyiskoi Federatsyy* [The right to self-defense in the system of constitutional human rights and freedoms in the Russian Federation]. *Lenynhradskiy yurydycheskiy zhurnal*, [Leningrad legal journal], no. 3 (13). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-na-samozaschitu-v-sisteme-konstitutsionnykh-prav-i-svobod-cheloveka-v-rossiyskoy-federatsii>.
13. Borysenko, I.L. (2010). *Osoblyvosti samozakhystu intelektualnoi vlasnosti v hlobalnii merezhi Internet* [Features of intellectual property self-protection in the global Internet]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], no. 1, pp. 197-201.
14. Shtefan, A. (2010). *Samozakhyst avtorskoho prava i sumizhnykh prav* [Self-protection of copyright and related rights]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* [Theory and practice of intellectual property], no. 3, pp. 22-29.
15. WIPO Intellectual Property Handbook: Policy, Law and Use. Available at: <https://www.wipo.int/export/sites/www/about-ip/en/iprm/pdf/ch4.pdf>
16. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EU) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EU (Directive on consumer ADR). Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011>
17. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32008L0052>
18. Troianovska, T. M. (2014). *Svitovyi dosvid vyrishennia publichno-pravovykh sporiv u sferi intelektualnoi vlasnosti ta shliakhy yoho implementatsii v zakonodavstvo Ukrainy* [World experience in resolving public law disputes in the field of intellectual property and ways to implement it in the legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University], no. 28, pp. 191-196.
19. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. Available at: https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/conventions/international_settlement_agreements
20. Vasylenko, I. *Perspektyvy zastosuvannya mediatsii u zakhysti prava intelektualnoi vlasnosti* [Prospects for the use of mediation in the protection of intellectual property rights] Available at: <https://www.unian.ua/human-rights/403458-perspektivi-zastosuvannya-mediatsiji-u-zahisti-prav-intelektualnoji-vlasnosti.html>; Romanadze, L.D. (2016). *Rozviazannia sporiv u sferi intelektualnoi vlasnosti za dopomohoiu mediatsii* [Intellectual property dispute resolution through mediation]. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku derzhavy ta prava v umovakh yevrointehratsii: materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* [Legal and institutional mechanisms for ensuring the development of the state and law in the context of European integration: materials of the international scientific-practical conference], no. 2, pp. 616-618; Ulianova, H.O. (2010). *Aktualni pytannia zaprovadzhennia mediatsii u sferi prava intelektualnoi vlasnosti* [Current issues of introduction of mediation in the field of intellectual property law]. *Pivdenno-ukrainskyi pravnychi chasopys* [South Ukrainian Law Journal], no. 3, pp. 66-68; Trotsiuk, N.V. (2016). *Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia sporiv u sferi intelektualnoi vlasnosti* [Mediation as an alternative way of resolving disputes in the field of intellectual property]. *Yurydychnyi visnyk* [Legal Herald], no. 4, pp. 116-124.
21. Zerov, K.O. (2016). *Samozakhyst avtorskoho prava na tvory, rozmishcheni v merezhi Internet* [Copyright protection of works posted on the Internet]. *Chasopys tsyvilistyky* [Journal of Civil Law], no. 20, pp. 211-220.

Одержано 02.03.2021.

УДК 342

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-7

Т.С. ПОДРОЖНА,
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави і права юридичного факультету
Львівського торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0003-0502-950X*

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІОНОРМАТИВНОЇ СИСТЕМИ

*Основою нормального суспільного життя, поза сумнівом, є правопорядок.
За логікою, можна вивести таку закономірність:
який правопорядок, таке й життя людей у суспільстві
(О. Костенко)*

Сьогодні поняттю «правапорядок» приділяється досить пильна увага в науковій літературі. Такий інтерес викликаний, перш за все, потребою точного визначення цієї категорії в теорії права, детального та всестороннього її розгляду та детермінування відповідно до практичної необхідності. Правапорядок виступає необхідною умовою функціонування всіх соціальних сфер, стабілізації суспільно-політичних процесів і становлення справжнього народовладдя. Вивчення проблем правапорядку, їх однозначне тлумачення виключно важливі у зв'язку з тим, що всі без винятку галузеві юридичні науки, в межах яких досліджуються різні аспекти права і правозастосовного процесу, пов'язані з його забезпеченням. Правова культура населення проявляється в повазі до законів, їх знанні, дотриманні та виконанні. Вона забезпечує здатність громадян захищати свої права та відповідати за виконання своїх обов'язків. Актуальність дослідження зумовлена тим, що сьогодні фактично відсутні науково обґрунтовані механізми автоматичного екстраполювання конституційно-правового знання у зміст правових норм. Зважаючи на це, потрібно науково осмислити й узагальнити практику Конституційного Суду України, яка є правовою основою для вироблення механізмів конституціоналізації. Сучасне тлумачення правапорядку є поєднанням положень теорії юридичного позитивізму та ідеології природного права. Правапорядок у загальному контексті розглядається, перш за все, як відображення юридичного буття, один із засобів функціонування й відтворення існуючого права. Феномен конституціоналізації є найважливішим засобом забезпечення правового порядку та виступає характеристикою (умовою, вимогою) діяльності, пов'язаної з правотворенням, що обумовлено формуванням вітчизняної соціонормативної системи. Доцільним є розгляд правапорядку як надгалузевого (міжгалузевого) явища, яке цементує провідні галузі національного права.

Ключові слова: соціально-правова категорія, правапорядок, теорія права.

Постановка проблеми. Сучасна юриспруденція являє собою науковий простір, в якому дослідники та науковці оперують багатьма поняттями і категоріями, що необхідні для детермінування досліджуваних явищ. Однією з них виступає категорія *правапорядок*, якій сьогодні приділяється досить пильна увага в науковій літературі. Подібний інтерес викликаний, перш за все, потребою точного визначення цієї категорії в теорії права, детального та всестороннього її розгляду та детермінування відповідно до практичної необхідності.

Правапорядок – соціально-правова категорія, в якій переплітаються правові й неправові елементи, державно-владний і загальносоціальний зміст, інтереси соціальних груп,

окремих індивідів і суспільства загалом. Це багаторівневе поняття, яке формується під впливом різних процесів (соціальних, моральних, юридичних, економічних, політичних), тобто є складним об'єктом – соціальною системою. Вивчення проблем правопорядку, їх однозначне тлумачення виключно важливі у зв'язку з тим, що всі без винятку галузеві юридичні науки, в межах яких досліджуються різні аспекти права і правозастосовного процесу, пов'язані з його забезпеченням.

Інституційно-нормативні та соціокультурні основи забезпечення правопорядку пов'язані з ідеями поступального розвитку, стійкості, упорядкованості суспільних відносин. Вони стають центральними у формуванні стратегії сучасних юридичних досліджень і визначаються його теоретичною та практичною значущістю. Тому особливої актуальності й практичного значення проблема правопорядку набуває у зв'язку з концепцією формування правової держави, адже правопорядок виступає необхідною умовою функціонування всіх соціальних сфер, стабілізації суспільно-політичних процесів і становлення справжнього народовладдя.

Актуальність дослідження викликана також кризою сучасного правопорядку. За останні двадцять п'ять років в Україні відбулися серйозні зміни в соціальній, економічній і політичній сферах, продовжується процес реформування правової системи. Зазначені перетворення обумовлені необхідністю пошуку нових правових підходів до формування законодавства, розбудови сучасної держави та інститутів громадянського суспільства. Недостатня розробленість відповідних правових інструментів і механізмів, що сприяють реалізації Основного закону, особливо стосовно захисту прав і свобод людини, призводить до того, що всі спроби реформування зазначених сфер є суперечливими і не досягають поставлених цілей. Отже, об'єктивні потреби розвитку Української держави і суспільства зумовлюють необхідність проведення конституційної модернізації для створення правових механізмів ефективної реалізації конституційних норм та продукування конституціоналізму. З огляду на це важливою умовою розвитку вітчизняного права є комплексний аналіз теорії і практики конституціоналізації права, переосмислення норм чинного законодавства і, насамперед, положень Конституції України.

Актуальність дослідження також зумовлена тим, що сьогодні фактично відсутні науково обґрунтовані механізми автоматичного екстраполювання конституційно-правового знання у зміст правових норм. Зважаючи на це, потрібно науково осмислити й узагальнити практику Конституційного Суду України, яка є правовою основою для вироблення механізмів конституціоналізації. Згідно з положеннями чинного законодавства основою правопорядку є принципи – фундаментальні, базові положення, що закріплені, насамперед, у Конституції України. У ній зафіксовано основні права і свободи людини і громадянина. Положення Конституції про права і свободи доповнює і конкретизує галузеве законодавство. У цілому, система законодавства покликана забезпечувати захист прав та свобод людини і громадянина, сприяти формуванню і зміцненню правопорядку як найважливішого принципу організації соціального життя.

Однак для забезпечення правопорядку одних лише законів виявляється недостатньо. Реальне втілення конституції та законів у життя залежить від правосвідомості громадян, яка є основою правової культури: культури законодавства, культури органів державної влади, культури пересічних громадян. Правова культура населення проявляється в повазі до законів, їх знанні, дотриманні та виконанні. Вона забезпечує здатність громадян захищати свої права та відповідати за виконання своїх обов'язків. У контексті означеної проблеми важливою також є культура суб'єктів законотворчості, яка обумовлює ефективність законотворчої діяльності держави, відповідність законів соціокультурним потребам, рівню розвитку суспільства. Від правової культури влади залежить її авторитет і довіра до неї. Корупція, зловживання владою, неправомірні дії представників влади – головні чинники, які негативно впливають на правопорядок та його конституціоналізацію.

Тому ідея конституціоналізації, незважаючи на існуючий науковий доробок, залишається переважно гіпотетичною та лише частково має відношення до реалій та «якості» правового порядку [2]. Інтерес до процесів конституціоналізації відображає потребу сучасної юридичної теорії і практики у формуванні загальних системних основ правопорядку, чіткому розумінні ролі чинників, які впливають на становлення й розвиток правового упорядку-

вання суспільних відносин, у виробленні чітких заходів і технологій (елементів механізму конституціоналізації) із забезпечення та зміцнення правового порядку в контексті реалізації Основного закону. З огляду на це дослідження, які охоплюють питання конституціоналізації права, правової системи і правового порядку, можуть розглядатись як самостійний напрям праводержавознавства.

Стан дослідження. Наукові та практичні питання правового порядку як юридичної категорії та явища правової дійсності були предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених, серед яких: Н. Арабаджи, Н. Атаманова, К. Галинська, Є. Гіда, С. Гусарев, М. Козюбра, С. Кондрат, О. Костенко, Н. Крестовська, О. Крижанівська, А. Крижанівський, Ю. Крисюк, В. Лемак, Л. Луць, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, Н. Панаріна, Н. Пархоменко, О. Петришин, С. Погребняк, К. Попович, П. Рабінович, С. Сенчук, О. Скакун, О. Ушаков, Р. Шай, Ю. Шемшученко, Л. Шонія, О. Ющик та ін.

Встановлення та забезпечення правового порядку вивчали й зарубіжні вчені: Є. Азарян, Н. Анциферова, А. Артемов, А. Безруков, О. Брилева, А. Вісаров, О. Воробйова, М. Григор'єва, М. Духно, С. Клевцов, В. Козаков, О. Макаров, Г. Маргушина, П. Назаров, У. Нехаєва, Н. Раханова, Л. Ращупкіна, О. Романова, О. Сауляк, І. Сидорук, А. Юнусов та ін.

Новий імпульс теорія правопорядку отримала завдяки розробкам в галузі конституційного права. За останні роки з'явилася ціла низка публікацій, що стосуються конституціоналізації правової системи та її елементів, зокрема правового порядку, серед яких можна виділити праці Ю. Аврутін, Г. Арутюнян, І. Бабіна, М. Баймуратова, Ю. Барабаша, Д. Белова, Ю. Бисаги, М. Бондаря, Г. Василевича, Ю. Волошина, П. Добродумова, Д. Дьомічева, М. Кампо, С. Квача, І. Кравця, В. Крусса, А. Крусян, В. Кузьміна, Л. Летнянчина, Л. Мурашко, М. Орзіха, С. Прилуцького, О. Пугачова, М. Савчина, А. Селіванова, О. Скрипнюка, О. Стрельцової, Ю. Тихомирова, А. Худика, В. Федоренка, Я. Чернопищук, С. Шевчука, Ю. Шемшученка та ін.

Виклад основного матеріалу. Сучасне тлумачення правопорядку є поєднанням положень теорії юридичного позитивізму та ідеології природного права. Правопорядок у загальному контексті розглядається, перш за все, як відображення юридичного буття, один із засобів функціонування й відтворення існуючого права. Водночас недостатньо розробленим залишається питання конституційних засад правового порядку (на існування в державі правопорядку безпосередньо вказує ст. 19 Конституції України), про його опосередкованість в Основному законі як нормативній основі, яка містить соціально-правові цінності.

Окремі спроби дослідження проблеми конституціоналізації правового порядку як процесу дотримання правил, встановлених Основним законом, поваги до конституційних цінностей, формування правового світогляду як гарантії дотримання прав людини не набули достатнього поширення у вітчизняній юриспруденції. Таким чином сучасне осмислення правового порядку в умовах модернізованої правової системи потребує, відповідно, і нової соціокультурної інтерпретації, альтернативних методологічних схем, що дозволяють усвідомити його місце і роль у процесі формування вітчизняної соціонормативної системи, яка ґрунтується на положеннях Основного закону.

Виходячи з того, що правопорядок – це складне утворення, його дослідження доцільно проводити за допомогою системи методів. При цьому аналіз права не може обмежуватися лише «юридичним методом», виробленим аналітичним правознавством, який складається з догматичної за своєю сутністю кваліфікації юридично значущих ситуацій. Потрібен аналіз дії права: як воно сприймається у правосвідомості і реалізується у правопорядку [3]. Тому необхідно осмислити феномен правового порядку не лише з державницьких позицій, а й з погляду філософських, антропологічних, соціологічних, культурологічних, політологічних, компаративістських методологічних підходів.

Домінанта прав та свобод людини і громадянина, закріплена в чинній Конституції України, встановлення в суспільстві правозаконності та правопорядку пов'язані не лише з існуванням вимог юридичних норм, а й з тим, наскільки учасники суспільних відносин можуть скористатися своїми суб'єктивними правами, втілювати в життя свої правові вимоги чи претензії. Конституційні цінності, закріплюючи основи правопорядку, основні права людини і громадянина, визначають оптимальні параметри аксіологічного поля конкретної правової системи. Значення конституційних цінностей отримує своє відображення через сис-

тему конституційних принципів і виражається в тому, що останні детермінують законотворчий процес, закріплюють критерії конституційності норм права, забезпечують найоптимальніший розвиток особи, суспільства і держави на основі балансу приватних і публічних інтересів.

Відповідно доцільним є розгляд правопорядку як надгалузевого (міжгалузевого) явища, яке цементує провідні галузі національного права. Загальнотеоретична характеристика правопорядку не повністю розкриває його природу, і є підстави для його конституційно-правової характеристики (додаткової – *Т.П.*), хоча в принципі слід порушувати питання про його міжгалузеве інтегральне значення в системі права та конституційного законодавства [4]. Проникнення категорії «правопорядок» у конституційно-правову матерію дозволяє виявити його конституційний зміст. А тому категорію «конституціоналізація правового порядку» слід досліджувати з погляду теорії права (змістовно-теоретично), на базі чого можна виявити сутність і ознаки правового порядку як юридичної категорії та явища правової дійсності, а також розглянути її з позицій конституційного права (як процес конституціоналізації правового порядку, його механізм). Саме це вимагає концептуалізації ідеї конституціоналізації правового порядку та її синтезу в межах теоретико-правових і конституційно-правових ідей як механізму або як процесу з визначенням об'єкта дослідження та його предмета.

З огляду на це феномен конституціоналізації є найважливішим засобом забезпечення правового порядку та виступає характеристикою (умовою, вимогою) діяльності, пов'язаної з правотворенням, що обумовлено формуванням вітчизняної соціонормативної системи.

Дія положень Конституції України та інших нормативно-правових актів, судової практики (зокрема рішень Конституційного Суду України) дозволяє впевнено говорити про доцільність внесення змін до чинного законодавства, а в окремих випадках – і прийняття нових законів, які б удосконалили процес конституціоналізації правового порядку, забезпечили його ефективність. Зокрема слід наголосити на необхідності забезпечення правопорядку, адже без нього неможливі: побудова громадянського суспільства і правової держави; ефективне функціонування інститутів демократії, реалізація прав і свобод людини, зміцнення гарантій їх забезпечення та захисту; чітка робота державного апарату, всіх його ланок, органів, структур, посадових осіб; боротьба зі злочинністю, корупцією, правовим свавіллям, тероризмом; забезпечення правотворчого та правозастосовного процесів; формування правової культури й підвищення правосвідомості громадян і всього суспільства тощо.

У подальшому новизна зазначених проблем, що розв'язуються вітчизняною наукою, стан правозаконності і правопорядку потребують з'ясування природи правового порядку як юридичної категорії та явища правової дійсності; обрання певного методологічного інструментарію для подальшого дослідження проблем конституціоналізації правового порядку; окреслення системи чинників, які впливають на цей процес; визначення основних умов і юридичних підстав конституціоналізації правового порядку; характеристики стану наукової розробки проблеми конституціоналізації права в цілому і правового порядку зокрема; з'ясування складових механізму конституціоналізації правового порядку і виокремлення основних гарантій його забезпечення; розкриття ефективності конституціоналізації правового порядку крізь призму ефективної дії правових норм, висвітлення основних критеріїв цього процесу; визначення зв'язку реалізації конституції та ефективності конституціоналізації правового порядку в контексті конституційності національного законодавства та його якості; характеристики стану і шляхів удосконалення правової системи України в умовах конституціоналізації правового порядку, забезпечення прав людини, правового забезпечення реформ і гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Ці та багато інших питань постають на порядку денному та можуть бути предметом досліджень вітчизняних учених у галузі теорії права та конституційного права.

Саме такі дослідження дозволять розробити комплексний (міждисциплінарний та інтегративний) підхід до правового порядку як елемента правової системи, що демонструє його як загальноправову, так і конституційно-правову природу, і пояснює як поліструктурний та соціонормативний феномен.

Висновки. Порушені проблеми є досить складними, багатоаспектними і не можуть бути досліджені в межах однієї наукової розвідки й потребують подальших наукових по-

шуків, у результаті яких буде отримано нові наукові знання як про правопорядок, так і про процес його конституціоналізації. Переважна більшість означених проблем були викладені автором статті в одноосібній монографії [5]. Проте задекларовані положення можуть стати предметом нових наукових дискусій, сприяти якісним змінам у загальнотеоретичній юриспруденції та конституційному праві, а отже, бути орієнтирами у проведенні конституційної, судової та інших реформ, що нині започатковані в Україні.

Список використаної літератури

1. Костенко О. Яка Конституція нам потрібна, або Свобода людини проти правової сваволі. *Віче*. 2015. № 13. С. 28–29.
2. Крусс В.И. Конституционализация права: основы теории: монография. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2016. 578 с.
3. Честнов И.Л. Теоретико-методологические основания взаимоотношения общества и права. *Право и общество: от конфликта к консенсусу*. СПб., 2004.
4. Безруков А.В. Конституционно-правовые аспекты осуществления законодательной власти по обеспечению правопорядка в России. Москва: Юстицинформ, 2015.
5. Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.

CONSTITUTIONALIZATION OF THE LEGAL ORDER THROUGH THE PRISM OF FORMATION OF THE DOMESTIC SOCIO-NORMATIVE SYSTEM

Tatyana S. Podorozhna, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Theory of State and Law, Faculty of Law, Lviv University of Trade and Economics (Ukraine).

E-mail: podorogna@i.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-7

Key words: *social and legal category, law and order, theory of law.*

Today, the concept of law and order is reproduced through close attention in the scientific literature. This integrated interest, first of all, requires a precise definition of this category in the theory of law, its detailed and comprehensive review and determination according to practical necessity. Law and order is a necessary condition for the functioning of all social services, the stabilization of sociopolitical processes and the formation of true democracy. Legal order is a complex formation, its research should be carried out using a system of methods. In this case, the analysis of law cannot be limited to the “legal method” developed by analytical jurisprudence, which consists of a dogmatic in nature qualification of legally significant situations. The study of the problem of law and order, their unambiguous interpretation is extremely important due to the fact that all without exception, the branch of legal sciences, within which various aspects of law and law enforcement process are studied with its provision. The legal culture of the population is manifested in respect laws, their knowledge, observance and implementation. It provides citizens with the ability to defend their rights and be accountable for their responsibilities. The relevance of the study is due to the fact that today there are virtually no scientifically sound mechanisms for automatic extrapolation of constitutional and legal knowledge into the content of legal norms. In view of this, it is necessary to scientifically comprehend and generalize the practice of the Constitutional Court of Ukraine, which is the legal basis for developing mechanisms of constitutionalization. The modern interpretation of the rule of law is a combination of the provisions of the theory of legal positivism and the ideology of natural law. The legal order in the general context is considered, first of all, as a reflection of legal existence, one of the means of functioning and reproduction of the existing law. The phenomenon of constitutionalization is the most important means of ensuring the rule of law and is a characteristic (condition, requirement) of activities related to lawmaking, due to the formation of the domestic socio-normative system. It is expedient to consider the rule of law as a supra-sectoral (inter-sectoral) phenomenon that cements the leading branches of national law. The problems raised are quite complex, multifaceted and cannot be studied within a single scientific investigation and require further scientific research, which will result in new scientific knowledge about the rule of law and the process of its constitutionalization. The vast majority of these problems were outlined by the author of the article in a single monograph. However, the declared provisions may be the subject of new scientific discussions, contribute to qualitative changes in general theoretical jurisprudence and constitutional law, and thus be a guide in the constitutional, judicial and other reforms currently underway in Ukraine.

References

1. Kostenko, O. (2015). *Yaka Konstytutsiia nam potribna, abo Svoboda liudyny proty pravovoi svavoli* [What Constitution do we need, or human freedom against legal arbitrariness]. *Viche* [Viche], no. 13, pp. 28-29.
2. Kruss, V.Y. (2016). *Konstytutsyonalyzatsiya prava: osnovu teoryy* [Constitutionalization of law: basics of theory]. Monograph. Moscow, Norma: INFRA-M, 578 p.
3. Chestnov, Y.L. (2004). *Teoretyko-metodolohycheskye osnovaniya vzaymootnosheniya obshchestva y prava* [Theoretical and methodological foundations of the relationship between society and law]. *Pravo y obshchestvo: ot konflykta k konsensusu* [Law and society: from conflict to consensus]. St. Petersburg.
4. Bezrukov A.V. (2015). *Konstytutsyonno-pravovue aspektu osushchestvleniya zakonodatelnoi vlasty po obespecheniyu pravoporiadka v Rossyy* [Constitutional and legal aspects of the exercise of legislative power to ensure law and order in Russia]. Moscow, Justitsinform.
5. Podorozhna, T.S. (2016). *Pravovyi poriadok: teoretyko-metodolohichni zasady konstytutsionalizatsii* [Legal order: theoretical and methodological principles of constitutionalization]. Monograph. Kyiv, Yurinkom Inter, 536 p.

Одержано 10.03.2021.

УДК 342.8:324

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-8

Т.М. ЗАВОРОТЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ORCID: 0000-0003-2004-2788

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРИ ОХОРОНІ Й ЗАХИСТІ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

У статті розглянуто заходи безпеки, покликані гарантувати права виборця. Сформульовано основні цілі, які досягаються при використанні систем електронного та дистанційного голосування. Доведено, що вибори мають бути вільними та справедливими при дотриманні для кожного громадянина всіх оголошених виборчих принципів. Розглядається пропозиція щодо програми електронного голосування, яка збереже за виборцем можливість залишити бюлетень незаповненим, але заздалегідь подати попереджувальний сигнал про те, що чистий бюлетень може бути визнаний недійсним, що дозволить істотно скоротити кількість зниклих даремно голосів виборців та зіпсованих бюлетенів. Особлива увага приділяється основній відмінності голосування за телефоном від голосування за Інтернетом, яка буде полягати в тому, що голосування за допомогою комп'ютерної мережі потребує цілої низки заходів безпеки, спрямованих на захист системи від сторонніх впливів. Особлива увага приділена вивченню досвіду зарубіжних держав у питаннях застосування кожного зі способів голосування. Досліджено проблемні питання процесу демократичних перетворень в українському суспільстві. Зазначаються джерела, які закріплюють право людини звертатися з індивідуальними скаргами до міжнародних правозахисних органів, ними можуть бути тільки міжнародні договори. Доводиться, що громадянин не може подати звернення, якщо держава не приєдналася до відповідного договору і, більше того, не взяла на себе зобов'язання визнати компетенцію вказаного в договорі міжнародного органу. Автор звертає увагу, що при проведенні виборів до органів місцевого самоврядування виборчим об'єднанням та політичним партіям, їхнім структурним підрозділам визнається також інша громадська організація, яка відповідає одночасно таким умовам: об'єднання громадян створене у формі громадської організації або громадського руху, яка зареєстрована згідно із Законом України «Про громадські об'єднання», на рівні, що відповідає рівню виборів, або на більш високому рівні.

Ключові слова: принципи виборчого права, голосування, вибори.

Постановка проблеми. Проблема використання зарубіжного досвіду при охороні й захисті виборчих прав громадян полягає в тому, що вона є частиною комплексного дослідження конституційно-правового регулювання механізму охорони і захисту виборчих прав громадян у процесі формування органів публічної влади та обрання посадових осіб. Тому в цій науковій статті зроблено спробу розглянути виборчі права громадян України, враховуючи зарубіжний досвід та вітчизняну практику вирішення виборчих спорів. Вважаємо, що причина зазначеної проблеми полягає у відсутності чітких правових норм, що регламентують особливості охорони і захисту виборчих прав громадян, а також наслідки порушення цих прав.

Стан дослідження. Важливу роль у дослідженні актуальних проблем охорони й захисту виборчих прав громадян відіграли праці М.В. Баглая, М.С. Бондаря, В.В. Букача, А.В. Васіна, А.В. Грабильнікова, І.В. Дробуш, О.П. Дубровіна, В.І. Лисенко, А.М. Кононова, В.В. Лазарева, А.Ю. Олійника, Р.А. Охотнікова, В.В. Пиліна, В.Л. Шейніса та ін.

Однак аналіз наукової літератури та законодавства з досліджуваної проблеми свідчить як про недосконалість окремих чинних нормативно-правових актів щодо використання зарубіжного досвіду при охороні й захисті виборчих прав громадян, так і про окремі суперечливі підходи щодо заходів безпеки, покликаних гарантувати права виборця та цілей, які досягаються при використанні систем електронного та дистанційного голосування. Саме тому метою цього дослідження є визначення правового способу використання зарубіжного досвіду при охороні й захисті виборчих прав громадян. Зазначена мета передбачає виконання таких завдань: 1) визначити, яким чином досягається мета, згідно з якою вибори можуть бути вільними та справедливими за дотримання загально визнаних принципів виборчого права; 2) охарактеризувати основні критерії оцінки ефективності нових методик, якими є надійність систем голосування та їх захищеність від стороннього впливу; 3) вивчення процесу демократичних перетворень в українському суспільстві.

Новизна цієї наукової роботи полягає в тому, що в ній вперше досліджено заходи безпеки, які гарантують права виборця, та доведено, що основним засобом міжнародного правового захисту є вирішення індивідуальних скарг міжнародними органами щодо захисту прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Охорона виборчих прав громадян не обмежується тільки вдосконаленням виборчого законодавства і процедурами їх захисту. Тут важливо, щоб досягнуто було основну мету, яка полягає в тому, що вибори мають бути вільними та справедливими при дотриманні для кожного громадянина всіх оголошених виборчих принципів. Якщо досягненню цієї мети сприяє модернізація системи голосування, то це можна розцінювати як удосконалення охорони й захисту виборчих прав громадян. Уводячи до української правозастосовної практики таку форму голосування, як голосування поштою, законодавець зупинив свій вибір на способі, який вже перевірений багаторічним світовим досвідом. І в той час як в Україні теоретикам і практикам належить під час проведення виборів оцінити ефективність цього способу, за кордоном у науковій літературі вже починають з'являтися окремі точки зору, які вказують на необхідність заміни голосування за поштою новими, більш досконалими способами. На жаль, проблема альтернативних способів голосування в українській і російській державно-правовій науці вивчена недостатньо. Тому є вельми важливим зарубіжний досвід, зокрема США і Великої Британії, і це не випадково. Саме вони є державами з найбільш старими та стійкими демократичними режими. А США протягом вже десяти років є «піонером» застосування нових виборчих методик, у тому числі й електронних.

Основними критеріями оцінки ефективності нових методик є надійність систем голосування та їх захищеність від стороннього впливу, швидкість і точність підрахунку голосів, простота і доступність у використанні для будь-яких категорій виборців, у тому числі і громадян з фізичними недоліками [1]. Програма електронного голосування збереже за виборцем можливість залишити бюлетень незаповненим, але заздалегідь подасть попереджувальний сигнал про те, що чистий бюлетень може бути визнаний не дійсним, що дозволить істотно скоротити кількість зниклих даремно голосів виборців та зіпсованих бюлетенів. У процесі створення нового програмного забезпечення для електронного голосування буде також враховано і досвід США, де подібні форми голосування застосовуються протягом багатьох років і періодично викликають деякі нарікання за ймовірну ненадійність. Можливості нових способів ще ніде у світі широко не використовувалися в повному обсязі, а голосування за телефоном і за мережею Інтернет обговорювалися в Великій Британії. Голосування за телефоном є найбільш зручним способом для виборців з усіх існуючих способів, а отже, тягне за собою збільшення числа тих громадян, які проголосували. У той же час – це один з найбільш дешевих способів, завдяки якому вдасться знизити число неправильно заповнених бюлетенів, які в подальшому будуть визнані не дійсними, що істотно полегшить та прискорить процедуру підрахунку голосів. Однак цей спосіб практично виключає можливість подальшої перевірки правильності підрахунків голосів, і у випадку виникнення сумнівів у достовірності підсумків голосування, буде достатньо складно провести перерахунки, тому що

традиційні паперові носії інформації при такому способі практично не використовуються. Низка проблем може виникнути також і у зв'язку зі встановленням особистості, яка проголосувала, та забезпеченням таємниці голосування. Одна з найбільш авторитетних організацій у Великій Британії у сфері виборчих правовідносин – Товариство виборчих реформ, яке існує з 1884 р. Ця організація заснувала незалежну комісію з вивчення альтернативних способів голосування. Комісія, розглянувши вказаний спосіб голосування, запропонувала такі заходи безпеки, покликані гарантувати права виборця при його використанні [2]: 1) не застосовувати цей спосіб у тих випадках, коли вибори до центрального і місцевого органу представницької влади проводяться в один день, а також на виборах з більш, ніж трьома кандидатами; 2) ввести ідентифікаційну карту виборця (за зразком банківської пластикової карти), забезпечену індивідуальним кодом виборця, який буде підбиратися комп'ютером на підставі випадкової вибірки чисел і в подальшому використанні буде зберігатися окремо від інсталяційних даних виборця, таким чином, встановити, за кого проголосувала певна особа, можна буде лише за судовим рішенням; 3) встановити норми юридичної відповідальності за продаж та купівлю ідентифікаційних карт виборця, а також ввести вимогу, яка обмежує передавання даних карт іншим особам; 4) зробити всі телефонні дзвінки за номером, визначеним для телефонного голосування, безкоштовними; 5) передбачити можливість телефонної системи фіксування у вигляді електронної інформації деталей дзвінка виборця (час дзвінка, номер, з якого дзвінок здійснювався тощо), але не розшифровувати ці дані інакше, як за вимогою суду; 6) змодельювати інтерактивну голосову систему (автовідповідач) таким чином, що вона буде якомога простіша і зрозуміліша в застосуванні й надасть виборцю можливість на будь-якій стадії голосування повторно прослухати інструкції, а також за необхідності повернутися на крок назад і перед остаточним вибором отримати підтвердження імені зазначеного ним кандидата; 7) надати виборцям, які зробили заявку на голосування за телефоном, але не встигли отримати свою ідентифікаційну карту, можливість проголосувати в день виборів на виборчій дільниці у спеціально зазначеному дублікаті бюлетеня, щоб голос виборця не пропав даремно.

Голосування за мережею Інтернет у цілому є дуже подібним з голосуванням за телефоном. Здійснювати його планується також на підставі ідентифікаційної карти виборця, і рекомендувати до використання, в першу чергу, для громадян, які перебувають у день виборів у зарубіжних відрядженнях, що, без сумніву, дозволить істотно скоротити витрати на друкування та розсилку виборчих бюлетенів та звільнить співробітників посольських та консульських установ від виконання невластивих їм функцій щодо організації та проведення голосування. Основною відмінністю голосування за телефоном від голосування за Інтернетом буде те, що голосування за допомогою комп'ютерної мережі потребує цілої низки заходів безпеки, спрямованих на захист системи від сторонніх впливів. Очевидно все ж таки, що всі ці обставини з плином часу переборні. Так, наприклад, зараз підростає майбутнє покоління виборців, для яких комп'ютер є чимось буденним, настільки добре знайомим, як, наприклад, телевізор або радіоприймач. А це означає, що можна очікувати впровадження інтернет-технологій у виборчий процес вже в найближчому майбутньому.

30 вересня 2004 р. Комітетом міністрів країн – учасниць Ради Європи було прийнято рекомендації щодо проведення електронного та дистанційного голосування. І рекомендаціями цієї Ради було вироблено комплекс організаційно-правових заходів щодо впровадження системи електронного та дистанційного голосування, а також вимог до цієї системи. Зокрема інтерес становлять оновлювані електронні списки виборців та механізм недопущення повторного голосування цим виборцем. У преамбулі Рекомендацій відзначено й основні цілі, які досягаються при використанні систем електронного та дистанційного голосування: 1) забезпечення виборцям можливості голосувати не тільки на виборчій дільниці певного виборчого округу, але й в іншому місті; 2) забезпечення подання голосу самим виборцем; 3) забезпечення участі у виборах та референдумах всіх, хто має право голосувати, і особливо громадян країни, які проживають або перебувають за кордоном; 4) розширення доступу до виборчого процесу виборців-інвалідів або осіб, які мають інші труднощі щодо присутності на виборчих дільницях; 5) під-

вищення явки виборців шляхом надання додаткових каналів для голосування; 6) скорочення з часом загальних витрат виборчих комісій на проведення виборів та референдумів; 7) підвищення оперативності та надійності при передаванні результатів голосування тощо.

Електронне голосування успішно застосовувалося на місцевих виборах 2007 р. у Великій Британії (графство Суїндон), національних виборах 2007 р. в Естонії, федеральних виборах 2004 р. в Швейцарії, муніципальних виборах, починаючи з 2003 р., в Індії, національних президентських виборах 2006 р. у Венесуелі, національних парламентських виборах 2007 р. в Австралії, національних парламентських виборах 2004 р. та президентських виборах 2005 р. в Казахстані [3].

На нашу думку, Україні необхідно вивчати досвід зарубіжних держав у питанні застосування кожного з розглянутих способів голосування. Процес демократичних перетворень в українському суспільстві успішно набирає сили, досягнення науково-технічного прогресу входять до правозастосовної діяльності, і цей процес вже не зупинити. Сучасні інформаційні технології стали частиною українського виборчого процесу. Те, що вчора ще здавалося диковинкою, сьогодні виглядає реальністю. Не виключено, що застосування електронних засобів у процесі голосування громадян України коли-небудь стане можливим, як стало можливим голосування виборців за допомогою поштових бюлетенів. Між тим впровадження електронного голосування у виборчий процес України має супроводжуватися широкою державною підтримкою комп'ютеризації населення.

Україна, як і більшість держав світу, з метою підвищення авторитету національних виборчих процедур, виключення будь-яких сумнівів стосовно легітимності виборчих органів влади та посадових осіб, сама запрошує представників іноземних держав, неурядових організацій, міжнародних органів для спостереження за ходом виборів. Іноземні та міжнародні спостерігачі не можуть використовувати жоден із вказаних у цій статті способів захисту виборчих прав громадян. Відповідно до пункту 8 Документу Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЕ такі спостерігачі взагалі беруть на себе зобов'язання не втручатися у виборчий процес. Однак їхні висновки можуть мати важливе доказове значення як для внутрішньодержавних, так і для міжнародних органів щодо захисту прав людини, які вирішують виборчо-правовий спір [4, с. 11].

У другій половині двадцятого століття у світі було накопичено широкий комплекс міжнародно-правових норм, що закріплюють базові виборчі права громадян, принципи їх реалізації та зобов'язання держав щодо забезпечення захисту цих прав. А.А. Вешняков називає ці норми «міжнародними виборчими стандартами» [5, с. 126].

Без прийняття державою на себе вказаного зобов'язання захист виборчих прав є можливим, але зовсім не ефективним. Тому основним засобом міжнародного правового захисту, безсумнівно, є вирішення індивідуальних скарг міжнародними органами щодо захисту прав і свобод людини.

Джерелами, які закріплюють право людини звертатися з індивідуальними скаргами до міжнародних правозахисних органів, можуть бути тільки міжнародні договори. Громадянин не може подати таке звернення, якщо держава не приєдналася до відповідного договору і, більше того, не взяла на себе зобов'язання визнати компетенцію вказаного в договорі міжнародного органу.

На цей час індивідуальні скарги, пов'язані з порушеннями виборчих прав громадян, розглядаються Комітетом ООН з прав людини та Європейським Судом з прав людини.

Свого часу Радянський Союз визнав компетенцію Комітету з прав людини приймати та розглядати повідомлення від осіб, які перебувають під юрисдикцією СРСР, тільки з 1 січня 1992 р., приєднавшись до Факультативного протоколу Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Україна в цьому відношенні є правонаступником СРСР.

На наш погляд, при проведенні виборів до органів місцевого самоврядування виборчим об'єднанням та політичним партіям, їхнім структурним підрозділам визнається також інша громадська організація, яка відповідає одночасно таким умовам: об'єднання громадян створене у формі громадської організації або громадського руху, яка зареєстрована згідно із Законом України «Про громадські об'єднання», на рівні, що відповідає рівню ви-

борів, або на більш високому рівні. Статут громадської організації передбачає участь цієї організації у виборах. Громадська організація або внесені до її статуту зміни і доповнення, які передбачають участь у виборах, мають бути зареєстрованими не пізніше, ніж за один рік до дня голосування, а у випадку призначення виборів до органів місцевого самоврядування у зв'язку з достроковим припиненням їх повноважень – не пізніше, ніж за шість місяців до дня голосування. Крім того, що конституційне право на об'єднання надає громадянам України можливість консолідовано виражати свою думку і позицію у виборчому процесі, вони отримують можливість разом захищати свої виборчі права, що є набагато ефективнішим, ніж робити це поодиночі. Об'єднуючись, громадяни України наближаються до поняття «народ».

Проведене в цій статті дослідження дає підстави для таких **висновків**: специфічною формою реалізації публічно-правових норм є їх застосування, яке здійснюється державними і / або муніципальними органами. Саме з цією формою реалізації публічного права пов'язане поняття «охоронні норми права», які покликані забезпечити використання громадянином свого суб'єктивного права під час завантаження юридичного механізму захисту у випадку виникнення перешкод у реалізації цього публічного права, у тому числі права обирати і бути обраним. На наше глибоке переконання, має бути гарантовано пріоритетність захисту виборчих прав громадян. І саме в результатах виборів матеріалізовано волевиявлення громадян, саме вони є кінцевим продуктом реалізації своїх виборчих прав. Якщо такі гарантії не сформульовані в законі і не дотримуються судами та виборчими комісіями, то неминуче утворюються механізми, які дозволяють маніпулювати результатами виборів всупереч волевиявленню виборців.

Слід зазначити, що суб'єкти виборчого процесу несуть різні види відповідальності за порушення виборчих прав громадян. Законодавство передбачає кримінальну, адміністративну або іншу відповідальність. До «іншої» належить, наприклад, дисциплінарна відповідальність, до якої може бути притягнуто державного або муніципального службовця, який використовує своє посадове становище з метою обрання кого-небудь з кандидатів. Крім того, у сфері виборчого права настає і особлива публічно-правова відповідальність, яку слід іменувати конституційно-правовою. Крім того, слід вказати і на конституційно-правовий характер таких санкцій, як відмова у реєстрації або скасування реєстрації кандидата, розформування виборчої комісії тощо.

Таким чином, ми вважаємо, що в наших наступних наукових статтях треба здійснити спробу розробки власної структури Виборчого кодексу України та дослідити конституційно-правові норми, форми та методи забезпечення охорони і захисту виборчих прав громадян в Україні в процесі виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Запропоновані вище висновки, оцінки та пропозиції, з нашої точки зору, можуть становити інтерес для законодавців, представницьких органів місцевого самоврядування, виборчих комісій, судів, громадських організацій та політичних партій, учасників виборчого процесу, а також можуть бути використані ними в практичній діяльності при подальшому вдосконаленні виборчого законодавства у сфері охорони і захисту виборчих прав громадян.

Список використаної літератури

1. Голубок С., Тетердинко А. Отмена результатов избирательного процесса. *ЭЖ-Юрист*. 2006. № 27. С. 26–30.
2. Охотников Р.А. Понятие и правовая природа избирательных споров. *Конституционное и муниципальное право*. 2007. № 6. С. 49–52.
3. Шишкина О.Е. Конституционно-правовая ответственность за нарушение избирательных прав граждан как способ их защиты. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2009. № 3. С. 20–22.
4. Матейкович М.С. Защита избирательных прав граждан в Российской Федерации: проблемы теории и практики: монография. М.: Изд-во МГУ, 2003. 304 с.
5. Иванченко А.В. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации: учебник. М.: Юрид. лит., 2002.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE USE OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE PROTECTION AND PROTECTION OF VOTING RIGHTS OF CITIZENS

Tatiana N. Zavorotchenko, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law, Constitutional Law and Public Administration, Oles Gonchar Dnipro National University (Ukraine).

E-mail: pucak.dp@meta.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-8

Key words: *principles of electoral law, voting, elections.*

The article discusses security measures designed to guarantee the rights of voters. The main goals that are achieved when using electronic and remote voting systems are formulated. It has been proved that elections must be free and fair, with all declared observance of all proclaimed electoral principles. A proposal for an e-voting program is being considered, which will keep the voter from leaving the ballot blank, but will give a warning in advance that a blank ballot may be declared invalid, which will significantly reduce the number of lost votes and spoiled ballots.

Emphasis is placed on the main difference between voting by telephone and voting on the Internet, which is that voting via a computer network requires a number of security measures aimed at protecting the system from outside influences. Particular attention is paid to the study of the experience of foreign countries in the application of each method of voting. Problematic issues of the process of democratic transformations in Ukrainian society are studied. The sources that enshrine the right of a person to file individual complaints with international human rights bodies are indicated, and only international agreements can be found. It is proved that a citizen cannot file an application if the state has not acceded to the relevant agreement and, moreover, has not undertaken to recognize the competence of the international body specified in the agreement. The author draws attention to the fact that when holding elections to local self-government bodies, electoral associations and political parties and their structural subdivisions are also recognized as another public organization that simultaneously meets the following conditions: an association of citizens according to the Law of Ukraine "On public associations", at a level corresponding to the level of elections, or at a higher level.

The study conducted in this article gives grounds for the following conclusions: a specific form of implementation of public law is their application, which is carried out by state and/or municipal authorities. This form of realization of public law is connected with the concept of protective norms of law which are called to provide us by the citizen of the subjective right at the loading of the legal mechanism of protection in case of obstacles in realization of the given public right, including the right to choose and be chosen. In our deep conviction, the priority of protecting the voting rights of citizens must be guaranteed. And it is in the election results that the will of the citizens is materialized, they are the end product of the realization of their voting rights. If such guarantees are not formulated in law and are not observed by courts and election commissions, mechanisms are inevitably established that allow manipulating election results against the will of voters.

References

1. Golubok, S., Teterdinko, A. (2006). *Otmena rezultatov yzbyratelnoho protsessa* [Cancellation of the election process]. EJ-Lawyer. no. 27, pp. 26-30.
2. Oxotnykov, R.A. (2007). *Poniatye y pravovaia pryroda yzbyratelnykh sporov* [The concept and legal nature of electoral disputes]. *Konstyutsyonnoe y munitsypalnoe pravo* [Constitutional and municipal law]. no. 6, pp. 49-52.
3. Shishkina, O.E. (2009). *Konstyutsyonno-pravovaia otvetstvennost za narusheniye yzbyratelnykh prav hrazhdan kak sposob ykh zashchyty* [Constitutional and legal responsibility for violation of voting rights of citizens as a way to protect them]. *Hosudarstvennaia vlast y mestnoe samoupravleniye* [State power and local government]. no. 3, pp. 20-22.
4. Matejkovic, M.S. (2003). *Zashchyta yzbyratelnykh prav hrazhdan v Rossyiskoi Federatsyy: problemu teoryy y praktyky* [Protection of suffrage of citizens in the Russian Federation: problems of theory and practice]. Monograph Izd-vo MGU, 304 p.
5. Ivanchenko, A.V. (2002). *Yzbyratelnoe pravo y yzbyratelnyi protsess v Rossyiskoi Federatsyy* [Suffrage and the electoral process in the Russian Federation]. Moscow, Jurid. lit.

Одержано 25.03.2021.

УДК 342.573
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-9

Ю.С. ПАЛЕЄВА,
*старший викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0001-8284-1425*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПРОЄКТОМ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО НАРОДОВЛАДДЯ ЧЕРЕЗ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ»

Ця робота є продовженням статті попереднього випуску журналу. Розглянуто референдуми, які відбулися в зарубіжних країнах за останні пів року. Проаналізовано порядок денний референдуму в Швейцарії 27 вересня 2020 р., на який було винесено п'ять законопроектів: про відносини з ЄС, про внесення поправок до Закону «Про полювання», про введення оплачуваної відпустки у зв'язку з доглядом за новонародженим для батьків, про зниження податкового навантаження на сім'ї з дітьми, про виділення кредиту на придбання нового покоління винищувачів для потреб національних ВПС. 4 жовтня 2020 р. жителі Нової Каледонії знову проголосували за те, щоб залишитися частиною Франції. Більше ніж половина громадян Нової Зеландії підтримали закон, який передбачає, що смертельно хворі люди матимуть шанс на евтаназію за згодою двох лікарів. Щодо актуального питання про референдум в Україні, то Президент України у своєму відеозверненні підтвердив бажання знати бачення громадян з різних питань. 9 червня 2020 р. під № 3612 було зареєстровано проєкт Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум». Одним з ініціаторів законопроекту є Президент України. У пояснювальній записці до законопроекту зазначається, що він розроблений з метою врегулювання правовідносин, пов'язаних з ініціюванням, призначенням (проголошенням), підготовкою, проведенням, встановленням результатів та правовими наслідками всеукраїнського референдуму. Законопроектом передбачаються такі види всеукраїнського референдуму: затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України; вирішення питання загальнодержавного значення; зміна території України; втрата чинності законом України або окремими його положеннями. Ключовою новацією законопроекту, що вирізняє його серед інших законопроектів, є визначення можливості запровадження електронних процедур під час організації та проведення всеукраїнського референдуму, у тому числі електронних голосувань. 9 жовтня 2020 р. Європейська комісія опублікувала висновки з українського законопроекту № 3612. Рекомендувала прояснити зв'язок між референдумом всенародних ініціатив щодо скасування законів і референдумом щодо вирішення питань загальнодержавного значення, продовжити термін збору підписів для проведення референдумів. Верховна Рада в червні підтримала в першому читанні президентський законопроект про всеукраїнський референдум з умовою необхідності його доопрацювання до другого читання для розгляду цієї осені. У процесі роботи над законопроектом бралися до уваги проєкти законів про всеукраїнський референдум, зареєстровані у Верховній Раді України восьмого і дев'ятого скликань, відповідні правові позиції Конституційного Суду України, а також міжнародні стандарти та рекомендації міжнародних інституцій, зокрема «Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні» (2001), «Референдуми: на шляху до вироблення належної практики в Європі» (2005), «Про Кодекс належної практики щодо референдумів» (2007) та ін.

Ключові слова: демократизм, законопроект, зарубіжні референдуми, народовладдя, референдум.

Постановка проблеми. У попередньому випуску «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Юридичні науки» (2020. № 1 (1). С. 58–64) у статті «Безпосередня демократія як крок до впевненого майбутнього держави» вже зазначалося, що умовою існування стійкої державної влади певної країни є розвинуті інститу-

ти безпосередньої демократії. Участь або відмова від членства в міжнародних організаціях, вирішення територіальних суперечок, зміна приналежності території – це питання, які у більшості сучасних демократичних країнах вирішуються за допомогою референдумів. Проблемою, яка розглядається тепер, як і в минулій роботі, пов'язана з тим, що деякі держави не практикують проведення референдумів, що є прямою загрозою демократії. Зазначимо, що проблеми і дискусійні питання має бути винесено на референдум у першу чергу. Президентські вибори дали зрозуміти, що нас чекають кардинальні зміни та реформування всіх сфер життя. У висновку статті наголошувалося на необхідності розробити законодавчі акти щодо всеукраїнського та місцевого референдумів, закріпити на законодавчому рівні необхідність та обов'язковість проведення місцевих референдумів.

Мета статті. Розглянути референдуми, які було проведено в зарубіжних країнах за минулі пів року, а також акцентувати увагу на подіях останніх місяців щодо аналізу та загальної характеристики проекту Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум».

Стан дослідження. Проблемні питання щодо поняття та значення референдумів розглядали вітчизняні правознавці: В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко, В.М. Шаповал. На сьогодні багато експертів-політологів, практиків порушують цю проблему в контексті сучасних перетворень у нашій державі.

Виклад основного матеріалу. М.О. Паламарчук зазначає, що одним з напрямів прояву індивідуальності людини є вибір нею різних варіантів участі в політичному житті суспільства. Демократія є сферою волевиявлення та діяльності особистості. Успішне функціонування демократичних суспільств дозволяє говорити про привабливість ідеї демократії в очах загалу. Однак якщо вона не буде підкріплена постійним вдосконаленням інструментарію, оптимізацією механізмів народовладдя, її цінність в очах пересічного громадянина буде швидко втрачена [1].

Одним із видів правотворчої діяльності є народна законотворчість та локальне правотворення, що реалізується у формі всеукраїнських та місцевих референдумів. Ця діяльність має особливий характер, без якої безпосередня владна діяльність народу не мала б цілісного та завершеного вигляду, зовнішнього вираження такої діяльності [2, с. 86].

Нагадаємо, що в попередній статті вже розглядалися питання щодо поняття та значення референдумів і у світі, і в нашій державі. Особлива увага приділялася Швейцарії, де за останні 170 років на федеральному рівні в країні було проведено більше шести сотень референдумів. Проводяться, як правило, раз на квартал. Швейцарські громадяни відкинули близько 90% всіх народних законодавчих ініціатив, схваливши при цьому більше 70% пропозицій, винесених на обов'язкові референдуми. Питання, які хвилювали швейцарців, були такими: спрощення натуралізації іммігрантів третього покоління, створення фонду національних доріг і міської інфраструктури, щодо перегляду корпоративного податкового кодексу для залучення і збереження міжнародних компаній, схвалення нового Енергетичного акту «Енергетична стратегія-2050», скасування примусових зборів на фінансування роботи дорогого і необ'єктивного державного радіо і телебачення Швейцарії, питання місцевої податкової реформи [3].

Програма федерального референдуму 27 вересня 2020 р. виявилась у Швейцарії досить-таки великою. На порядок денний голосування тільки на федеральному рівні поставлено п'ять законопроектів: про відносини з ЄС, про внесення поправок до закону «Про полювання», про введення оплачуваної відпустки у зв'язку з доглядом за новонародженим для батьків, про зниження податкового навантаження на сім'ї з дітьми, про виділення кредиту на придбання нового покоління винищувачів для потреб національних ВПС [4].

29 листопада 2020 р. на референдум винесено питання, чи повинні швейцарські компанії нести відповідальність за екологічні порушення чи порушення прав людини, пов'язані з їхньою діяльністю за межами Швейцарії. Ініціативу Responsible Business Initiative підтримали Greenpeace та Amnesty International, які вважають, що компанії повинні нести відповідальність за свої дочірні компанії, постачальників і партнерів. У свою чергу, представники Novartis, Nestlé та LafargeHolcim говорять про можливе нашестя позовів за дії постачальників, які вони не в змозі контролювати [5].

У продовження бесіди, 4 жовтня 2020 р. жителі Нової Каледонії знову проголосували за те, щоб залишитися частиною Франції. Явка на референдум склала 85,64%. Більшість людей, які взяли участь у голосуванні, дали негативну відповідь на питання «Чи хотіли б ви, щоб Нова Каледонія отримала повний суверенітет і стала незалежною?». Каледонці підтвердили своє бажання залишити Нову Каледонію в складі Франції. Це знак довіри Республіці: «Разом ми побудуємо Нову Каледонію майбутнього», – відреагував на результати голосування президент Франції Еммануель Макрон [6].

Звернемо увагу на ще один з недавніх референдумів. Більше ніж половина громадян Нової Зеландії підтримала закон, який передбачає, що смертельно хворі люди матимуть шанс на еутаназію за згодою двох лікарів. Офіційні підсумки референдуму було оприлюднено 6 листопада. Закон набуде чинності у листопаді наступного року. Звернемо увагу на те, що, оскільки законопроект було проголосовано після вкрай напружених дебатів, він був винесений на референдум. Умовою набрання чинності було схвалення понад 50% [7].

За посиланням Times 27 листопада 2020 р. перший міністр Шотландії Н. Стерджен заявив, що хоче провести повторний референдум щодо незалежності у 2021 р., оскільки Brexit докорінно змінив політичну ситуацію в державі. На підтримку незалежності від Британії висловилося 58% опитаних шотландців.

Незважаючи на те, що історія сучасної України почалася з референдуму, де 90% громадян проголосували за Акт проголошення незалежності України, інститут референдуму не був широко використаний. Зауважимо, що Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.1991 р. втратив чинність 28.11.2012 р. У 2018 р. Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 06 листопада 2012 р. визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду № 4р/2018 від 26.04.2018 р.

Президент України у своєму останньому відеозверненні підтвердив бажання знати бачення громадян з різних питань. Періодичність проведення таких опитувань може бути такою різною: щомісяця або щотижня.

Політолог В. Фесенко висловив низку застережень щодо частоти і процедури проведення референдумів і консультативних опитувань. По-перше, проведення всеукраїнського референдуму – це не дешево задоволення. Наведена сума склала близько 2 млрд грн, але наголошувалося, якщо провести референдум одночасно з виборами, можна здешевити витрати на його проведення. В Україні недоцільно проводити референдуми частіше, ніж раз на рік, а ще краще раз на два-три роки. По-друге, якщо мова йде про всеукраїнські консультативні опитування, то і вони будуть коштувати чималих грошей, в тому випадку, якщо будуть проводитися за повноцінною процедурою голосування і контролю за цією процедурою. По-третє, якщо проводити всеукраїнські консультативні опитування в електронному вигляді, тоді можна буде голосувати і кожен місяць і навіть щотижня. Але якщо голосувати занадто часто, тоді різко знизиться активність участі в таких опитуваннях. По-четверте, треба бути обережними з вибором тем для референдумів та консультативних опитувань [8].

09 червня 2020 р. під № 3612 було зареєстровано проект Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум». Ініціаторами законопроекту є Президент України Зеленський Володимир Олександрович, а також Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, Комітет з питань правової політики, Комітет з питань антикорупційної політики, Комітет з питань цифрової трансформації, Комітет з питань бюджету, Комітет з питань інтеграції України з Європейським Союзом.

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» зазначається, що існує нагальна необхідність законодавчого забезпечення положень Конституції України та визначення правових засад організації і проведення всеукраїнського референдуму. Законопроект розроблено відповідно до вимог Конституції України з метою врегулювання правовідносин, пов'язаних з ініціюванням, призначенням (проголошенням), підготовкою, проведенням, встановленням результатів та правовими наслідками всеукраїнського референдуму.

Законопроектом передбачаються такі види всеукраїнського референдуму: затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України; вирішення питання загальнодержавного значення; зміна території України.

Проектом Закону розширено коло суб'єктів процесу референдуму, які реєструються у Центральній виборчій комісії як прихильники чи опоненти питання всеукраїнського референдуму. Ними можуть бути як політичні партії, так і громадські організації, відповідно зареєстровані у Центральній виборчій комісії. Це сприятиме посиленню легітимації рішень, прийнятих на всеукраїнському референдумі, зміцненню зв'язків інститутів громадянського суспільства з органами державної влади.

Ключовою новацією законопроекту, що вирізняє його серед інших законопроектів, є визначення можливості запровадження електронних процедур під час організації та проведення всеукраїнського референдуму, в тому числі електронних голосувань [9].

09 жовтня 2020 р. Європейська комісія опублікувала висновки з українського законопроекту № 3612 про загальнонаціональний референдум. По-перше, Комісія рекомендувала прояснити зв'язок між референдумом всенародних ініціатив щодо скасування законів і референдумом щодо вирішення питань загальнодержавного значення. По-друге, рекомендовано продовжити термін збору підписів для проведення референдумів за народною ініціативою та визначити в законі наслідки схвалення народної ініціативи. Відзначається, що положення законопроекту узгоджені із законом про Центральну виборчу комісію і з новим Виборчим кодексом, прийнятим у 2019 р. [10]. Народний депутат О. Качура заявив, що вносяться необхідні зміни між першим і другим читаннями.

Висновки. Як зазначає влада, питання щодо електронних процедур під час організації та проведення всеукраїнського референдуму розроблялося на підставі вивчення зарубіжного законодавства та досвіду його застосування щодо електронних голосувань, насамперед європейських держав. Зарубіжні країни демонструють як позитивний, так і негативний досвід застосування електронних голосувань на референдумах і виборах. Зрозуміло, що найскладніше тут технічно забезпечити захист персональних даних виборців й уберегти системи для електронних голосувань від несанкціонованих втручань. Тому в законопроекті передбачено, що питання електронних процедур у процесі всеукраїнського референдуму здійснюватиметься у порядку, визначеному законом. Для забезпечення організації і проведення всеукраїнського референдуму законопроектом передбачено створення автоматизованої інформаційно-аналітичної системи із забезпечення електронного голосування.

У процесі роботи над законопроектом бралися до уваги проекти законів про всеукраїнський референдум, зареєстровані у Верховній Раді України восьмого і дев'ятого скликань, відповідні правові позиції Конституційного Суду України, а також міжнародні стандарти та рекомендації міжнародних інституцій, зокрема «Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні» (2001), «Референдуми: на шляху до вироблення належної практики в Європі» (2005), «Про Кодекс належної практики щодо референдумів» (2007) та ін.

Глава фракції «Слуга народу» заявив, що закон може бути прийнято у лютому 2022 р. у другому читанні. На сьогодні законопроект налічує 2000 поправок, і їх необхідно опрацювати, а також напрацювати модель електронного голосування.

Прийняття закону, на нашу думку, стане важливим кроком на шляху отримання зворотної інформації від громадян щодо вирішення важливих питань життя країни.

Список використаної літератури

1. Паламарчук М.О. Ефективність механізмів народовладдя як основа внутрішньополітичної безпеки України: дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2007. URL: <http://dissertation.com.ua/node/671103>
2. Янчук А. Конституційна модернізація інституту безпосереднього народовладдя в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 83–88.
3. Цюрих прийняв податкову реформу. URL: <https://business-swiss.ch/2019/09/cjurih-prinjal-referendume-nalogovuju-reformu/> (дата звернення: 14.04.2020).
4. 5 питань референдума в Швейцарії. URL: <https://www.swissinfo.ch> (дата звернення: 14.04.2020).
5. В Швейцарії проходить референдум по «глобальній» відповідальності бізнесу. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/11/29/7275253/> (дата звернення: 02.12.2020).

6. Нова Каледонія знову проголосували за те, щоб залишитися частиною Франції. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/10/4/7114985/> (дата звернення: 14.04.2020).

7. Нова Зеландія на референдумі підтримала евтаназію. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3127254-nova-zelandia-na-referendumi-pidtrimala-legalizaciu-evtanazii.html> (дата звернення: 11.11.2020).

8. Про частоту і процедуру проведення референдумів і консультативних опитувань. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5f8b38b565ef2/> (дата звернення: 19.10.2020).

9. Проект Закону про народовладдя через всеукраїнський референдум. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69060 (дата звернення: 19.10.2020).

10. ЄС опублікував висновки щодо українського закону про референдум <https://korrespondent.net/world/worldabus/4282769-es-opublikoval-vyvody-ob-ukraynskom-zakone-pro-referendum> (дата звернення: 19.10.2020).

CURRENT ISSUES CONCERNING THE ADOPTION OF THE LAW OF UKRAINE “ON PUBLIC GOVERNMENT THROUGH THE ALL-UKRAINIAN REFERENDUM”

Yuliia Palieieva, Senior Lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: iupalieieva@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-9

Key words: *democracy, bill, foreign referendums, democracy, referendum.*

This work is a continuation of the article in the previous issue of the journal. Referendums held in foreign countries over the past six months are considered. On the agenda of the referendum in Switzerland on September 27, 2020, five bills were put: on relations with the EU, on amendments to the law “On Hunting”, on the introduction of paid parental leave for parents, on reducing the tax burden on families, with children, on the allocation of credit for the purchase of a new generation of fighters for the needs of the national air force. On October 4, 2020, the people of New Caledonia again voted to remain part of France. More than half of New Zealanders supported the law, which stipulates that terminally ill people will have a chance to euthanize with the consent of two doctors.

Regarding the topical issue of the referendum in Ukraine, the President of Ukraine in his video address confirmed his desire to know the views of citizens on various issues. On June 9, 2020, the draft Law of Ukraine “On Democracy through an All-Ukrainian Referendum” was registered under №3612. One of the initiators of the bill is the President of Ukraine. The explanatory note to the bill states that it is designed to regulate legal relations related to the initiation, appointment (proclamation), preparation, conduct, establishment of results and legal consequences of the all-Ukrainian referendum. The draft law provides for the following types of all-Ukrainian referendum: approval of the law on amendments to sections I, III, XIII of the Constitution of Ukraine; solving issues of national importance; change of the territory of Ukraine; repeal of the law of Ukraine or its separate provisions. A key innovation of the bill, which distinguishes it from other bills, is to determine the possibility of introducing electronic procedures during the organization and conduct of an all-Ukrainian referendum, including electronic voting. On October 9, 2020, the European Commission published the conclusions of the Ukrainian bill №3612. She recommended clarifying the connection between the referendum of national initiatives to repeal laws and the referendum on issues of national importance, to extend the period of collecting signatures for referendums. In June, the Verkhovna Rada supported in the first reading the presidential bill on the all-Ukrainian referendum, provided that it needs to be finalized before the second reading for consideration this fall. In the process of working on the bill, the draft laws on the all-Ukrainian referendum registered in the Verkhovna Rada of Ukraine of the eighth and ninth convocations, the relevant legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, as well as international standards and recommendations of international institutions were taken into account national level (2001), Referendums: Towards Good Practice in Europe (2005), On the Code of Good Practice on Referendums (2007) and others.

References

1. Palamarchuk, M.O. (2007). *Efektivnist mekhanizmv narodovladdiayakosnovavnutrishnopolitychnoi bezpeky Ukrainy*. Diss. kand. polit. nauk [Efficiency of democracy mechanisms as a basis of internal political security of Ukraine. Dis. cand. political. science]. Kyiv. Available at: <http://dissertation.com.ua/node/671103>

2. Yanchuk, A. (2016). *Konstytutsiina modernizatsiia instytutu bezposerednoho narodovladdia v Ukraini* [Constitutional modernization of the institution of direct democracy in Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva* [Actual problems of jurisprudence], no. 2, pp. 83-88.
3. *Cyurih priynav podatkovu reformu* [Zurich adopted a tax reform] Available at: <https://business-swiss.ch/2019/09/cjurih-prinjal-referendume-nalogovuju-reformu/> (Accessed 14 April 2020).
4. *5 pytan referendumu v Shveitsarii* [5 referendum questions in Switzerland]. Available at: <https://www.swissinfo.ch> (Accessed 14 April 2020).
5. *V Shveitsarii prokhodyt referendum po «hlobalnii» vidpovidalnosti biznesu* [Switzerland is holding a referendum on «global» business responsibility]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/11/29/7275253/> (Accessed 02 December 2020).
6. *Nova Kaledoniia znovu proholosuvaly za te, shchob zalyshytysia chastynoiu Frantsii* [New Caledonia again voted to remain part of France]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/10/4/7114985/> (Accessed 14 April 2020).
7. *Nova Zelandiia na referendumi pidtrymala evtanaziiu* [New Zealand supported euthanasia in a referendum]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3127254-nova-zelandia-na-referendumi-pidtrimala-legalizaciuv-evtanazii.html> (Accessed 11 November 2020).
8. *Pro chastotu i protseduru provedennia referendumiv i konsultatyvnykh opytuvan* [On the frequency and procedure for holding referendums and consultative polls] Available at: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5f8b38b565ef2/> (Accessed 19 October 2020).
9. *Proekt Zakonu pro narodovladdia cherez vseukrainskyi referendum* [Draft Law on Democracy through an All-Ukrainian Referendum]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69060 (Accessed 19 October 2020).
10. *YeSopublikuvavysnovkyshchodoukrainskohozakonu pro referendum* [The EU publishes conclusions on Ukraine's referendum law]. Available at: <https://korrespondent.net/world/worldabus/4282769-es-opublikoval-vyvody-ob-ukraynskom-zakone-pro-referendum> (Accessed 19 October 2020).

Одержано 09.03.2021.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347:004.738.5

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-10

В.М. ШКАБАРО,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-7105-6170*

Т.А. ТОДРОШКО,

*старший викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-1890-8119*

А.В. БІЛА,

*викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-8271-8539*

ПОНЯТТЯ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню поняття ділової репутації у мережі Інтернет. Розглянуто правову природу поняття «ділова репутація», визначено нормативно-правові акти, що містять дефініцію поняття «ділова репутація», проаналізовано матеріали судової практики на предмет визначення терміна «ділова репутація». Виділено загальні засади захисту ділової репутації у вітчизняному законодавстві, встановлено способи захисту ділової репутації в мережі Інтернет відповідно до національного законодавства та судової практики. Проаналізовано значення ділової репутації для юридичної особи як критерію успішної професійної, господарської чи іншої діяльності, адже ділову репутацію юридичної особи становить престиж її фірмового (комерційного) найменування, торговельних марок та інших належних їй нематеріальних активів серед кола споживачів її товарів та послуг. За аналізом законодавства та роз'яснень судової практики у статті узагальнено, що визначення змісту ділової репутації залежить від природи її суб'єкта. Обґрунтовано, що захист ділової репутації є особливо важливим інститутом цивільного права, адже він є механізмом відновлення порушеного немайнового права особи. Досліджено норми цивільного права України щодо строків позовної давності, що застосовується при розгляді справ про захист ділової репутації особи та порядку обчислення строку позовної давності. Зазначено, що в українському законодавстві відсутнє єдине уніфіковане визначення ділової репутації як фізичних, так і юридичних осіб. Звернуто увагу на те, що цивільне законодавство України не містить нормативних положень щодо захисту ділової репутації в мережі Інтернет, що є суттєвим недоліком правового регулювання держави. Акцентовано увагу на природі досліджуваного поняття, яке є морально-етичною категорією, своєрідним оціночним інститутом цивільного та господарського права. Сформульовано висновок про доцільність закріплення визначення ділової репутації у Цивільному кодексі України з метою упорядкування системи правового регулювання, забезпечення унормованості правових категорій.

Ключові слова: ділова репутація, честь, гідність, Інтернет, немайнові права, захист.

Постановка проблеми. Ділова репутація є гарантованим Конституцією Україною немайновим правом особи, яке передбачає суспільну оцінку ділових якостей фізичної особи, здобутків у суспільно-політичному, громадському житті тощо. Для юридичної особи ділова репутація – це критерій успішної професійної, господарської

чи іншої діяльності. Захист ділової репутації є особливо важливим інститутом цивільного права, адже він є механізмом відновлення порушеного немайнового права особи. У сьогоденні реаліях інформаційного розвитку суспільства поняття ділової репутації та її захисту актуалізується внаслідок порушень у мережі Інтернет, тому актуальність теми цієї наукової статті не викликає сумніву.

Стан дослідження. Правовому аналізу та науковому дослідженню окремих аспектів захисту ділової репутації в мережі Інтернет присвячено праці таких вчених-правників, як О.А. Гончаренко, Д. Маріц, Р. Каньовський та ін. Доцільно відзначити, що, попри наявність певних здобутків правової доктрини у сфері захисту ділової репутації в мережі Інтернет, все ж ця тема залишається малодослідженою та потребує подальших наукових розвідок.

Метою статті є дослідження чинного законодавства на предмет визначення поняття ділової репутації та її захисту в мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання захисту ділової репутації в мережі Інтернет, перш за все, слід визначити правову природу самого поняття «ділова репутація». Дефініцію поняття «гудвіл» (вартість ділової репутації) наведено в Податковому кодексі України (підпункт 14.1.40 пункту 14.1 статті 14) [1], під яким розуміється нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо.

Відповідно до пункту 26 частини 1 статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» ділова репутація – сукупність документально підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про відповідність її господарської та / або професійної діяльності вимогам законодавства, а для фізичної особи – також про належний рівень професійних здібностей та управлінського досвіду, а також відсутність в особи судимості за корисливі кримінальні правопорушення і за злочини у сфері господарської діяльності, не знятої або не погашеної в установленому законом порядку [2].

У статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» поняття «ділова репутація» визначається як відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі у такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи [3]. Проте зазначене поняття застосовується до правовідносин, на які поширюється дія зазначеного нормативно-правового акта.

В інформаційному листі Вищого господарського суду України від 28.03.2007 № 01-8/184 «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» зазначено, що визначення змісту ділової репутації залежить від природи її суб'єкта. Ділову репутацію юридичної особи становить престиж її фірмового (комерційного) найменування, торговельних марок та інших належних їй нематеріальних активів серед кола споживачів її товарів та послуг (пункт 5) [4].

Відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, наведених у пункті 5 постанови від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб-підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин [5].

Виходячи з аналізу наведених нормативно-правових актів та положень судової практики, слід зазначити, що у вітчизняному законодавстві відсутнє єдине уніфіковане визначення ділової репутації як фізичних, так і юридичних осіб. На нашу думку, це пояснюється особливою природою досліджуваного поняття, адже ділова репутація, є насправді морально-етичною категорією, своєрідним оціночним інститутом цивільного та господарського права. Проте, на наше переконання, дефініція, наведена у постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі

фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» найбільш повно розкриває суть досліджуваного поняття та його правову природу, тому з метою упорядкування системи правового регулювання, забезпечення унормованості правових категорій вважаємо необхідним закріпити визначення поняття ділової репутації у Цивільному кодексі України.

Характеризуючи загальні засади захисту ділової репутації зазначимо, що положеннями цивільного законодавства, зокрема статтями 94 та 299 Цивільного кодексу України, закріплено право на недоторканність ділової репутації як фізичної, так і юридичної особи, а її приниження, згідно зі статтею 23 Цивільного кодексу, розглядається як завдання моральної шкоди [6].

Цивільним кодексом України встановлено загальні засади захисту ділової репутації. Так, відповідно до статті 277 ЦК України, якщо порушено права фізичної особи шляхом поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, то така особа має право на відповідь та спростування цієї інформації. Спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію. Якщо інформацію подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, то вважається, що поширює інформацію юридична особа, в якій така посадова особа працює. Якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома, то фізична особа, право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про встановлення факту недостовірності цієї інформації та її спростування. Якщо недостовірна інформація міститься у документі, який прийняла (видала) юридична особа, цей документ має бути відкликаний. Якщо порушено права фізичної особи у друкованих або інших засобах масової інформації, то вона має право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації у тому ж засобі масової інформації. Якщо це неможливо у зв'язку з припиненням засобу масової інформації, така відповідь та спростування мають бути оприлюднені в іншому засобі масової інформації за рахунок особи, яка поширила недостовірну інформацію. Спростування недостовірної інформації здійснюється незалежно від вини особи, яка її поширила.

Статтею 278 Цивільного кодексу України заборонено поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права. Якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене у газеті, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, які готуються до випуску у світ, суд може заборонити розповсюдження відповідної інформації. У випадку коли газета, книга, кінофільм тощо вже випущені у світ, суд може заборонити (припинити) їх розповсюдження до усунення цього порушення, а якщо усунення порушення неможливе, – вилучити тираж газети, книги тощо з метою його знищення [6].

Виходячи з аналізу вищеперелічених правових норм, слід зробити висновок, що цивільне законодавство України не містить нормативних положень щодо захисту ділової репутації в мережі Інтернет, що є суттєвим недоліком. Віртуальні правовідносини на сьогодні набули неабиякої актуальності. Соціальні мережі, медіа, мобільні додатки – усе це стало невід'ємною частиною життя кожної особи, а тому правове регулювання таких відносин є обов'язковим елементом належного механізму захисту ділової репутації, у тому числі в мережі Інтернет.

Так, варто зауважити, що Конституцією України проголошено право кожного на інформацію, гарантовано право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Встановлюється, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Проте, безперечно, має бути межа між дозволеним і забороненим. У цьому випадку вона досить тонка, але вона є. Так, з одного боку, кожен громадянин має невід'ємне право на інформацію, що актуалізується у час – час гаджетів, інформаційно-телекомунікаційних технологій, що відкривають широкі можливості для кожного. У той же час право на інформацію не означає, що ним можна зловживати і що така інформація може порочити честь, гідність та ділову репутацію інших осіб.

Досліджуючи захист ділової репутації в мережі Інтернет, потрібно зазначити, що шкода, завдана розповсюдженням в мережі Інтернет інформації, що не відповідає дійсності, може бути нанесена як фізичній, так і юридичній особі.

Зважаючи на відсутність належного механізму правового регулювання захисту ділової репутації в мережі Інтернет, таку прогалину національного законодавства заповнює судова практика, в саме Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [5].

Існує два способи захисту ділової репутації в мережі Інтернет: загальний та спеціальний, які застосовуються в судовому та позасудовому порядку. Отже, у випадку розміщення в мережі Інтернет інформації, що порушує честь, гідність та ділову репутацію, особа, права якої порушено, може або ж безпосередньо звернутися до особи, яка здійснила таке порушення, з вимогою про спростування такої інформації, або до суду з позовом про захист ділової репутації.

Згідно з пунктом 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», вибір способу захисту особистого немайнового права, зокрема права на повагу до гідності та честі, права на недоторканність ділової репутації, належить позивачеві.

До спеціальних способів захисту відносять:

- спростування недостовірної інформації та / або право на відповідь;
- заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права.

Відповідно до пункту 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» належним відповідачем у разі поширення оспорюваної інформації в мережі Інтернет є автор відповідного інформаційного матеріалу та власник веб-сайту, особи яких позивач повинен установити та зазначити в позовній заяві. Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та / чи місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайту вільним, належним відповідачем є власник веб-сайту, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації. Дані про власника веб-сайту можуть бути витребувані відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України в адміністратора системи реєстрації та обліку доменних назв та адреси українського сегмента мережі Інтернет [5].

Проте таку інформацію може бути витребувано лише в процесі судового провадження або в рамках подання клопотання про забезпечення доказів, що, у свою чергу, не дозволяє своєчасно визначитись із суб'єктивним складом учасників судового процесу. Про це також йдеться й у пункті 13 Інформаційного листа Вищого Господарського Суду України «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» [4], згідно з яким у разі розміщення інформації в мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного ознайомлення, особа, чиї права та законні інтереси порушені її поширенням, може подавати відповідні позовні вимоги до власника веб-сайту, на якому розміщена ця інформація.

Варто акцентувати увагу на тому, що при зверненні особи, честь, гідність та ділова репутація якої порушено, до суду відповідно до пункту 2 частини 2 статті 258 Цивільного кодексу України застосовується спеціальна позовна давність тривалістю в один рік. У цьому разі позовна давність буде обчислюватися від дня розміщення цих відомостей, що порочать честь, гідність та ділову репутацію, у мережі Інтернет або від дня, коли особа довідалась або мала довідатися про ці відомості.

Недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) [7].

При зверненні до суду за захистом ділової репутації потрібно довести факт поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб, довести, що поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача, довести факт того, що поширена недостовірною інформація, тобто така, яка не відповідає дійсності, порушує особисті немайнові права, чи завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право, довести, хто саме поширив інформацію, тобто хто є порушником права.

Під поширенням інформації слід розуміти: опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі.

Висновки. Таким чином, варто відзначити, що на сьогодні відсутнє єдине уніфіковане визначення ділової репутації як фізичних, так і юридичних осіб. На нашу думку, це пояснюється особливою природою досліджуваного поняття, адже ділова репутація, є насправді морально-етичною категорією, своєрідним оціночним інститутом цивільного та господарського права, проте вважаємо за доцільне з метою упорядкування системи правового регулювання, забезпечення унормованості правових категорій закріпити визначення ділової репутації у Цивільному кодексі України. Крім цього, цивільне законодавство України не містить нормативних положень щодо захисту ділової репутації в мережі Інтернет, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком.

Список використаної літератури

1. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 23 квітня 2021 р.).
2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. Дата оновлення: 14.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення: 23 квітня 2021 р.).
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. Дата оновлення: 14.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 23 квітня 2021 р.).
4. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію: Лист Вищого господарського суду від 28.03.2007 № 01-8/184. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_184600-07#Text (дата звернення 07 квітня 2021 р.).
5. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 № 1. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (дата звернення: 07 квітня 2021 р.).
6. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 28.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29 квітня 2021 р.).
7. Каньовський Р. Як захистити себе від недостовірної інформації у соціальних мережах. Асоціація юридичних клінік України: веб-сайт. URL: <https://legalclinics.in.ua/consult/consultation-04-05-2020> (дата звернення: 12 квітня 2021 р.).

THE CONCEPT OF BUSINESS REPUTATION ON THE INTERNET: PROBLEMS OF DEFINITION IN THE LEGISLATION OF UKRAINE

Veronika N. Shkabaro, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: vshkabaro@duan.edu.ua

Tetiana A. Todoroshko, Senior lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: ttodoroshko@duan.edu.ua

Alona B. Bila, Lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: bila.a@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-10

Key words: business reputation, honor, dignity, Internet, non-property rights, protection.

This article is devoted to the study of the concept of business reputation on the Internet. The scientific article examines the legal nature of the concept of «business reputation», defines regulations that contain the definition of «business reputation», analyzes the case law to define the definition of «business reputation». The article defines the general principles of protection of business reputation in the domestic

legislation, establishes ways to protect business reputation on the Internet in accordance with national legislation and case law. The importance of business reputation for a legal entity as a criterion of successful professional, economic or other activity is analyzed, because the business reputation of a legal entity is the prestige of its brand (commercial) name, trademarks and other intangible assets among consumers of its goods and services. According to the analysis of the legislation and explanations of case law, the article generalizes that the definition of the content of goodwill depends on the nature of its subject. It is substantiated that the protection of business reputation is a particularly important institution of civil law, because it is a mechanism for restoring the violated non-property rights of the individual. The norms of civil law of Ukraine concerning the statute of limitations, which is used in cases of protection of the business reputation of a person and the procedure for calculating the statute of limitations, are studied. It is noted that in the Ukrainian legislation there is no single unified definition of business reputation of both individuals and legal entities. Attention is drawn to the fact that the civil legislation of Ukraine does not contain regulations on the protection of business reputation on the Internet, which is a significant shortcoming of the legal regulation of the state. Emphasis is placed on the nature of the studied concept, which is a moral and ethical category, a kind of evaluative institution of civil and commercial law. The conclusion on expediency of fixing of definition of business reputation in the Civil code of Ukraine for the purpose of streamlining of system of legal regulation, maintenance of standardization of legal categories is formulated.

Business reputation is a non-property right of a person guaranteed by the Constitution of Ukraine, which provides for a public assessment of the business qualities of an individual, achievements in sociopolitical, public life, etc. For a legal entity, business reputation is a criterion of successful professional, economic or other activity. Protection of business reputation is a particularly important institution of civil law, because it is a mechanism for restoring the violated non-property rights of the individual. Nowadays, the issue of protection of business reputation is relevant due to violations on the Internet. Thus, the rapid development of information and telecommunications technologies has contributed not only to the emergence of new unlimited opportunities in the world wide web, but also to numerous violations of non-property rights of individuals, including business reputation.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Tax Code of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed 23 April 2021).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On financial services and state regulation of financial services markets". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (Accessed 23 April 2021).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On banks and banking activities". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (Accessed 23 April 2021).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2007), The Letter from the Supreme Economic Court "On some issues of the practice of application of information legislation by commercial courts". Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_184600-07#Text (Accessed 07 April 2021).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2009), The Resolution of the Supreme Court of Ukraine "On judicial practice in cases of protection of dignity and honor of a natural person, as well as business reputation of a natural and legal person". Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (Accessed 07 April 2021).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Civil Code of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 29 April 2021).
7. Kanovskyy R. Yak zakhystyty sebe vid nedostovirnoyi informatsiyi u sotsial'nykh merezhakh [How to protect yourself from unreliable information on social networks]. Association of Legal Clinics of Ukraine: website. Available at: <https://legalclinics.in.ua/consult/consultation-04-05-2020> (Accessed 12 April 2021).

Одержано 14.04.2021.

ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-11

М.Л. СМОЛЯРОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри конституційного адміністративного та трудового права
юридичного факультету Запорізького національного технічного університету
ORCID: 0000-0002-6385-181X*

ПРАВОВІ СТИМУЛИ ТА СТИМУЛЯЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено дослідженню основних елементів механізму правового стимулювання: правовим стимулам та стимуляційним правовідносинам у трудовому праві. Визначено взаємозв'язок між ними, виявлено їх призначення та розкрито їх загальні та відмітні ознаки. Підкреслено, що стимуляційне правовідношення як різновид трудових правовідносин має такі ознаки: стимуляційні правовідносини виникають між суб'єктами трудових відносин, це результат добровільної та усвідомленої дії працівника; стимуляційні правовідносини виникають, змінюються або припиняються тільки на основі правових стимулів. Правові стимули породжують стимуляційне правовідношення і безпосередньо реалізуються через нього; суб'єкти стимуляційних правовідносин є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; стимуляційному правовідношенню властиво така якість, як індивідуальність, тобто в ньому визначено конкретних учасників і міру їх правомірної поведінки; стимуляційні правовідносини мають вольовий характер. Для їх виникнення недостатньо наявності правового стимулу, що містить у собі державну волю. Головне – це прояв волі його учасників, оскільки стимуляційні правовідносини реалізуються, перш за все, через свідомість людини; стимуляційні правовідносини особливо охороняються державою, яка прямо захищена в їх дієвості. На основі глибокого теоретичного аналізу існуючих поглядів в юридичній науці розкривається взаємозв'язок між правовими стимулами та стимуляційними правовідносинами у трудовому праві. Аналізується процес стимулювання працівників з точки зору його правової природи. Акцентовано увагу на тому, що виникнення і розвиток стимуляційних правовідносин перебувають у прямій залежності від механізму правового стимулювання. Механізм правового стимулювання є складним системним явищем, складові якого формуються як механізмом правового регулювання – основною спеціально-юридичною формою правового впливу, так і неправовими формами правового впливу, що певним чином формують внутрішні характеристики особистості. Підкреслено, що окремі правові засоби, які представлені в механізмі правового стимулювання, не впливають на дієвість цього механізму, і тільки у своїй сукупності та взаємодії вони забезпечують його ефективну дію.

Ключові слова: механізм правового стимулювання, стимуляційні правовідносини, правові стимули, суб'єкт трудових правовідносин, учасники трудових правовідносин.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в українській державі, зумовлені проведенням правової реформи та вимагають в першу чергу високої соціальної та правової активності всіх членів суспільства. Саме соціально корисна активність особистості стає важливим фактором прогресу на всіх напрямках громадського життя. Встановлюючи режим, який сприяє вибору особистістю активної правомірної поведінки, держава у своїй діяльності все частіше звертається до засобів правового стимулювання. Актуальність правового стимулювання пояснюється тим, що використання адекватних правових стимулів у трудовій діяльності та відсутність жорсткого контролю з боку держави надають учасникам трудових правовідносин свободу ініціативи й творчої активнос-

ті. Усе це створює необхідність активізації та втілення у практику нових засобів впливу на суб'єктів трудового права, проведення поглибленого аналізу природи правового стимулювання, включаючи механізм правового стимулювання.

Стан дослідження. Дослідженню цих питань присвячено праці як закордонних, так і вітчизняних вчених, а саме: С.С. Алексеєва, В.М. Ведяхіна В.В. Глазиріна, І.Я. Лико, І.М. Луценко, А.В. Малько, С.В. Мірошник, Ю.А. Тихомирова та ін. Водночас слід зазначити, що детального наукового дослідження правових стимулів та стимуляційних правовідносин у рамках трудового права ще не зроблено, в сучасних наукових працях це питання досліджувалося фрагментарно. Крім цього, система стимулювання у трудовій діяльності певною мірою застаріла і не враховує потреби учасників трудових правовідносин в нових економічних умовах.

Метою статті є з'ясування понять «правовий стимул» та «стимуляційні правовідносини», визначення взаємозв'язку між ними, виявлення їх призначення та висвітлення їх загальних та відмінних ознак.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб з'ясувати поняття та взаємозв'язок правових стимулів зі стимуляційними правовідносинами, необхідно дати характеристику кожному елементу механізму правового стимулювання.

У юридичній літературі правовідносини визначаються як урегульовані нормами права і забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами [1, с. 523]. Правовідносини вважаються єдиною можливою формою переведення приписів юридичних норм у реальну поведінку суспільства, групи й особи.

Загальновідомо, щоб стати учасником стимуляційних правовідносин, суб'єкти трудового права мають пройти етапи наділення юридичними властивостями, а саме:

- здобути властивості суб'єктів трудового права як потенційних учасників конкретних правовідносин (відповідно до правових вимог, встановлених щодо трудової правосуб'єктності);

- знайти додаткові властивості юридичного характеру в конкретній юридично значущій ситуації (наділення конкретними суб'єктивними трудовими правами та обов'язками, які визначають власне правові зв'язки, відносини між суб'єктами трудового права, встановлені правовими нормами).

У науковій літературі стимуляційні правовідносини відносять до похідних від індивідуального трудового правовідношення.

Як ми вже досліджували, стимуляційне правовідношення як різновид трудових правовідносин має такі ознаки:

- стимуляційні правовідносини виникають між суб'єктами трудових відносин, це результат добровільної й усвідомленої дії працівника;

- стимуляційні правовідносини виникають, змінюються або припиняються тільки на основі правових стимулів. Правові стимули породжують стимуляційне правовідношення і безпосередньо реалізуються через нього;

- суб'єкти стимуляційних правовідносин є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;

- стимуляційному правовідношенню властива така якість, як індивідуальність, тобто в ньому визначено конкретних учасників і міру їх правомірної поведінки;

- стимуляційні правовідносини мають вольовий характер. Для їх виникнення недостатньо наявності правового стимулу, що містить у собі державну волю. Головне – це прояв волі його учасників, оскільки стимуляційні правовідносини реалізуються, перш за все, через свідомість людини;

- стимуляційні правовідносини особливо охороняються державою, яка прямо захищена в їх дієвості [2, с. 80].

Стимуляційні правовідносини є досить динамічними явищами – вони виникають, змінюються, припиняються. Динаміка правовідносин пов'язана з реальними життєвими обставинами, які набули в юридичній науці назви юридичних фактів. Оскільки результатом дії правових стимулів є поява соціально активного вчинку, то юридичні факти можуть виступати тільки як правомірні дії. Реалізація правового стимулу є формою соціально-правової активності суб'єктів права.

Змістом стимуляційних правовідносин як різновиду трудових правовідносин є сукупність прав та обов'язків працівників і роботодавця. Суб'єктивні права і юридичні обов'язки виступають конкретними правовими моделями, яких дотримуються суб'єкти при їх здійсненні та реалізації. Конкретні стимуляційні правовідносини до їх виникнення – це поки тільки модель поведінки суб'єкта, який буде стимулюватися, але не сама поведінка. Поведінки як такої ще немає. Як зазначав С.С. Алексєєв, на певному етапі розвитку правовідносини можуть реально існувати у вигляді «чистих» правових зв'язків. Фактичне правовідношення має у стимуляційних правовідносинах вид нерозкритої правової моделі [3, с. 261].

Суб'єкт, якого стимулюють, добровільно реалізує свої права і обов'язки, реконструює врегульовані відносини відповідно до правової мети. Суб'єктивне право або юридичний обов'язок реалізується в конкретній поведінці особи.

Правові стимули впливають на поведінку також побічно – через свідомість і волю, тобто на те, що визначає сама поведінка. Цілеспрямована трудова діяльність, що здійснюється за допомогою правових стимулів, які впливають на свідомість суб'єкта, і є процесом регулювання фактичного правовідношення. Свідомість виконує дві найважливіші функції – відображає й перетворює об'єктивну дійсність. Людина, перш ніж розкрити свій творчий потенціал, спочатку змінює навколишній світ за допомогою його сприйняття, уявлення, волі. Суб'єкт трудових правовідносин розробляє, перш за все, ідеальну модель своєї поведінки, оцінюючи зміст правових стимулів, беручи до уваги практику, що склалася, передбачаючи можливі для нього сприятливі наслідки. План «у розумі» виливається у фактичні дії. У реальній поведінці особи реалізується зміст стимуляційних правовідносин. Досягається мета стимулюючого суб'єкта.

Для характеристики правових стимулів як елементів механізму правового стимулювання, необхідно з'ясувати, що розуміється під стимулом. Найбільш поширеним є визначення стимулу, що дається в багатьох словниках, де він визначається як: те, що викликає зацікавленість у здійсненні чого-небудь; спонукальна причина до здійснення чогось; подразник, який викликає реакцію [4, с. 1195].

Так, І.Я. Лико, характеризуючи стимул як зовнішній чинник (умову, ситуацію), що впливає на працівника з метою спонукання його до результативної трудової діяльності, розглядає його своєрідний зовнішній подразник, що спричиняє зміну стану [5, с. 7].

Ю.А. Тихомиров вважає, що стимул – це, як правило, зовнішнє спонукання до дії, що впливає на мотиви поведінки та формує їх: «Зовнішній стимул спонукає до внутрішньої саморегуляції поведінки внаслідок того, що особа визнає соціальні цінності та переводить їх у свої власні установки, у мотиви своєї поведінки... Саме вплив права шляхом створення стимулів оптимально відображає правове опосередкування інтересів і активізацію людського фактора» [6, с. 10].

І.М. Луценко також вважає, що стимул має характер зовнішнього подразника та ззовні може впливати на поведінку особистості, на її думки можуть впливати різні явища: природа, суспільство тощо. Отже, якщо вести мову про стимул як про суто правову категорію, треба здійснити його правове оформлення. Адже саме правові стимули, впливаючи на особу, підштовхують її до законослухняної поведінки, тобто тільки правова регламентація робить стимули позитивним саморегулятором поведінки суб'єкта [7, с. 13].

Правові стимули як норми права розглядають В.М. Ведяхін, В.В. Глазирін та інші вчені. В.М. Ведяхін, зокрема, під правовими стимулами пропонує розуміти правові норми, які заохочують розвиток потрібних для суспільства й держави суспільних відносин; норми, що стимулюють як звичаєву, так і соціально активну правомірну діяльність людей та її результат [8, с. 51]. Російський правник В.В. Глазирін правовими стимулами називає правові норми, що передбачають різні види соціальних благ, які спрямовані на задоволення інтересів індивіда або колективу [9, с. 20]. У свою чергу, С.В. Мірошник вважає, що правовий стимул – це не просто норма права, а «юридичний інститут, тобто сукупність правових норм, які закріплюють певні засоби впливу на свідомість та психіку людини з метою посилення мотивації правомірної поведінки» [10, с. 7].

До визначальних ознак, що характеризують правову природу стимулу, О.А. Малько відносить те, що вони:

- завжди пов'язані зі сприятливими умовами для задоволення власних інтересів особи, оскільки виражаються в обіцянці чи наданні цінностей, а іноді – в заміні чи зниженні міри позбавлення цінностей (наприклад, стимулом є скасування чи зниження міри покарання);
- розширюють обсяг можливостей, свобод для суб'єкта, оскільки формами прояву правових стимулів виступають суб'єктивні права, законні інтереси, пільги, привілеї, імунітети, надбавки, доплати, компенсації, заохочення, рекомендації;
- виражають позитивну правову мотивацію;
- спрямовані на впорядковану зміну суспільних відносин, виконують функцію розвитку соціальних зв'язків;
- передбачають підвищення позитивної активності [11, с. 60].

Механізм правового стимулювання є складним системним явищем, складові якого формуються як механізмом правового регулювання – основною спеціально-юридичною формою правового впливу, так і неправовими формами правового впливу, що певним чином формують внутрішні характеристики особи. Слід також зауважити, що, безперечно, правовий стимул як об'єктивний фактор, що впливає на особу ззовні, може бути реалізований, якщо відповідатиме внутрішній структурі особистості. Адже внутрішні фактори відіграють вирішальну роль у поведінці особистості при реалізації стимуляційної норми права. Здебільшого особистість у своїй поведінці керується не тільки законодавчо закріпленими нормами, але й спирається на свої потреби та інтереси, які складаються під впливом різних факторів. Саме усвідомивши їх, спираючись на чинні норми-стимули, людина вчиняє певну правомірну дію чи вчинок.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що в основі правових стимулів, які породжують стимуляційні правовідносини, лежить певна тотожність, що будується на принципі відплати добром за добро. Спільним у правових стимулах і стимуляційних правовідносинах є те, що вони виступають елементами єдиного механізму правового стимулювання учасників трудових правовідносин та виконують в ньому як власні, так і деякі спільні функції. Крім того, правові стимули виступають однією з передумов виникнення, зміни та припинення стимуляційних правовідносин. Стимуляційні правовідносини мають місце там, де встановлено відповідні правові стимули.

Список використаної літератури

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
2. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Свердловск: СвЮрИнститут, 1972. Т. 1. 396 с.
3. Смолярова М.Л. Стимуляційні відносини як самостійний різновид трудових правовідносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: науковий збірник*. Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2017. № 5. С. 78–81.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с.
5. Лико І.Я. Соціально-економічне стимулювання працівників на промислових підприємствах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01. Львів, 2006. 21 с.
6. Тихомиров Ю.А. Закон, стимулы, экономика. Москва: Юрид. лит., 1989. 270 с.
7. Луценко. І.М. Правові стимули: теоретико-правові засади та механізм реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 227 с.
8. Ведяхин В.М. Правовые стимулы: понятия, виды. Изв. вузов. *Правоведение*. 1992. № 1. С. 50–59.
9. Глазырин В.В. Хозрасчет. Труд. Стимулы. Москва: Знание, 1989. 63 с. (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Право в нашей жизни»).
10. Мирошник С.В. Правовые стимулы в российском законодательстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов-на-Дону, 1997. 26 с.
11. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве Москва: Юристъ, 2004. 250 с.

LEGAL INCENTIVES AND INCENTIVE LEGAL RELATIONS IN LABOR LAW

Maryna L. Smolyarova, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Labor Law, National University "Zaporizhzhya Polytechnic" (Ukraine).

E-mail: smolyarova@i.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-11

Key words: *mechanism of legal incentives, incentive legal relations, legal incentives, the subject of labor relations, participants of labor relations.*

The article is devoted to the study of the main elements of the mechanism of legal incentives: legal incentives and incentive legal relations in labor law. Based on the analysis of works of domestic and foreign scholars on general theory of law and representatives of various branches of law, including labor law, the author emphasizes that stimulating legal relations are quite dynamic phenomena – they arise, change, cease. The dynamics of legal relations is associated with real life circumstances, which in legal science are called legal facts. Since the result of the action of legal incentives is the emergence of a socially active act, the legal facts can only act as lawful actions. Implementation of a legal incentive is a form of socio-legal activity of legal entities. Legal incentives also affect behavior indirectly – through consciousness and will, that is, what determines the behavior itself. Purposeful labor activity carried out with the help of legal incentives that affect the consciousness of the subject, and is the process of regulating the actual legal relationship. The subject of labor relations develops, first of all, the ideal model of his behavior, assessing the content of legal incentives, taking into account the current practice, anticipating the possible favorable consequences for him. In real behavior of the person the maintenance of stimulating legal relations is realized. The goal of the stimulating subject is achieved. It is emphasized that the stimulating legal relationship as a kind of labor relations has the following features: stimulating legal relations arise between the subjects of labor relations, it is the result of voluntary and conscious action of the employee; incentive legal relations arise, change or terminate only on the basis of legal incentives. Legal incentives generate a stimulating legal relationship and are directly realized through it; the subjects of stimulating legal relations are the bearers of subjective rights and legal obligations; stimulating legal relationship is characterized by such a quality as individuality, it identifies specific participants and determines the extent of their lawful behavior; stimulating legal relations are voluntary. For their emergence, it is not enough to have a legal incentive that includes the state will. The main thing is the manifestation of the will of its participants, as the stimulating legal relationship is realized, primarily through human consciousness; stimulating legal relations are especially protected by the state, which is directly interested in their effectiveness. Based on an in-depth theoretical analysis of existing views in legal science, the relationship between legal incentives and incentive legal relations in labor law is revealed. The process of stimulating employees from the point of view of its legal nature is analyzed. Emphasis is placed on the fact that the emergence and development of incentive legal relations is directly dependent on the mechanism of legal incentives. The mechanism of legal incentives is a complex systemic phenomenon, the components of which are formed as a mechanism of legal regulation - the main special legal form of legal influence, and non-legal forms of legal influence, which in some way from the internal characteristics of the person. It is emphasized that certain legal remedies, which are presented in the mechanism of legal incentives, do not affect the effectiveness of this mechanism and only in their totality and interaction, they ensure its effective operation.

References

1. Skakun, O.F. (2006). *Teoriia derzhavy i prava* (Encyklopedychnyi kurs) [Theory of State and Law (Encyclopedic Course)]. Kharkiv, Espada, 776 p.
2. Alekseev, S.S. (1972). *Problemy teoryi prava* [Problems of legal theory]. Sverdlovsk, SvYurInstitut, vol. 1, 396 p.
3. Smoliarova, M.L. (2017). *Stymuliatsiini vidnosyny yak samostiinyi riznovyd trudovykh pravovidnosyn* [Stimulation relations as an independent type of labor relations]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii: naukovyi zbirnyk* [Current problems of domestic jurisprudence: a scientific collection], no. 5, Oles Honchar Dnipro National University, pp. 78-81.
4. Busel, V.T. (2002). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoï ukrainskoï movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Irpen, Perun, 1440 p.
5. Lyko, I.Ya. (2006). *Sotsialno-ekonomichne stymuliuvannia pratsivnykiv na promyslovykh pidpriemstvakh*. Avtoref. diss. ekonom. nauk [Socio-economic stimulation of workers at industrial enterprises. Author's ref. diss. cand. economy. sci.]. Lviv, 21 p.
6. Tykhomyrov, Yu.A. (1989). *Zakon, stymuly, ekonomyka* [Law, incentives, economics]. Moscow, Jurid. lit., 270 p.

7. Lutsenko, I.M. (2009). *Pravovi stymuly: teoretyko-pravovi zasady ta mekhanizm realizatsii*. Diss. kand. yuryd. nauk [Legal incentives: theoretical and legal principles and mechanism of implementation: Cand. jurid. sci diss.]. Kyiv, 227 p.

8. Vediakhyn, V.M. (1992). *Pravovye stymuly: ponyatiya, vydy* [Legal incentives: concepts, types]. *Pravovedenye* [Jurisprudence], no. 1, pp. 50-59.

9. Hlazyryn, V.V. (1989). *Khozraschet. Trud. Stymuly* [Self-calculation. Labor. Incentives]. *Novoe v zhyznyi, nauke, tekhnike. Seryia "Pravo v nashei zhyznyi"* [New in life, science, technology. Series «Law in our lives»]. Moscow, Znanie. 63 p.

10. Myroshnyk, S.V. (1997). *Pravovye stymuly v rossiyskom zakonodatelstve: Avto-ref. diss. kand. yuryd. nauk* [Legal incentives in Russian legislation: Author. cand. jurid. sci. dis.], Rostov-na-Donu, 26 p.

11. Malko, A.V. (2004). *Stymuly y ohranycheniya v prave* [Incentives and restrictions in law] Moscow, Jurist, 250 p.

Одержано 30.03.2021.

УДК 349.2(477)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-12

Н.В. МАКСИМЕНКО,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правового регулювання
Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
ORCID: 0000-0002-1005-5115*

О.А. ТРОЯНСЬКИЙ,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правового регулювання
Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
ORCID: 0000-0003-1420-9545*

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19 НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Розкрито особливості регулювання трудових відносин під впливом заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). Проаналізовано внесення змін до законодавства з метою зменшення негативного впливу від поширення коронавірусу. Звернуто увагу на наслідки введення карантинних обмежень, які вплинули на рівень економічного розвитку країни, соціального захисту та зайнятість населення. Проаналізовано економічний рівень України з урахуванням впливу карантинного шоку, у результаті чого виділено спад внутрішнього валового продукту України у 2020 р. Виділено причинні зв'язки, що зумовили спад зайнятості населення країни, скорочення робочих місць та підвищення рівня безробіття. Основними підставами скорочення працівників на підприємствах через складну економічну ситуацію визначено втрату значної частини прибутку, скорочення кількості працівників для збереження підприємства, примусове відправлення працівників у неоплачувану відпустку, переведення на неповний робочий тиждень. Звернуто увагу на вплив карантинних обмежень, введених для запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), на трудові міграційні процеси і тенденцію поведінки українців-заробітчанин. Виділено основні причини спаду міграційних процесів, серед яких – закриття кордонів на в'їзд та виїзд іноземців більшістю країн Європи, тимчасове призупинення роботи підприємств та втрата роботи на період введення карантину тощо. Запропоновано шляхи вирішення порушених питань. Дійшли висновку, що наявну проблему необхідно врегульовувати шляхом вжиття таких заходів:

- 1) укладати міждержавні угоди про співпрацю у тих галузях, де необхідна велика кількість робочої сили;
- 2) при тимчасовому працевлаштуванні за кордоном обов'язковим має стати трудовий договір, в якому буде чітко окреслено взаємні права та обов'язки працівника і роботодавця, з обов'язковим соціальним страхуванням працівника;
- 3) створювати нові робочі місця та гідні умови праці в Україні, для того, щоб якомога менше громадян України виїжджали на заробітки в країни Європи.

Ключові слова: трудові відносини, зайнятість населення, скорочення працівників, карантинні обмеження, трудова міграція.

Постановка проблеми. В умовах світової пандемії, боротьба з якою змусила більшість країн світу запровадити карантинні обмеження з метою протидії поширенню коронавірусу COVID-19, виникла потреба переглянути та внести корективи у виконання державами своєї соціальної, економічної, правозахисної функцій, ввести певні обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Особливо гостро постала проблема регулювання трудових відносин під час карантинних обмежень, адже необхідним стало внесення змін до законодавства з метою зменшення нега-

тивного впливу поширення коронавірусу COVID-19. Саме тому через введення карантинних обмежень більшість роботодавців були змушені адаптуватися до нових умов життя суспільства і організувати працю на підприємствах, установах та організаціях відповідно до цих умов.

Стан дослідження. Означену проблему досліджували такі науковці, як: Я.Б. Базиліук, Я.А. Жаліло, С.В. Ковалівська, О.О. Коломієць, Л.В. Могилевський, В.І. Московець та ін. Але беручи до уваги той факт, що Україна, як і більшість країн світу, сьогодні продовжує вживати заходів щодо протидії поширенню коронавірусу COVID-19, порушена тема є актуальною і потребує дослідження.

Метою статті є розкриття ступеня впливу карантинних обмежень на регулювання трудових відносин, виділення наслідків цих обмежень у сфері зайнятості населення та шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Україна, як більшість країн світу, була змушена не тільки знаходити способи боротьби з коронавірусною хворобою COVID-19, а й ліквідувати наслідки введення карантинних обмежень, спрямованих на протидію поширення пандемії, оскільки введення Урядом України обмежувальних заходів негативно позначилося на економічному розвитку країни, соціальному захисті та рівні зайнятості населення.

Україна, як і більшість країн світу, була змушена запровадити зміни до законодавства з метою зменшення негативного впливу поширення коронавірусу COVID-19. Відповідною реакцією було прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30.03.2020 № 540-IX, мета якого – вдосконалення правових відносин у багатьох сферах життєдіяльності суспільства, які зазнали змін у зв'язку з поширенням коронавірусу COVID-19 [1]. Постановою Кабінету Міністрів України № 255 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211» з 6 по 24 квітня 2020 р. призупинено роботу суб'єктів господарювання, що передбачає приймання відвідувачів, зокрема закладів громадського харчування (ресторанів, кафе тощо), торговельно-розважальних центрів, інших закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, закладів культури, торговельного і побутового обслуговування населення, крім торгівлі продуктами харчування, лікарськими засобами та виробами медичного призначення тощо [2]. З цього часу відбувається закриття малих та мікропідприємств, крім тих, господарська діяльність яких не підпадає під карантинні заборони, визначені п. 2, ч. 8, абз. 2-4 вказаної постанови № 255. Також під заборону потрапили ФОП на агропромислових ринках, суб'єкти господарювання з надання послуг, таких як: салони краси, заклади відпочинку, спортивнооздоровчі клуби, бібліотеки тощо. Як наслідок – суб'єкти господарювання малого та середнього бізнесу зазнали значних економічних збитків, а деякі вимушені були припинити господарську діяльність з повною ліквідацією.

Українська економіка вже входила у 2020 р. у суттєво ослабленому стані, а тому будь-які дисбаланси могли прискорювати економічне падіння. Що й сталося внаслідок глобальної коронавірусної кризи, яка в Україні була «оголошена» у середині березня (введенням жорсткого карантину, обмеженням економічної діяльності, транспортного сполучення, контактування людей та ін.) [3, с. 98]. Виходячи з результатів дослідження В. Юрчишина, наведемо на діаграмі (рис. 1) показники квартального зростання реального внутрішнього валового продукту України протягом 2019–2020 рр. [3, с. 98].

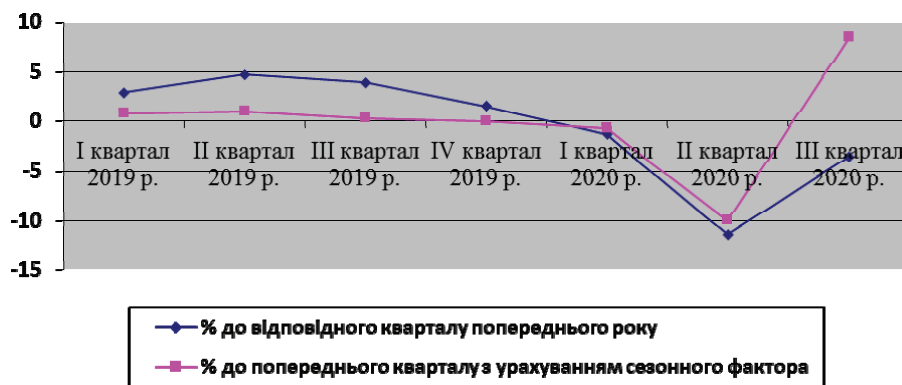

Рис. 1. Показники квартального зростання реального ВВП України протягом 2019–2020 рр.

Як бачимо, відбулося послаблення економіки України, спад якої припав на II кв. 2020 р. У результаті більшість суб'єктів підприємницької діяльності були вимушені призупинити свою діяльність, а деякі – ліквідувати СПД. Станом на 27 квітня 2020 р. в Україні через заборону призупинили діяльність 277 тис. підприємців [4], і їх кількість з кожним днем продовжує зростати [5]. Як наслідок, відбулося різке скорочення робочих місць і втрата засобів існування працездатною частиною населення.

Можна виділити декілька причин, що зумовили скорочення робочих місць та підвищення рівня безробіття:

1) Скорочення працівників на підприємствах через складну економічну ситуацію. Після початку пандемії і вжиття обмежувальних заходів багато підприємств втратили значну частину доходів, і для збереження бізнесу були змушені зменшити кількість працівників.

2) Приватні підприємці, доход яких залежить від економічної активності громадян, мали тимчасово призупинити функціонування свого бізнесу, і через це втратили більшу частину засобів існування.

За даними Державної служби зайнятості, під час карантину безробітними стали сотні тисяч громадян: як представників інтелектуальної праці, так і найпростіших професій. З початку дії карантину (з 12 березня по 20 серпня 2020 р.) статус безробітного отримали 431,8 тис. осіб, що на 67% більше, ніж за аналогічний період минулого року [6].

Крім цього, за даними Держстату, цьогоріч у березні проти березня минулого року українців, що працюють за наймом, було на 92 тис. менше, у квітні – на 171 тис., а в травні – на 155 тис. Екстраполюючи ці цифри на все зайняте населення, виходить, що у найгірший період безробітними стали близько 368 тис. українців (близько 2% робочої сили) [7].

Продовжуючи аналіз статистичних даних Держстату, у III кв. 2020 р. зареєстровано 11591,1 тис. осіб працездатного віку міської місцевості, з яких зареєстровано як безробітні 9,5% [7].

Досить поширеним стало приховане безробіття, що не входить до офіційної статистики. Це відбувається, коли деякі роботодавці відправляють працівників у неоплачувану довгострокову відпустку на час карантину, інші переводять працівників з повної на часткову зайнятість. За даними Держстату, у I кв. 2020 р. (тобто ще до запровадження карантину) 96 тис. працівників перебували в неоплачуваних відпустках, а 157 тис. були переведені на неповний робочий тиждень [7].

Приховане безробіття виражається у двох формах:

1) часткова зайнятість працівника замість повної (переведення на неповний робочий день);

2) переведення працівників на довгострокову неоплачувану відпустку [8, с. 12].

Таким чином, за даними соціологів, на піку економічної кризи, що була спричинена поширенням коронавірусної хвороби, близько 3,1 млн українців перебували у стані прихованого безробіття. Це близько 17% від робочої сили, але через неточність опитування можна стверджувати, що це лише верхня межа прихованого безробіття.

Також люди, що працюють у тіні, мають вищий ризик бути звільненими, адже їхні трудові права незахищені, й роботодавець має право звільнити їх у будь-який момент. За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, у 2019 р. 3,5 млн українців (19% від робочої сили) працювали неофіційно [9]. Усі ці люди перебувають у групі підвищеного ризику, і під час дії карантинних обмежень більшість з них були звільнені.

Загалом у 2020 р. більше 2,2 млн українців скористалися послугами Державної служби зайнятості.

Статус безробітного мають більше 485 тис. українців. Відповідні дані надали в прес-центрі Державної служби зайнятості. У відомстві зазначили, що порівняно з минулим роком цей показник значно зріс. В аналогічний період 2020 р. кількість безробітних громадян була на 33% меншою. Виплати з безробіття в перший місяць 2021 р. отримали 420 тис. українців, що на 137% більше, ніж у січні 2020 р. [7].

Через брак робочих місць та достатньої для гідного життя заробітної плати в Україні поширеним явищем стала трудова міграція. Значна частина працездатного населення працює за кордоном, переважно в країнах Європи.

За статистикою Національного банку України, впродовж 2019 р., заробітчани переказали на батьківщину 16 млрд дол., що становить понад 10% українського ВВП (це навіть більше, ніж вкладають іноземні інвестори і дає Києву МВФ) [10].

Початок пандемії мав значний вплив на міграційні процеси, насамперед, через закриття кордонів на в'їзд та виїзд іноземців більшістю країн Європи, і мав відчутний вплив на Україну, як країну зі значною трудовою міграцією [11, с. 181].

Більшість українців, які працювали в Європі, змушені були повернутися після введення карантину, а саме:

- 1) повернулися ті громадяни, строк перебування яких за кордоном завершувався;
- 2) ті мігранти, які накопичили певні кошти, і планували повернутися в Україну;
- 3) особлива група мігрантів (особи старшого віку з обмеженою працездатністю) [12, с. 181–182].

Відповідно, всі вони тимчасово втратили роботу і постійний, стабільний заробіток.

Але, незважаючи на ризики та тимчасовість заробітку в країнах Європи, що особливо загострилося під час карантину, дедалі більше українців надають перевагу роботі за кордоном.

За даними Держстату, середня кількість трудових мігрантів з України щорічно сягає 2,6 млн осіб [7]. Але цілком зрозумілим є те, що до офіційної статистики входить не вся кількість мігрантів, тобто реальна цифра є в рази більшою.

Велика кількість трудових мігрантів працює за кордоном неофіційно, що значно впливає на обсяг їхніх трудових прав. Роботодавець у такому випадку фактично може не виконувати своїх зобов'язань перед працівником, оскільки на законодавчому рівні ця діяльність ніяк не фіксується офіційним документом (наприклад, трудовим договором). Це призводить до затримки чи не виплати заробітної плати, поганих умов праці та зневажливого ставлення роботодавця до найманих працівників.

З вищезазначеного можна зробити **висновок**, що наявну проблему необхідно врегулювати шляхом вжиття таких заходів:

- 1) укласти міждержавні угоди про співпрацю в тих галузях, де необхідна велика кількість робочої сили;
- 2) при тимчасовому працевлаштуванні за кордоном обов'язковим має стати трудовий договір, в якому буде чітко окреслено взаємні права та обов'язки працівника і роботодавця, з обов'язковим соціальним страхуванням працівника;
- 3) створювати нові робочі місця та гідні умови праці в Україні для того, щоб якомога менше громадян України виїжджали на заробітки в країни Європи.

Якщо почати вживати цих заходів, держава зможе розвиватися завдяки тому, що більшість працездатного населення працюватиме на благо своєї держави, а не шукатиме кращої долі і вищої заробітної плати в інших країнах.

Список використаної літератури

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-ІХ. Дата оновлення: 24.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#top> (дата звернення 10.06.2021).

2. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.2020 р. № 255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.06.2021).

3. Юрчишин В. Чинники, складові і результати запровадження і реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021 р. Київ: Заповіт. 200 с. file:///C:/Users/7272~1/AppData/Local/Temp/2021_ukraine_economic_forecast%20(1).pdf

4. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (дата звернення 10.06.2021).

5. Шевченко-Перепьолкіна Р.І. Шляхи розвитку малого бізнесу в умовах COVID-19. *Економіка та управління підприємствами*. 2020. Вип. 49. С. 147–151.

6. Держслужба зайнятості про ринок праці в Україні за період карантину. *Урядовий портал*. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/derzhsluzhba-zajnyatosti-pro-rinok-praci-v-ukrayini-za-period-karantynu> (дата звернення 10.06.2021).

7. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 10.06.2021).

8. Михайлишина Д. Якою була ситуація на ринку праці під час карантину та чи відбувається відновлення? Аналітична записка. Центр економічної стратегії. URL:<https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/%D0%97%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%BF%D1%96%D0%B4-%D1%87%D0%B0%D1%81-%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%83-2.pdf> (дата звернення 10.06.2021).

9. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: веб-сайт. URL:<https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення 10.06.2021).

10. Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. URL:<https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (дата звернення 10.06.2021).

11. Жаліло Я.А., Базилюк Я.Б., Ковалівська С.В., Коломієць О.О. Україна після корокризи-слях одужання. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2020. 304 с. (дата звернення 10.06.2021).

12. Малиновська О.А. Вплив пандемії COVID-19 на трудову міграцію громадян України та можливі напрями державного реагування. Національний інститут стратегічних досліджень. URL:<https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/trudova-migratsiya.pdf>. (дата звернення 20.06.2021).

THE INFLUENCE OF THE COVID-19 CORONAVIRUS PANDEMIC ON THE LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS IN UKRAINE

Nataliia V. Maksymenko, PhD in Legal Sciences, Associate Professor of the Chair of Law and Legal Regulation of Aviation Activities, Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi (Ukraine).

E-mail: natasha_bs@ukr.net

Oleksandr A. Troianskyi, PhD in Legal Sciences, Associate Professor of the Chair of Law and Legal Regulation of Aviation Activities, Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi (Ukraine).

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-12

Key words: *labor relations, employment, layoffs, quarantine restrictions, labor migration.*

Features of regulation of labor relations under the influence of measures aimed at preventing the occurrence and spread of coronavirus disease (COVID-19) are revealed. It was emphasized that the problem of regulation of labor relations during quarantine restrictions became especially acute, as it was necessary to amend the legislation in order to reduce the negative impact of the spread of coronavirus COVID-19. A set of both general and special methods of scientific cognition was used to study the problem. The main thing in this system is the general scientific dialectical method, which was used to clarify the new content of the responsibilities of the employer during the pandemic COVID-19, identify the main changes in Ukrainian legislation. Using the formal-logical method, the consequences of quarantine restrictions in the field of employment and ways to overcome them are revealed. On this methodological basis, the collection, processing and analysis of empirical material were carried out. General scientific methods are also used, such as: comparison, generalization, induction, deduction and analysis. In addition, system-structural analysis is used in the analysis of current legislation. Legislative changes are analyzed in order to reduce the negative impact of coronavirus spread. Attention is paid to the consequences of the introduction of quarantine restrictions, which affected the level of economic development of the country, social protection and employment. The economic level of Ukraine is analyzed taking into account the impact of quarantine shock, as a result of which the decline in Ukraine's gross domestic product in 2020 was highlighted. As a result, there was a sharp reduction in jobs and loss of livelihoods of the working population. The causal links that led to a decline in employment, job cuts and rising unemployment have been identified. The

main reasons for the reduction of employees in enterprises due to the difficult economic situation - the loss of a significant part of profits, reducing the number of employees to keep the company, forced sending of workers on unpaid leave, transfer to part-time work. Emphasis is placed on such a phenomenon as hidden unemployment, which is not included in official statistics. This happens when some employers send employees on unpaid long-term leave for the duration of quarantine, others transfer employees from full-time to part-time employment. Forms of hidden unemployment are highlighted. Attention is paid to the impact of quarantine restrictions imposed to prevent the spread of coronavirus disease (COVID-19) on labor migration processes and the trend of behavior of Ukrainian workers. The main reasons for the decline in migration processes, including the closure of borders for entry and exit of foreigners by most European countries, the temporary suspension of enterprises and job losses during the quarantine period, etc. are highlighted. The ways of the decision of the raised questions are offered.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine aimed at providing additional social and economic guarantees in connection with the spread of coronavirus disease (COVID-19)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#top> (Accessed 10 June 2021).
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), "Resolution "On amendments to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 10 June 2021).
3. Iurchyshyn V. (2021). *Chynnyky, skladovi i rezultaty zaprovadzhennia i realizatsii antykrizovoi polityky v okremykh krainakh svitu ta Ukraini* [Factors, components and results of the introduction and implementation of anti-crisis policy in some countries and Ukraine]. *Prohnoz sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy u 2021 r.* [Forecast of socio-economic development of Ukraine in 2021]. Kyiv, Testament. 200 p.
4. Official site of the State Statistics Service of Ukraine, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (Accessed 10 June 2021).
5. Shevchenko-Perepelkina, R.I (2020). *Shliakhy rozvytku maloho biznesu v umovakh COVID-19*. [Ways of small business development in the conditions of COVID-19], issue 49, pp. 147-151.
6. State Employment Service on the labor market in Ukraine during the quarantine period. Government portal: The only web portal of executive bodies (2021), available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhsluzhba-zajnyatosti-pro-rinok-praci-v-ukrayini-za-period-karantynu> (Accessed 10 June 2021).
7. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2021), available at: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (Accessed 10 June 2021).
8. Mykhailyshyna, D. (2021). *Yakoiubulasytuatsiia na rynku pratsi pid chas karantynu ta chy vidbuvaetsia vidnovlennia?* [What was the situation on the labor market during quarantine and is there a recovery?]. *Analitychna zapyska. Tsentri ekonomichnoi stratehii* [Analytical note. Center for Economic Strategy] Available at: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/%D0%97%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%BF%D1%96%D0%B4-%D1%87%D0%B0%D1%81-%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%83-2.pdf> (Accessed 10 June 2021).
9. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine: website, available at: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (Accessed 10 June 2021).
10. External sector statistics. National Bank of Ukraine (2021). Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (Accessed 10 June 2021).
11. Zhalilo, Ya.A., Bazyluk, Ya.B., Kovalivska, S.V., Kolomiets, O.O. (2020). *Ukraina pislia korokryzysliakh oduzhannia* [Ukraine after the crisis, the path to recovery]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen* [National Institute for Strategic Studies]. Kyiv, NISD, 304 p. (Accessed 10 June 2021).
12. Malynovska, O.A. (2021). *Vplyv pandemii COVID-19 na trudovu mihratsiu hromadian Ukrainy ta mozhlyvi napriamy derzhavnogo reahuvannia* [The impact of the COVID-19 pandemic on labor migration of Ukrainian citizens and possible directions of state response]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen* [National Institute for Strategic Studies] Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/trudova-migratsiya.pdf> (Accessed 10 June 2021).

Одержано 16.06.2021.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 343.123.12(477)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-13

О.Ф. КОБЗАР,

*доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри забезпечення державної безпеки Київського факультету
Національної академії Національної гвардії України
ORCID: 0000-0002-5422-235X*

М.Ю. РОМАНОВ,

*аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)
ORCID: 0000-0003-2443-7744*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ДІЗНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано організаційно-правові засади здійснення функцій підрозділами дізнання Національної поліції України. Досліджено поняття організаційно-правових засад, функцій та стан їх нормативно-правового забезпечення в контексті функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України. Досліджено сутність функцій підрозділів дізнання Національної поліції України, що закладено в чинному законодавстві України та запропоновано власні шляхи оптимізації їх виконання. Проаналізовано окремі позиції українських учених, що характеризують поняття організаційно-правових засад та сутність їх функціонування в контексті виконання функцій, що покладено законодавством на конкретний орган виконавчої влади – Національну поліцію України загалом і базовий для здійснення досудового розслідування кримінальних проступків підрозділ – управління дізнання (у тексті – підрозділи дізнання). Акцентовано увагу на тому, що чинне нормативно-правове забезпечення у сфері функціонування підрозділів дізнання з точки зору організації роботи відповідного підрозділу, частково забезпечує їх необхідними нормативними засадами. У свою чергу, коротко надано характеристику поняття нормативного забезпечення (унормування) в контексті організаційних засад функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України. Детально досліджено окреслені у чинному законодавстві функції, що покладаються на підрозділи дізнання Національної поліції України, надано розширене тлумачення кожної функції окремо та запропоновано власне бачення її реалізації в контексті оптимізації роботи відповідного підрозділу, а також утвердження інституту прав і свобод людини і громадянина. У висновках сформульовано загальні та конкретні положення щодо оптимізації роботи підрозділів дізнання Національної поліції України в контексті підвищення якості виконання покладених функцій та зміцнення нормативної регламентації організаційно-правових засад функціонування відповідних підрозділів загалом та в контексті оптимізації їх інституційної спроможності реагувати на виклики суспільства зокрема.

Ключові слова: функції, дізнання, генеза, поняття, нормативне забезпечення.

Постановка проблеми. Рівень забезпеченості правами і свободами людини і громадянина є індикатором демократичності та розвиненості будь-якої держави світу. Поряд із цим євроінтеграційний курс України обумовлює розвиток інститутів демократії, дотримання принципу верховенства права та укріплення основ правової державності.

Сутність верховенства права та правової держави крізь призму забезпечення прав людини і громадянина полягає у виключній спрямованості державної політики на благо суспільства.

пільства та окремих його представників. Враховуючи те, що права і свободи кожної людини є найвищою соціальною цінністю, їх охорона і захист є питаннями першочергової важливості.

Система органів правопорядку в Україні є досить розгалуженою, проте боротьбу з основною частиною посягань на права і свободи людини і громадянина здійснює Національна поліція України, що є центральним органом виконавчої влади.

Національна поліція України, здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до своєї підслідності, які складають більшу частину статей Кримінального кодексу України, що з урахуванням складної системи реєстрації кримінальних правопорушень та об'ємного процесу їх досудового розслідування обумовило необхідність диференціації всіх кримінальних правопорушень на легкі (кримінальні проступки) та тяжкі (злочини).

У свою чергу, з метою розвантаження слідчих Національної поліції України було запущено роботу підрозділів дізнання Національної поліції України та запроваджено відповідний інститут.

Їх діяльність регламентується нормативно-правовими актами, що визначають основи організації, спрямованість діяльності та окремі елементи механізму функціонування. Проте питання організації роботи відповідних підрозділів, їх нормативно-правове забезпечення в частині реалізації функцій та фундаментальні аспекти функціонування відповідного інституту загалом залишаються відкритими.

Стан дослідження. Питання функцій як елемента організаційно-правового забезпечення функціонування органів охорони та захисту правопорядку неодноразово поставали об'єктом у дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: І. Беспалько, В. Глушкова, Н. Горбової, В. Дрозд, О. Дрозда, Д. Заброди, В. Захарової, Д. Кисленко, О. Кобзаря, А. Коваленка, А. Колодія, А. Крищенко, З. Куньча, Л. Наливайко, С. Патюка, М. Погорецького, О. Проневича, Д. Приймаченка, Н. Рибалки, В. Філіпової, К. Хомайко, К. Христенко, М. Цуцкірідзе, С. Чернявського, П. Шаганенка, Ю. Шемшученка, В. Шинкарука та ін.

Метою статті є здійснення наукового дослідження щодо з'ясування на підставі наукових позицій вітчизняних та зарубіжних дослідників і положень нормативно-правових актів проблемних питань здійснення функцій підрозділами дізнання Національної поліції України та пошук шляхів їх вирішення.

Поставлена мета зумовила необхідність розв'язання ряду дослідницьких завдань, серед яких, зокрема: аналіз підходів до розуміння поняття та сутності функцій; окреслення поняття та сутності нормативно-правового забезпечення в контексті організаційно-правових засад; з'ясування переліку функцій підрозділів дізнання; окреслення сутності, значення та шляхів вирішення окремих аспектів реалізації функцій підрозділів дізнання в контексті забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Питання організаційно-правового забезпечення підрозділів дізнання Національної поліції України постали наріжним каменем у дослідженнях учених з моменту створення відповідного підрозділу та внесення змін до чинного законодавства.

На сьогоднішній день управління дізнання Національної поліції України є органом, що уповноважений на розслідування кримінальних проступків і здійснює забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також виконання інших обов'язків, покладених на нього Кримінальним процесуальним кодексом України.

Функції підрозділів дізнання Національної поліції України виступають їх орієнтиром та визначають спрямованість завдань, тому, на нашу думку, їх дослідження є важливим в контексті аналізу організаційно-правових засад функціонування відповідного інституту.

Учені зазначають декілька підходів до розуміння поняття функцій, що і пропонується, перш за все, дослідити. У свою чергу, важливість дослідження відповідної компоненти полягає у належному з'ясуванні її сутності та змісту з метою подальшого імплементації крізь призму законодавства України.

Як визначають філософські довідкові джерела, функція (від лат. *functio* – здійснення, виконання) – це багатозначний термін, що передбачає таке відношення між елементами,

за якого зміна одного зумовлює зміну іншого [1], що дає підстави стверджувати про взаємообумовленість сутності функцій у їх сучасному розумінні з завданнями, на реалізацію яких вони спрямовані.

Водночас, на думку О. Проневич та А. Крищенко, функція – це робота когось або чогось, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; призначення, роль чогось або, схоже за змістом – діяльність, роль об'єкта в межах певної системи; роль, значення (призначення) чогось [2, с. 121–128; 3].

Таким чином, на підставі проаналізованих інтерпретацій поняття функцій в контексті організаційно-правового забезпечення підрозділів дізнання Національної поліції України та в межах адміністративно-правової науки належить аргументувати, що вони є взаємообумовленими з поставленими завданнями окремими видами адміністративної та процесуальної діяльності.

А. Крищенко деталізує, що функції охоплюють комплекс способів, методів, прийомів і дій, які забезпечують виконання певних завдань і досягнення мети, а функції поліції реалізують уповноважені суб'єкти (посадові особи), які несуть юридичну відповідальність за обґрунтованість і законність конкретних дій [2, с. 121–128].

Поряд із цим питання нормативно-правового забезпечення організаційно-правових засад, що виступають практичним відображенням зазначеної попередньо теоретичної категорії, цілком висвітлюють сутність однієї з її ознак – «унормованості».

Як зазначається, у ході тлумачення нормативного забезпечення антикорупційної діяльності, нормативно-правовим забезпеченням є правові механізми, які існують на національному рівні, що мають обов'язковий і примусовий характер та складаються з національних законів і правил, договірних зобов'язань [4]. У той же час належить підкреслити, що нормативно-правове забезпечення має ознаку, яка передбачає обов'язковість дотримання належної та визначеної законом процедури щодо встановлення (унормування) зазначених правил.

Поряд із цим більш детально про функції підрозділів дізнання Національної поліції України дозволяє говорити їх чинне нормативно-правове забезпечення. Так, до основних функцій, відповідно до Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, віднесено, наприклад, такі.

1. Аналіз практики досудового розслідування кримінальних проступків, організації і результатів діяльності дізнавачів, внесення на основі цього в установленому порядку пропозицій щодо підвищення ефективності діяльності підрозділів дізнання [5].

Ця організаційно-правова діяльність дасть змогу більш ефективно відслідковувати позитивні та негативні тенденції в системі досудового розслідування кримінальних проступків і за нагоди давати об'єктивні та зважені пропозиції щодо оптимізації роботи відповідної інституції.

Так, наприклад, М. Погорецький, провівши власне дослідження та аналіз судової практики щодо застосування положень Кримінально-процесуального кодексу 1960 р., дійшов висновку, що порядок розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність начальника органу дізнання, особи, яка здійснює дізнання, начальника слідчого підрозділу, слідчого, прокурора повинен бути передбачений у проєкті нового Кримінального процесуального кодексу України. Такий висновок науковця, поміж іншого, базувався і на наявності судової практики щодо розгляду скарг зазначеної категорії у порядку адміністративного судочинства [6, с. 129]. Доречно підкреслити, що саме в результаті реалізації наведеної раніше функції щодо аналізу практики досудового розслідування було запропоновано оптимізувати інститут розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність процесуальних (або адміністративних) осіб.

2. Вжиття заходів з підвищення якості дізнання і дотримання його строків [5]. Ця функція, перш за все, спрямована на реалізацію визначених у Кримінальному процесуальному кодексі України заходів щодо забезпечення швидкого, повного, об'єктивного та неупередженого досудового розслідування.

Водночас науковці звертають увагу на те, що дотримання процесуальних строків є одним із показників дотримання законності в кримінальному судочинстві, а учасники процесу мають потребу тільки в одному – у тому, щоб їх «проблеми» було вирішено оперативно [7].

3. Вивчення, узагальнення позитивного досвіду дізнання, упровадження його в практику підрозділів дізнання, розроблення сучасних методик розслідування окремих видів кримінальних проступків [5].

З цього приводу В. Образцов підкреслив, що методика розслідування злочинів вивчає закономірні особливості виникнення інформації про подію, яка сталася, та осіб, що її вчинили. На основі цих знань та закономірностей об'єктивної реальності вона розробляє загальні положення поділу та окремі методики [8, с. 27]. Належить також аргументувати, що з точки зору науки криміналістики в контексті інтелектуальної спроможності дізнавача щодо належної та високоякісної організації досудового розслідування – вивчення та узагальнення позитивного досвіду дізнання, а також впровадження його в практику відповідних підрозділів є питанням першочергової важливості.

4. Організація взаємодії підрозділів дізнання з іншими підрозділами Національної поліції України, слідчими та детективами інших правоохоронних органів; суб'єктами, що здійснюють судово-експертну діяльність; підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [5].

Об'єктивну необхідність взаємодії, що зумовлюється водночас спільністю завдань, які стоять перед різними відомствами, органами та підрозділами, уповноваженими протидіяти злочинності, та відмінностями в їх функціональному та структурному стані, неодноразово досліджували авторитетні вітчизняні вчені [9, с. 27].

Взаємодію підрозділів дізнання з іншими підрозділами Національної поліції України та органами і підрозділами сил охорони правопорядку слід визначити як об'єктивну необхідність, що реалізується дізнавачем для розширення кола фактів, які дають підстави стверджувати про причетність до вчинення кримінального проступку тієї чи іншої особи, а також надалі стають аргументами у повідомленні особі про підозру.

5. Вивчення практики застосування дізнавачами норм права і розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України [5].

Вітчизняні вчені підкреслюють, що виходячи з основних проблем, які постають перед сучасним законодавцем, можна виділити такі основні системні елементи удосконалення законодавства, як якість, ефективність, гармонізація, систематизація та глобалізація законодавства.

Тому зазначена функція, перш за все, покладається на співробітників організаційно-методичних підрозділів дізнання Національної поліції України, що мають належні теоретичні знання для оцінки якості, гармонізації, систематизації та глобалізації законодавства, проте водночас ефективність найбільш продуктивно може бути також оцінена практичними співробітниками, що особисто стикаються із правовими колізіями та вимушені застосовувати інноваційні й нестандартні підходи для вирішення ситуацій, що утворились без шкоди принципам кримінального процесу та його завданням.

6. Забезпечення добору, розстановки і виховання кадрів для підрозділів дізнання, підвищення їх кваліфікації та професійної майстерності [5].

Для реалізації покладених на підрозділи дізнання функцій вітчизняна система освіти має забезпечити ефективну підготовку фахівців та створити дієву систему перекваліфікації поліцейських кадрів для роботи в підрозділах дізнання, а також підвищення кваліфікації дізнавачів Національної поліції України, що вже діють. Визначені завдання перш за все та найбільш ефективно може бути вирішено за умови використання інформаційних технологій.

Водночас розстановка є елементом кадрової політики, що включає в себе складний та комплексний процес спостереження за індивідуальною діяльністю дізнавачів, узагальнення результатів виконаних завдань та інших факторів, що визначають ефективність роботи й виконання поставлених завдань особі, яка обіймає конкретну посаду.

7. Організація відповідно до законодавства України розгляду і вирішення звернень громадян, які надходять у зв'язку з проведенням дізнання [5].

Вчені акцентують увагу, що «право громадян на звертання – це одне з найбільш важливих прав громадян», це право достатньо актуальне сьогодні, оскільки його здійснення допомагає реалізації та захисту інших прав і свобод людини і громадянина [10]. Водночас в контексті розгляду і вирішення звернень громадян які надходять у зв'язку із проведенням

дiзнання, належить чiтко розмежувувати звернення процесуального та позапроцесуального характеру, оскільки залежно від цього передбачено рiзний механiзм реагування на них (зважаючи звiсно на те, що на загальних пiдставах будь-яке оформлене вiдповiдно до чинного законодавства звернення громадянина має бути вирiшено).

Висновки. Таким чином, на пiдставi проаналiзованих положень щодо визначення поняття функцiй пiдроздiлiв дiзнання Нацiональної полiцiї України та сутностi дефiнiцiї «нормативно-правове забезпечення», авторами було наведено додаткову аргументацiю стосовно спрямованостi та сутностi функцiй пiдроздiлiв дiзнання Нацiональної полiцiї України як одного з основних елементiв iх органiзацiйно-правових засад та аргументовано такі висновки:

1. Щодо поняття функцiй у контекстi органiзацiйно-правового забезпечення пiдроздiлiв дiзнання Нацiональної полiцiї України та в межах адмiнiстративно-правової науки належить аргументувати, що вони є взаємообумовленими з поставленими завданнями окремими видами адмiнiстративної та процесуальної дiяльностi.

2. Нормативно-правовим забезпеченням є юридичнi механiзми, що забезпечують спрямованiсть та визначенiсть державної та суспiльної полiтики у певному векторi, неодмiнно мають обов'язковий i прiмусовий характер та складаються iз Конституцiї України, Законiв України та iнших нормативно-правових актiв, прийнятих в установленому законом порядку.

3. Водночас в результатi аналізу функцiй як елемента органiзацiйно-правових засад пiдроздiлiв дiзнання Нацiональної полiцiї України належить аргументувати такі позицiї:

3.1. Аналiз практики досудового розслiдування кримiнальних проступкiв, органiзацiї i результатiв дiяльностi дiзнавачiв, внесення на основi цього в установленому порядку пропозицiй щодо пiдвищення ефективностi дiяльностi пiдроздiлiв дiзнання як функцiю пiдроздiлiв дiзнання може бути реалiзовано у спiсiб системного здiйснення iндивiдуального оцiнювання роботи дiзнавача шляхом рейтингування з урахуванням усiх об'єктивних, суб'єктивних факторiв).

3.2. Вживання заходiв з пiдвищення якостi дiзнання та дотримання його строкiв є функцiєю, що реалiзується здебiльшого керiвними ланками пiдроздiлiв дiзнання у спiсiб систематичного перевiрення стану досудового розслiдування за кожним конкретним кримiнальним проступком з урахуванням навантаженостi на одного дiзнавача.

3.3. Вивчення, узагальнення позитивного досвiду дiзнання, упровадження його в практику пiдроздiлiв дiзнання, розроблення сучасних методик розслiдування окремих видiв кримiнальних проступкiв, виражається у запозиченнi мiжнародного досвiду функцiонування пiдроздiлiв що здiйснюють досудове розслiдування щодо кримiнальних проступкiв.

3.4. Функцiя органiзацiї взаємодiї пiдроздiлiв дiзнання з iншими пiдроздiлами Нацiональної полiцiї; слiдчими та детективами iнших правоохоронних органiв; суб'єктами, що здiйснюють судово-експертну дiяльнiсть; пiдроздiлами, що здiйснюють оперативно-розшукову дiяльнiсть, а також прокурорами, якi здiйснюють нагляд за додержанням законiв пiд час проведення досудового розслiдування у формi процесуального керiвництва досудовим розслiдуванням, здiйснюється безпосередньо дiзнавачем у досудовому розслiдуваннi шляхом складання процесуальних документiв, що потребують погодження iз певним суб'єктом чи спрямованi на доручення проведення певних дiй, або мають на метi отримання дозволу на проведення певних процесуальних дiй.

3.5. Функцiя вивчення практики застосування дiзнавачами норм права i розроблення пропозицiй щодо вдосконалення законодавства України знаходить своє вiдображення у створеннi високоякiсного методичного забезпечення для пiдроздiлiв дiзнання Нацiональної полiцiї України, що сформовано з практики застосування дiзнавачами норм права, статистики щодо розслiдування кримiнальних проступкiв та iнших суттєвих факторiв, якi можуть оптимiзувати роботу вiдповiдного пiдроздiлу.

3.6. Забезпечення добору, розстановки i виховання кадрiв для пiдроздiлiв дiзнання, пiдвищення iх квалiфiкацiї та професiйної майстерностi слугує пiдґрунтям для подальшого розвитку iнституцiї дiзнання в Україні як органу, що уповноважений на здiйснення досудового розслiдування кримiнальних проступкiв i вiдображається в розробленнi програм навчання, курсiв з пiдвищення квалiфiкацiї та професiйної майстерностi, а також тренiнгiв, семiнарiв, практикумiв та створеннi iнших форматiв i алгоритмiв навчання дiзнавачiв та осiб, уповноважених на дiзнання в Нацiональнiй полiцiї України.

3.7. Організація відповідно до законодавства України розгляду і вирішення звернень громадян, які надходять у зв'язку з проведенням дізнання, що є деталізованим відображенням законодавства про звернення громадян до органів державної влади та набуває в цьому контексті специфіки зацікавленості осіб, що звертаються, оскільки вони можуть бути учасниками кримінального провадження, а також специфіки режиму доступу до інформації, яка існує в дізнавача, оскільки з точки зору кримінального процесуального законодавства, криміналістичної тактики та техніки не кожна інформація може бути відкрито в конкретний проміжок часу.

Список використаної літератури

1. Радлов Е.Л. Філософський словник логіки, психології, етики, естетики та історії філософії. 1911. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book18690/%20/#page/1/mode/1up>.
2. Крищенко А.Є. Завдання та функції Національної поліції як учасника адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103).
3. Проневич О.С. Функції поліції (міліції): нормативно-доктринальна інтерпретація. *Право і безпека*. 2010. № 4. С. 141–146. URL: <http://radnuk.info/statti/565-pranooh/or/14779-2011-01-19-02-35-05.html>.
4. The Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF). URL: <https://securitysectorintegrity.com/uk/станданти-і-настанови/нормативно-правове-забезпечення/>
5. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.05.2020 р. №405, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03.06.2020 р. за № 491/34774. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>
6. Погорецький М.А. Оскарження бездіяльності органів дізнання, слідства та прокурора. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. №25'2011. С. 123–130.
7. Христенко К.М. Строки досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. №1. С. 181–188. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2018_Hrustenko.pdf.
8. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.
9. Кобзар О.Ф. Взаємодія як вид соціальної діяльності в боротьбі зі злочинністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. №3. С. 25–27.
10. Звернення громадян: поняття, процедура та правові аспекти регулювання. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2016. URL: <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/«ЗВЕРНЕННЯ-ГРОМАДЯН-ПОНЯТТЯ-ПРОЦЕДУРА-ТА-ПРАВОВІ-АСПЕКТИ-РЕГУЛЮВАННЯ».pdf>.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF FUNCTIONING OF UNDERSTANDING UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Olexander F. Kobzar, Doctor of Law, Professor, Head of the Department ensuring state security of the Kyiv Faculty, National Academy of the National Guard of Ukraine (Ukraine)

E-mail: kaf_forever@i.ua

M. Romanov, post-graduate student of Department of Public Administration, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

E-mail: police_14@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-13

Key words: *functions, cognition, genesis, concept, normative provision.*

The article analyzes the organizational and legal basis for the implementation of the functions of the investigation units of the National Police of Ukraine. The notion of organizational and legal bases, functions and their normative-legal provision in the context of functioning of inquiry units of the National Police of Ukraine is investigated. The essence of the functions of the investigation units of the National Police of Ukraine, which is enshrined in the current legislation of Ukraine and proposed their own ways to opti-

mize their implementation. Some positions of Ukrainian scholars are analyzed, which characterize the concept of organizational and legal principles and the essence of their functioning in the context of performing the functions assigned by law to a specific executive body – the National Police of Ukraine in general and basic, for pre-trial investigation of criminal offenses (in the text – subdivisions of inquiry). Emphasis is placed on the fact that the current regulatory and legal support in the field of functioning of inquiry units from the point of view of the organization of work of the relevant unit, partially provides them with the necessary regulatory framework. In turn, a brief description of the concept of regulatory support (standardization) in the context of the organizational foundations of the functioning of the investigation units of the National Police of Ukraine. The functions outlined in the current legislation entrusted to the investigation units of the National Police of Ukraine are studied in detail, an expanded interpretation of each function is provided and our own vision of its implementation in the context of optimizing the work of the unit is proposed, as well as the institution of human and civil rights. The conclusions formulate general and specific provisions on optimizing the work of inquiry units of the National Police of Ukraine in general, in the context of improving the quality of performance of assigned functions, and strengthening regulations on the organizational and legal framework of relevant units, in the context of optimizing their institutional capacity to respond to societal challenges.

In addition, it is argued that taking measures to improve the quality of inquiry and compliance with its deadlines is a function implemented mainly by senior management of inquiry units in a way to systematically check the pre-trial investigation for each criminal offense, taking into account the workload of one investigator. Organization in accordance with the legislation of Ukraine consideration and resolution of citizens' appeals received in connection with the inquiry, which is a detailed reflection of the legislation on citizens' appeals to public authorities and acquires in this context the specific interest of applicants, as they may be participants criminal proceedings, as well as the specifics of the regime of access to the information available to the coroner because in terms of criminal procedure law, forensic tactics and techniques, not every information can be disclosed in a specific period of time. These and other theoretical positions became the foundation for further scientific developments on this topic.

References

1. Radlov, E.L. (1911). *Filosofskiy slovnnyk lohiky, psikhologii, etyky, estetyky ta istorii filosofii* [Philosophical dictionary of logic, psychology, ethics, aesthetics and history of philosophy], available at: <https://runivers.ru/bookreader/book18690/%20/#page/1/mode/1up>. (Accessed 31 March 2021).
2. Kryshchenko, A.Ie. (2017). *Zavdannia ta funktsii Natsionalnoi politsii yak uchasyuka administratyvno-pravovykh vidnosyn u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku* [Tasks and functions of the National Police as a participant in administrative and legal relations in the field of public safety and order]. *Naukovij visnik Nacionalnoi akademii vnutrisnih sprav* [Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs], no. 2 (103).
3. Pronevych, O.S. *Funktsii politsii (militsii). Normatyvno-doktrynalna interpretatsiia* [Functions of the police (militia). Normative and doctrinal interpretation]. Available at: <http://radnuk.info/statti/565-pranoohor/14779-2011-01-19-02-35-05.html>. (Accessed 31 March 2021).
4. The Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF). Available at: <https://securitysectorintegrity.com/uk/standarty-i-nastanovy/normatyvno-pravove-zabezpechennia/> (Accessed 31 March 2021).
5. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2020). "Order "On approval of the Regulations on the organization of activities of inquiry units of the National Police of Ukraine", Registered in the Ministry of Justice of Ukraine 03 June 2020.
6. Pohoretskyi, M.A. (2011). *Oskarzhennia bezdiialnosti orhaniv diznannia, slidstva ta prokurora* [Appeal against the inaction of the bodies of inquiry, investigation and prosecutor]. *Borotba z orhanizovanoiuzlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)* [Fight against organized crime and corruption (theory and practice)], no. 252011, pp. 123-130.
7. Khrystenko, K.M. (2018). *Stroky dosudovoho rozsliduvannia* [Terms of pre-trial investigation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* [Bulletin of criminal proceedings], no. 1. Available at: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2018_Hrustenko.pdf. (Accessed 31 March 2021).
8. Melnyk, M.I., Khavroniuk M.I. (2010). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv, Legal thought, 1288 p.
9. Kobzar, O.F. (2001). *Vzaiemodiiia yak vyd sotsialnoi diialnosti v borotbi zi zlochynnistiu* [Interaction as a type of social activity in the fight against crime. South Ukrainian]. *Pivdenoukrajnskyi pravnychiy chasopys* [Law Journal], no. 3, pp. 25-27.
10. *Zvernennia hromadian: poniattia, protsedura ta pravovi aspekty rehuliuвання* [Citizens' appeals: concepts, procedure and legal aspects of regulation. International]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*, 2016. [Legal Bulletin: current issues (theory and practice)]. Available at: <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/«ZVERNENNIa-HROMADIaI-N-PONIaTTIa-PROTsEDURA-TA-PRAVOVI-ASPEKTY-REHULIUvANNIa».pdf>. (Accessed 31 March 2021).

Одержано 30.03.2021.

УДК 349:343.326

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-14

О.Г. КОМІСАРОВ,
*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії № 3
Національної академії Служби безпеки України (м. Київ)
ORCID: 0000-0002-8596-5949*

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ У МІСЦЯХ КОМПАКТНОГО ПРОЖИВАННЯ ЛЮДЕЙ

Статтю присвячено аналізу проблеми забезпечення антитерористичної безпеки в місцях компактного проживання людей. Підкреслено, що поняття «розміщення» в найширшому розумінні охоплює низку соціальних процесів, кожен з яких до певної міри включає аспекти забезпечення антитерористичної безпеки та організації. Викладено погляд на систему забезпечення антитерористичної безпеки в місцях компактного проживання людей, що складається із статичної та динамічної підсистем. Зроблено висновок, що в інформаційно-правовому сенсі статичне забезпечення антитерористичної безпеки в місцях компактного розміщення здійснюється в межах процедур завдяки «Приєднанню домашньої адреси» до територіальної громади; формуванню та веденню Реєстру територіальної громади; обміну інформацією щодо реєстрацій інших територіальних громад (відповідно до вимог надання органами реєстрації інформації до єдиного державного демографічного реєстру); включення сформованих інформаційних ресурсів до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів. Запропоновано концептуальні принципи інформаційно-правової моделі забезпечення антитерористичної безпеки в місцях компактного проживання людей. Узагальнено, що будь-яка антитерористична діяльність у компактному приміщенні залежить від тлумачення категорії «Сім'я», що, у свою чергу, дозволяє розглядати як основне завдання забезпечення антитерористичної безпеки в місцях проживання. У рамках загального висновку створено інформаційно-ресурсну базу для забезпечення антитерористичної безпеки в місцях компактного проживання людей, яка складається з інформації про 1) розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі, ненависті; винагороду за вчинення терористичних актів; дії, що загрожують громадському порядку, а також матеріали, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість, дискримінацію, які передаються за її межі; 2) протиправну поведінку членів сім'ї, передану за її межі; 3) правила поведінки членів сім'ї, отримані третіми особами шляхом аналізу відносин у сім'ї.

Ключові слова: антитерористична безпека, інформація, інформаційне суспільство, місце проживання особи.

Постановка проблеми. У сучасній правовій доктрині наявність правового зв'язку особи з державою (громадянство), а також законність перебування на території України осіб, у яких такий зв'язок відсутній, зумовлюється реалізацією особою одного з ключових природних і невідчужуваних прав – права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, яке складається із сукупності чітко сформульованих і взаємозалежних особистих прав та свобод, серед яких визначене місце належить праву на свободу перебування в обраному місці проживання.

На виконання гарантій, викладених у ст. 33 Конституції України [1], закріплених у ст. 13 Загальної декларації прав людини [2], ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [3], ст. 5, 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод і протоколів до неї [4], інших міжнародних актах, в Україні сформовано відповідні правила «перебування» («проживання») особи у місці проживання. При цьому Законом України «Про сво-

боду пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» врегульовано відносини, пов'язані зі свободою пересування та вільним вибором будь-якого місця проживання на території України, а також визначено порядок її реалізації, вільного вибору конкретного місця проживання та встановлено випадки обмеження як свободи пересування, так і свободи вибору місця проживання [5].

Стан дослідження. Проблема обрання особою місця проживання не є проблемою, вирішення якої покладається виключно на систему антитерористичної безпеки, а є складовою загальної проблеми міграції, у т.ч. незаконної міграції, яка розглядалася Ю.Ю. Завадською [6], С.В. Максименко [7], О.А. Малиновською [8], О.С. Саїнчиним [9] та ін.

Виходячи з актуальності і значущості проблеми, **метою статті** є викладення результатів проведеного аналізу сформованих у правовій науці поглядів на проблему забезпечення антитерористичної безпеки у місцях компактного проживання людей та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших розвідок його інформаційно-правової моделі.

Виклад основного матеріалу. «Проживання», у найширшому його розумінні, охоплює низку суспільних процесів, кожен з яких, певною мірою, включає аспекти забезпечення антитерористичної безпеки та організації з цією метою електронної інформаційної взаємодії [10] суб'єктів боротьби з тероризмом у межах державних електронних інформаційних ресурсів, включених до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів [11].

Ключовими з них є реалізація особою можливості: 1) за власним розсудом переміщатися у просторі як у межах окремих територіальних громад, так і поза ними; 2) без одержання на те дозволу необмежено змінювати місця тимчасового перебування; 3) мати у власності чи користуватися будинки, квартири, інші придатні для проживання приміщення, використовувати їх як місце проживання, а також змінювати їх; 4) обрати одну з декількох адрес, позначити її як «домашню» або «вибірчу», розмістити дані про неї у Національному реєстрі електронних інформаційних ресурсів та використовувати у суспільних відносинах (зокрема з метою ведення офіційного листування та/або вручення офіційної кореспонденції).

Щодо останнього звернемо увагу, що необхідність свідомого обрання особою певної «домашньої» адреси виступає передумовою для організації статичного забезпечення антитерористичної безпеки громадян у місцях їх компактного проживання. Відповідно, особа в межах такої адреси «приймає» на себе весь спектр загроз терористичного характеру, який притаманний відповідному об'єкту (споруді, будівлі), що робить її суб'єктом статичного забезпечення антитерористичної безпеки, учасником розроблення та впровадження певних правил антитерористичної безпеки за цією «адресою», тоді як за іншими адресами, одночасно з цим, вказана особа лише долучається до динамічного забезпечення антитерористичної безпеки (профілактики, реагування тощо) з боку суб'єктів боротьби з тероризмом.

В інформаційно-правовому сенсі статичне забезпечення антитерористичної безпеки у місцях компактного проживання здійснюється у межах процедур, обумовлених «приєднанням домашньої адреси» до територіальної громади; формуванням та веденням реєстру територіальної громади; обміном відомостями з реєстрами інших територіальних громад (відповідно до вимог Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру [12]); включенням сформованих інформаційних ресурсів до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів.

До реєстру територіальної громади вносяться такі дані про особу: прізвище, власне ім'я (усі власні імена), по батькові; дата та місце народження; місце проживання/перебування; відомості про громадянство; унікальний номер запису в Реєстрі (якщо таку інформацію внесено до паспорта громадянина України); дата реєстрації місця проживання; прізвище, ім'я та по батькові представника, якщо він діє від імені особи, та відомості про документ, що посвідчує повноваження представника; інформація про попереднє місце проживання; дата зняття з реєстрації місця проживання (після вибуття особи) [12]. Також до реєстру територіальної громади вносяться найменування органу реєстрації, прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, яка вносила записи до реєстру.

Відповідно до чинного законодавства доступ до інформації, що міститься у реєстрах територіальних громад, здійснюється з дотриманням вимог Законів України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про Державний реєстр виборців».

Фізична особа може проживати у приміщенні, яке належить їй за правом власності, за договором найму (піднайму), на інших законних підставах. Звернемо увагу, що Цивільний кодекс України розрізняє постійне, переважне, тимчасове місце проживання як наслідок свідомого обрання такого місця та наявності кола зобов'язань, виконання яких вимагає уточнення місця такого виконання. При цьому відповідно до ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» їх можна поділити за часовим критерієм на дві групи: проживання на території адміністративно-територіальної одиниці строком менше шести місяців на рік (перебування) та проживання на території адміністративно-територіальної одиниці строком понад шість місяців на рік (проживання). [5] Також громадянин України, а також іноземець чи особа без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, зобов'язані протягом десяти днів після прибуття до нового місця проживання зареєструвати місце проживання (ст. 6). При цьому звернемо увагу, що інформаційними джерелами забезпечення антитерористичної безпеки стають реєстри територіальних громад та Єдиний державний демографічний реєстр із включенням до них даних щодо особи та її переміщення, сформовані під час реєстрації місця проживання (перебування).

Відповідно до вимог ст. 6 зазначеного Закону для реєстрації особа особисто подає: письмову заяву; документ, до якого вносяться відомості про місце проживання (якщо дитина не досягла 16-річного віку, подається свідоцтво про народження); квитанцію про сплату адміністративного збору; документи, що підтверджують право на проживання в житлі, перебування або взяття на облік у спеціалізованій соціальній установі, закладі соціального обслуговування та соціального захисту, проходження служби у військовій частині, адреса яких зазначається під час реєстрації; військовий квиток або посвідчення про приписку (для громадян, які підлягають взяттю на військовий облік або перебувають на військовому обліку). [5] Зазначимо, що відповідна вимога має поширюватися й на дітей віком від 15 до 18 років, які також подають заяву та інші документи (свідоцтво про народження або свідоцтво про належність до громадянства України) особисто.

У разі, якщо особа з поважної причини не може самостійно звернутися до уповноваженого органу, реєстрація може бути здійснена за зверненням іншої особи на підставі доручення, посвідченого в установленому порядку. У разі подання заяви представником особи додатково подаються: документ, що посвідчує особу представника; документ, що підтверджує повноваження особи як представника, крім випадків, коли законними представниками є батьки (усиновлювачі) [12].

Фактично здійснюючи державний контроль у сфері реєстрації місця проживання Державна міграційна служба України (ДМС) позбавлена повноважень у боротьбі з тероризмом. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» ДМС не включено до складу суб'єктів боротьби з тероризмом, а МВС України, яке координує та спрямовує діяльність ДМС, організовує боротьбу з тероризмом спільно з Національною поліцією шляхом запобігання, виявлення та припинення злочинів, вчинених з терористичною метою, розслідування яких віднесено законодавством України до компетенції Національної поліції, надає Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби, а також забезпечує їх ефективне використання під час проведення антитерористичних операцій [13]. Також слід мати на увазі, що ДМС як державний орган, як і органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, організації, їх посадові особи зобов'язана сприяти органам, що здійснюють боротьбу з тероризмом, повідомляти дані, які стали відомі їй персоналу, щодо терористичної діяльності або будь-яких інших обставин, інформація про які може сприяти запобіганню, виявленню і припиненню терористичної діяльності, а також мінімізації її наслідків.

Органи місцевого самоврядування, які задіяно у формуванні та веденні реєстрів територіальних громад, також зобов'язані сприяти органам, що здійснюють боротьбу з тероризмом, повідомляти дані, які стали відомі, щодо терористичної діяльності або будь-яких ін-

ших обставин, інформація про які може сприяти запобіганню, виявленню і припиненню терористичної діяльності, а також мінімізації її наслідків. Поряд із цим за рішенням керівництва антитерористичної операції зазначені органи місцевого самоврядування можуть бути залучені до участі в ній з дотриманням вимог Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

У разі залучення до участі в антитерористичних заходах, у т.ч. антитерористичній операції, органи місцевого самоврядування у межах своєї компетенції здійснюють заходи щодо запобіганню, виявлення і припинення терористичних актів та злочинів терористичної спрямованості; розробляють і реалізують попереджувальні, режимні, організаційні, виховні та інші заходи; забезпечують умови проведення антитерористичних операцій на об'єктах, що належать до сфери їх управління; надають відповідним підрозділам під час проведення таких операцій матеріально-технічні та фінансові засоби, засоби транспорту і зв'язку, медичне обладнання і медикаменти, інші засоби, а також інформацію, необхідну для виконання завдань щодо боротьби з тероризмом [13].

Загалом будь-яка антитерористична діяльність у місцях компактного проживання є основою від тлумачення категорії «сім'я», яка, у свою чергу, дає змогу розглядати як основне завдання забезпечення антитерористичної безпеки в місцях проживання особи перетворення «сім'ї» та суспільних відносин, що наявні в її межах, на джерело антитерористичної безпеки, у т.ч. завдяки на перетворення «сім'ї» у середовище інформаційно-роз'яснювальної роботи у сфері боротьби з тероризмом. Так, з метою підвищення рівня правової свідомості та обізнаності населення з питань запобіганню і припинення терористичної діяльності СБУ за участю МВС України, МО України, ДСНС України, інших суб'єктів, що безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, та суб'єктів, що згідно із законодавством залучаються до боротьби з тероризмом, зобов'язані забезпечувати: висвітлення в засобах масової інформації заходів з реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом для формування в суспільстві негативного ставлення до терористичної діяльності в усіх її формах і проявах; своєчасне виявлення та припинення розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни, повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі, ненависті, вчинення терористичних актів, дій, що загрожують громадському порядку, а також матеріалів, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість, дискримінацію; інформування громадськості про розкриті терористичні злочини, їх суспільно небезпечний характер та передбачену законом відповідальність за вчинення таких злочинів, а також про проведення антитерористичних навчань та їх результати; впровадження в діяльність суб'єктів, що безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, міжнародного досвіду щодо інформування громадськості про антитерористичні заходи [14]. При цьому слід зауважити, що відповідне завдання не може суперечити основній меті й завданням розвитку суспільства та є гарантією забезпечення інформаційних прав і свобод членів «сім'ї», а також формування на цій основі системи інформаційних ресурсів забезпечення антитерористичної безпеки.

Інформаційний ресурс забезпечення антитерористичної безпеки на цьому рівні обмежується поняттям «сім'я», визначеним у ст. 3 Сімейного кодексу України та ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». При цьому Сімейний кодекс України не містить даних про наявність спеціальних правил поведінки в родині чи, відповідно, правил антитерористичної безпеки, обмежуючись у ст. 1 виключно цілями державного регулювання сімейних відносин, досягненню яких мають сприяти як державна охорона сім'ї (ст. 5), так і моральні засади суспільства (ст. 3) та місцеві звичаї чи звичаї національних меншин (ст. 11). Таким чином, розглядаючи статичне забезпечення антитерористичної безпеки у межах сім'ї, доцільно говорити про систему морально-виховних заборон, відомості про яку належать виключно членам самої сім'ї, отже, система антитерористичної безпеки на рівні сім'ї завжди буде замкненою, а доступ до відомостей щодо способів (порядку) задоволення власного інтересу одним із членів сім'ї щодо інших членів сім'ї може надаватися тоді, коли в діях щодо останніх містяться ознаки злочину, визначені у законі. До цього слід додати, що відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не забо-

ронених законом і таких, які не суперечать моральним засадам суспільства, що, у свою чергу, не потребує передавання відомостей про відносини (правила поведінки) у сім'ї до третьої особи від часу її створення. Те саме стосується і здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків, передбачених гл. 2 Сімейного кодексу України, у тому числі в разі обрання членами сім'ї відповідно до ст. 9 Сімейного кодексу України договірному способу врегулювання сімейних відносин.

Насильницькі відносини у сім'ї, у т.ч. із поєднанням розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі, ненависті, призовів до вчинення терористичних актів, дій, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження матеріалів (контенту), що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість, дискримінацію, як єдине джерело інформації про існуючі у межах окремої сім'ї правила поведінки є складною системою, вивченням якої займаються фахівці з педагогіки, психології, соціології, адміністративного, кримінального права, кримінології, інших галузей знань. Таким чином, статичне забезпечення антитерористичної безпеки на рівні сім'ї пов'язане із передаванням третій особі (суб'єкту боротьби з тероризмом або установі чи організації, що залучена до заходів боротьби із тероризмом) інформації, зміст якої свідчить про навмисні дії одного з членів сім'ї, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі, ненависті, призовів до вчинення терористичних актів, дій, що загрожують громадському порядку, а також матеріалів, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість, дискримінацію.

Додатковим аргументом щодо статичності забезпечення антитерористичної безпеки на рівні сім'ї є факти отримання відповідних відомостей з джерел поза межу проживання сім'ї. При цьому слід пам'ятати, що передавання відповідної інформації членом сім'ї не може свідчити про ліквідацію сім'ї або вихід цього члена сім'ї за її межі, визначені нормами адміністративного, кримінального, сімейного, цивільного, житлового тощо законодавства.

Законодавець не обов'язково пов'язує статичне забезпечення антитерористичної безпеки на рівні сім'ї з розпалюванням національної, расової чи релігійної ворожнечі, ненависті, призовом до вчинення терористичних актів, дій, що загрожують громадському порядку, а також матеріалів, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість, дискримінацію, що відображується у змісті ст. 46¹ «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення», ст. 52 «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель», ст. 148³ «Використання засобів зв'язку з метою, що суперечить інтересам держави, з метою порушення громадського порядку та посягання на честь і гідність громадян», ст. 173³ «Виготовлення та пропаганда георгіївської (гвардійської) стрічки», ст. 174 «Стрільба з вогнепальної, холодної металевий чи пневматичної зброї в населених пунктах і в не відведених для цього місцях або з порушенням установленого порядку», ст. 183 «Завідомо неправдивий виклик спеціальних служб», ст. 190 «Порушення громадянами порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам або продажу вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї», ст. 191 «Порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів», ст. 195⁵ «Незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації», ст. 205 «Невжиття заходів до забезпечення своєчасної реєстрації іноземців і осіб без громадянства» Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідно до диспозиції яких інформація щодо змісту правопорушення може не передаватися членом сім'ї – порушником, а збиратися суб'єктом боротьби з тероризмом або бути отриманою третьою особою.

Домінування в питаннях забезпечення антитерористичної безпеки на рівні сім'ї статичного підходу зумовлене також дією конституційного принципу «недоторканності особи», свободою її розвитку, у тому числі й у сімейних стосунках. Поряд із цим межі сім'ї, визначені нормами адміністративного, кримінального, сімейного, цивільного, житлового законодавства тощо, дають змогу не тільки формалізувати окремі правила поведінки в сім'ї, а й виділити види динамічного забезпечення антитерористичної безпеки на рівні сім'ї. Так, якщо за колом осіб статична антитерористична безпека пов'язана із поведінкою подружжя, батьків та дітей, усиновлювачів та усиновлених, матері та батька дитини щодо її виховання, розвитку та утримання (ч.1 ст. 2 Сімейного кодексу України), баби, діда, прабаби, прадіда, внуків, правнуків, рідних братів та сестер, мачухи, вітчима, падчерки, пасинка (ч.2 ст. 2), ін-

ших членів сім'ї, визначених у Сімейному кодексі України (ч.3 ст. 2), то динамічне забезпечення антитерористичної безпеки має бути пов'язане з поведінкою осіб, сімейні відносини яких порушують межі окремої сім'ї, наприклад, двоюрідних братів та сестер, тітки, дядька, племінниці, племінника, інших родичів за походженням або сусідів та спрямовані на задоволення власного інтересу у межах цієї сім'ї.

Висновки. Підсумовуючи розгляд забезпечення антитерористичної безпеки в місцях компактного проживання (масштабі (рівні) сім'ї), доцільно вказати на види ресурсів відповідної діяльності: 1) відомості щодо розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі, ненависті, призову до вчинення терористичних актів, дій, що загрожують громадському порядку, а також матеріалів, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість, дискримінацію, передані за її межі; 2) відомості щодо протиправної поведінки членів сім'ї, передані за її межі; 3) відомості щодо правил поведінки членів сім'ї, отримані третіми особами шляхом аналізу відносин у сім'ї.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Київ: Преса України, 1997. 80 с.
2. Всеобщая декларация прав человека от 10.12.1948. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015/ed20110101 (дата звернення: 15.03.2021).
3. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: *Указ Президента Верховної Ради УРСР* від 19.10.1973 №2148 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/ed19731019> (дата звернення: 15.03.2021).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed20110101 (дата звернення: 15.03.2021).
5. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. №1382-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 15.03.2021).
6. Завадовська Ю.Ю., Філяк М.С. Міграційні потоки населення у період кризи: вплив на соціально-економічний розвиток у регіонах України: монографія. Львів: Сорока Т.Б, 2016. 163 с.
7. Максименко С.В. Міжнародно-правове регулювання права на свободу пересування і вибір місця проживання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2006. 18 с.
8. Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. Аналітична доповідь. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malin_migraziya-dace3.pdf (дата звернення: 15.03.2021).
9. Саїнчин О.С. Протидія незаконній міграції в Україні (криміналістичні, кримінологічні та оперативно-розшукові аспекти): монографія. Херсон. держ. ун-т. Херсон: Гельветика, 2016. 435 с.
10. Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 10.05.2018 р. №357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2018-%D0%BF#n14> (дата звернення: 15.03.2021).
11. Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 17.03.2004 р. №326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.03.2021).
12. Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 02.03.2016 р. №207. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-п> (дата звернення: 15.03.2021).
13. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. №638-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 15.03.2021).
14. Про інформаційно-роз'яснювальні заходи у сфері боротьби з тероризмом: *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 12.09. 2012 р. №672-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2012-р> (дата звернення: 15.03.2021).

INFORMATION AND LEGAL MODEL OF ENSURING ANTI-TERRORISTIC SECURITY IN PLACES OF COMPACT RESIDENCE OF PEOPLE

Olexander G. Komisarov, Doctor of Law, Professor, Chief Researcher of the Research Laboratory №3, National Academy of Security Service of Ukraine (Ukraine)

E-mail: tsp1dduvs@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-14

Key words: anti-terrorist safety, information, information society, person's residence.

The article is devoted to the analysis of the problem of ensuring anti-terrorist safety in places of compact residence of people. It is emphasized that the concept of "accommodation", in the widest sense, covers a number of social processes, each of which, to a certain extent, includes aspects of the provision of anti-terrorist security and organization for this purpose by electronic information interaction of subjects of struggle with terrorism within the state electronic information Resources included in the National Register of Electronic Information Resources. A look at the system for ensuring anti-terrorist safety in places of compact residence of people consisting of static and dynamic subsystems. It is concluded that in the informational and legal sense, the static support of anti-terrorist safety in places of compact accommodation is carried out within the limits of procedures due to: "Accession of the home address" to the territorial community; formation and maintenance of the Register of the Territorial Community; Exchange of information from the registrations of other territorial communities (in accordance with the requirements of the provision of information registration bodies to a single state demographic registry); Inclusion of formed information resources to the National Register of Electronic Information Resources. The conceptual principles of information and legal model for ensuring anti-terrorist security in places of compact residence of people are offered. It is generalized that any anti-terrorist activity in compact accommodation is dependent on the interpretation of the category "Family", which, in turn, allows you to consider as the main task of ensuring anti-terrorist safety in the places of residence of the person of the transformation of "Family" and social Relations that are available within it, on the source of anti-terrorist safety, including owing to the transformation of the "family" in the environment of information and explanatory work in the field of combating terrorism. Within the general conclusion, an information resource base for ensuring anti-terrorist safety in places of compact residence of people, which consists of information about: 1) the ignition of national, racial or religious hostility, hatred, prize to the commission of terrorist acts, actions that threaten public order, as well as materials promoting racial, national or religious intolerance, discrimination transmitted at its boundaries; 2) illegal behavior of family members transmitted over its boundaries; 3) the rules of the behavior of family members received by third parties by analyzing relations in the family.

References

1. The Constitution of Ukraine of June (1997). Kyiv, Press of Ukraine, 80 p.
2. Universal Declaration of Human Rights of December (1948), Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015/ed20110101 (Accessed 15 March 2021).
3. On ratification of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR (1973). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/ed19731019> (Accessed 15 March 2021).
4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950). Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed20110101 (Accessed 15 March 2021).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003). The Law of Ukraine "On freedom of movement and free choice of place of residence in Ukraine". Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (Accessed 15 March 2021).
6. Zavadovska, Yu.Iu., Filiak M.S. (2016.) *Mihratsiini potoky naseleння u period kryzy: vplyv na sotsialno-ekonomichni rozvytok u rehionakh Ukrainy* [Migration flows during the crisis: the impact on socio-economic development in the regions of Ukraine]. Monograph. Lviv, Soroka T. Byu, 163 p.
7. Maksymenko, S.V. (2006). *Mizhnarodno-pravove rehuliuвання prava na svobodu peresuvannia i vybir mistia prazhyvannia*. Avtoref. diss. kand. yuryd. nauk [International legal regulation of the right to freedom of movement and choice of residence. Author's ref. cand. jurid. sci. diss.]. Kyiv, 18 p.
8. Malynovska, O.A. *Trudova mihratsiia: sotsialni naslidky ta shliakhy reahuvannia* [Labor migration: social consequences and ways of response]. *Analitichna dopovid* [Analytical report]. Available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malin_migraziya-dace3.pdf (Accessed 15 March 2021).

9. Sainchyn, O.S. (2016). *Protydiia nezakonnii mihratsii v Ukraini (kryminalistychni, kryminolohichni ta operatyvno-rozshukovi aspekty)* [Counteraction to illegal migration in Ukraine (forensic, criminological and operational-search aspects)]. Monograph. Kherson, state un-t. Kherson: Helvetica, 435 p.

10. Cabinet Ministers of Ukraine (2018). "Resolution "Some issues of organization of electronic interaction of state electronic information resources of the dated", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2018-%D0%BF#n14> (Accessed 15 March 2021).

11. Cabinet Ministers of Ukraine (2004). "Resolution "On approval of the Regulation on the National Register of Electronic Information Resources". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2004-%D0%BF#Text> (Accessed 15 March 2021).

12. Cabinet Ministers of Ukraine (2016). "Resolution "On approval of the Rules of registration of residence and the Procedure for transfer of information by registration authorities to the Unified State Demographic Register". Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-p> (Accessed 15 March 2021).

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003). The Law of Ukraine "On the fight against terrorism", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (Accessed 15 March 2021).

14. Cabinet Ministers of Ukraine (2012). "Order "On informational and explanatory measures in the field of counter-terrorism", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2012-r> (Accessed 15 March 2021).

Одержано 25.03.2021.

УДК 351:342.211(4)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-15

П.В. МАКУШЕВ,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0001-8693-1428*

А.В. ХРІДОЧКІН,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри підприємництва, організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро)*

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРОЦЕДУР ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті розглянуто особливості публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності та концептуальні засади становлення його процедур в країнах Європейського Союзу. Розкрито концептуальні засади становлення і розвитку процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в країнах Європейського Союзу. Проаналізовано плюралізм підходів до визначення процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в країнах Європейського Союзу. Наведено нормативно-правову базу процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в країнах Європейського Союзу. Надано сучасний аналіз законодавства Європейського Союзу з охорони прав інтелектуальної власності, включаючи: охорону авторського права і суміжних прав; охорону прав на винаходи; корисні моделі; промислові зразки; торговельні марки; географічні зазначення; фірмові найменування; сорти рослин; компонування напівпровідникових виробів; комерційну таємницю; а також законодавства щодо цивільно-правових та митних способів захисту прав інтелектуальної власності в Європейському Союзі, практики застосування. Надано порівняльний аналіз законодавства України та Європейського Союзу. Надано рекомендації щодо адаптації законодавства України відповідно до стандартів Європейського Союзу.

Доведено, що відбувається формування європейського приватного права, що обумовлено метою створення та функціонування спільного ринку. Встановлено, що у національних правових системах країн Європи регулюванню суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності приділяється значна увага. Водночас нині ані універсальні міжнародні договори, ані виключно національно-правове регулювання у сфері інтелектуальної власності не можуть забезпечити ефективність правової охорони результатів інтелектуальної творчої діяльності. Проаналізовано акти Суду європейських співтовариств щодо публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності. Проаналізовано процес удосконалення процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в країнах Європейського Союзу та наведено нормативно-правову базу цього процесу. Зроблено висновок про актуальність дослідження проблем публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: Європейський Союз, інтелектуальна власність, СОТ, сфера інтелектуальної власності, право інтелектуальної власності, процедура, публічне адміністрування, ТРІПС.

Постановка проблеми. Процедури публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності Європейського Союзу (далі – ЄС) формувалися довго, складно і досить важко. Основна проблема полягала в тому, що це право є територіальним за своїм характером, тобто правова охорона об'єктів інтелектуальної власності, на-

дана на території однієї держави, не діє на території інших держав. Крім того, в різних країнах існують відмінності в рівнях охорони та особливостях правозастосовної практики [1, с. 45]. Кожна держава прагне передусім забезпечити права національних правовласників, що загалом суперечить цілям і принципам створення єдиного ринку. Тому тривалий час регулювання суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності залишалось у компетенції держав-членів ЄС, а співпраця у цій сфері не входила до низки пріоритетних завдань Євро-союзу.

Право інтелектуальної власності поширюється в країнах-членах ЄС, безпосередньо впливаючи на національні системи правової охорони. Про його позитивний вплив свідчить приклад наших сусідів – країн Східної Європи, які вже набули членства в ЄС (Польща, Чехія, Словаччина, країни Балтії та Угорщина). Для них орієнтація на право ЄС була важливим чинником розвитку національного законодавства, враховуючи той факт, що право інтелектуальної власності ЄС з багатьох аспектів випереджає відповідні норми на рівні регулювання Всесвітньої організації інтелектуальної власності (далі – ВОІВ). Стандарти охорони інтелектуальної власності Євросоюзу сьогодні відіграють вирішальну роль і під час вдосконалення національних систем охорони, і під час оцінювання ефективності реалізації прав [2, с 114].

Зовнішній вплив на уніфікацію процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності та засобів їх реалізації зумовлює участь більшості держав-членів ЄС у міжнародних договорах ВОІВ та інших угодах. Держави-члени мають виконувати зобов'язання відповідно до Угоди Світової організації торгівлі (далі – СОТ) про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – ТРІПС) із зауваженнями, що сфера інтелектуальної власності належить до спільної компетенції ЄС та держав-членів, а отже відповідні рішення можуть прийматися як ЄС, так і окремими державами-членами.

Стан дослідження. Вагомий внесок у дослідження проблем інтелектуальної власності зроблено у працях учених С. Сіденко, В. Базилевича, О. Вінник, О. Харенко, В. Щербини, Л. Едвінсона, В. Іноземцева, М. Мелуна, І. Нонаки, П. Салівана, Т. Стюарта, Г. Текучі, Д. Тіса, Г. Башнянина, О. Бутніка-Сіверського, В. Гейця, О. Кендюхова, А.Чухна та ін. Питанню дослідження європейської правової моделі захисту права інтелектуальної власності приділяли увагу такі науковці, як: Г.В. Бромберг, Г.О. Михайлюк, О.М. Мельник, А.О. Кодинець, О.П. Орлюк, Д.М. Притика, Г.О. Улянова, Є.О. Харитонава, А.В. Шабалін, О.О. Штефан та ін. Окремі аспекти процедур публічного адміністрування в країнах ЄС вже неодноразово ставали об'єктом дослідження вчених (про що свідчать роботи І.І. Дахно, Р.Є. Еннана, Р.В. Закусило, Ю.М. Капіци, С.В. Мазуренка, О.С. Овечкіної, О.О. Пунди, О.І. Стадник, С.П. Филь та ін.) але актуальність дослідження зазначених питань не зменшується. Проте в умовах нагальної необхідності здійснення реформування системи публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в Україні, аналіз цих наукових досліджень дає підстави констатувати відсутність належної уваги до аспектів, пов'язаних із наслідками неврахування вимог правових актів ЄС у цій сфері в процесі гармонізації національного законодавства, чим зумовлено звернення до зазначеної проблематики.

Метою статті є аналіз своєрідності здійснення процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в країнах ЄС з урахуванням особливостей різних груп об'єктів інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Концептуальні засади становлення і розвитку процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в країнах ЄС відбувалися поступово. Насамперед потрібно було подолати розбіжності підходів до проблеми з боку країн Британської Співдружності та країн континентальної Європи, які, щоправда, носили переважно теоретичний характер. Країни Британської Співдружності вбачають у виключному праві позитивне право, що надається владою тій фізичній або юридичній особі, яка бере на себе економічне використання твору або винаходу (оскільки привілеї виключного типу обмежені в часі, це все ж таки «феодальний» підхід) [3,с. 26]. Ця особа зазвичай є автором або винахідником, але існує можливість виникнення права безпосередньо на рівні керівництва підприємством, яке буде використовувати твір або винахід. Під впливом аналогії з правом власності на рухоме і нерухоме майно система, яка застосовується у континентальній Європі, у свою чергу, робить наголос на абсолютній природі права: йдеться про речове право, яке на теоретичному рівні втілюється у право на заборону третім особам ви-

користувати твір або винахід без згоди власника прав на нього [4, с. 380]. Позитивне право на використання твору або винаходу також визнається в праві континентальної Європи, але воно є вже наслідком більш загального права на розпорядження своїм майном, що більше властиве речовим правам. Ця розбіжність у підходах має відчутні наслідки у сфері авторського права. Країни Британської Співдружності створили майже цілком орієнтовану на захист економічних прав при використанні авторських прав систему, тоді як європейські системи роблять більший наголос на нематеріальних правах автора літературного або художнього твору. Обмеженість виключності в часі, логічна при феодальному підході, але не властива класичному праву власності, виправдана в європейському підході зацікавленістю суспільства у вільному використанні через деякий час винаходу або твору, який переходить тоді у загальне надбання. Саме виходячи з цього тлумачення поняття власності, в Німеччині народилася доктрина права на нематеріальні активи, які складають третю категорію об'єктів права власності разом із рухомим і нерухомим майном [5, с. 120]. Крім того, визнаючи підходи до процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, кожна юридична система ставила перед собою питання створення відповідного закону, який був би здатний регулювати відносини стосовно тих нематеріальних об'єктів, що «не знають кордонів» і можуть бути використаними у різних місцях і до того ж одночасно.

Отже, необхідно було ввести ідею локалізації, прив'язки до певного місця. Критерій «прив'язки до місця» в юриспруденції традиційно викладається у формі «місце, де права реалізуються». Практичним наслідком реалізації територіального принципу є те, що особа, яка бажає захистити свій твір, винахід або позначення, повинна, беручи до уваги нематеріальну природу об'єкта, забезпечити визнання своїх прав у кожній країні, де треті особи можуть виявити зацікавленість у комерційному використанні цього об'єкта на шкоду власникові прав [6, с. 211]. Такі права, які стосуються одного об'єкта і мають одного власника, але набуті в рамках самостійних юридичних систем, зветься паралельними правами. Якщо йдеться про авторські права, то вони виникають і визнаються без зайвих формальностей, однак, їх зміст може дещо відрізнятись у різних країнах. Це стосується також і суміжних прав, визначених нормами, нещодавно розробленими під впливом норм авторського права. У той же час необхідність паралельного захисту є досить обтяжливою для власників прав промислової власності, набуття прав щодо якої найчастіше вимагає офіційної публікації та внесення до державного реєстру, які, у свою чергу, стають можливими лише після складної та недешевої адміністративної процедури [7, с. 251]. Незручності, що випливають з цих вимог і повторюються в кожній країні, де бажано набути охорону, призвели наприкінці ХХ ст. до надзвичайно активного розвитку міжнародного співробітництва у сфері охорони промислової власності.

Міжнародна система процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності сьогодні базується на двох конвенціях, укладених наприкінці ХІХ ст.: Паризькій Конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. (Паризька Конвенція) та Бернській Конвенції про охорону літературних творів та творів мистецтва від 9 вересня 1886 р. (Бернська Конвенція). Стосовно процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в рамках Паризького та Бернського Союзів було також укладено численні міжнародні конвенції. Координатором при цьому виступає Всесвітня організація інтелектуальної власності [8, с. 9]. Підписані конвенції можна поділити на три великі групи: конвенції, що визначають основні, прийняті на міжнародному рівні, норми щодо охорони інтелектуальної власності в кожній країні; конвенції, які створюють механізми набуття прав в декількох або всіх країнах-учасниках шляхом однієї реєстрації або шляхом подання однієї заявki. Такі механізми спрощують процедуру та зменшують витрати для заявника, який більше не має необхідності подавати заявку окремо в кожній країні, де він бажає отримати охорону прав інтелектуальної власності; конвенції з питань класифікацій, які спрямовані на створення систем індексації для полегшення інформаційних пошуків щодо винаходів, позначень та промислових зразків [9, с. 207–208].

Досить часто ці конвенції набувають форми союзів. Як і у випадку Паризького і Бернського союзів, вони об'єднують групи країн, які вже можуть бути пов'язані між собою різним і послідовним редакціями однієї конвенції. В інших випадках, і це типово для останніх часів, вони можуть мати форму класичних угод. До списку нормативних актів, які разом

з Паризькою та Бернською конвенціями визначають на міжнародному рівні основоположні процедури публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, належать: Мадридська угода 1891 р. про санкції за неправдиві дані або такі, що можуть ввести споживачів в оману відносно місця походження товару, Римська конвенція 1961 р. про захист прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, Женевська конвенція 1971 р. про захист виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм (Конвенція про фонограми), Брюссельська конвенція 1974 р. про розповсюдження сигналів, які несуть програми, що передаються через супутник (Конвенція про супутники), Найробський договір 1981 р. про захист олімпійського символу, Женевський договір 1989 р. про міжнародну реєстрацію аудіовізуальних творів (Договір про реєстр фільмів), Женевський договір 1994 р. про право на торговельний знак (ТЛТ), Женевський договір 1996 р. про авторське право, Женевський договір 1996 р. про виконання і фонограми та Женевський договір 2000 р. про патентне право (PLT) [10, с. 335]. До переліку конвенцій, які створюють міжнародну систему публічного адміністрування щодо подання заявок або реєстрації прав інтелектуальної власності, належать: Мадридський союз 1891 р., заснований Мадридською угодою 1891 р. про міжнародну реєстрацію торговельних марок та Мадридським протоколом 1989 р. про міжнародну реєстрацію торговельних марок, Лісабонський союз щодо охорони назв місць походження товарів та їх міжнародної реєстрації, Гаазький союз щодо міжнародної реєстрації промислових зразків, Міжнародний союз охорони сортів рослин (UPOV), Вашингтонський союз (або Союз РСТ), Будапештський союз 1977 р. щодо міжнародного визнання депонування мікроорганізмів для цілей патентної процедури. До списку ж конвенцій, які встановлюють міжнародну систему класифікації, належать: Ніццький союз 1957 р. щодо міжнародної класифікації товарів і послуг для реєстрації торговельних марок, Локарнський союз 1968 р., який встановлює міжнародну класифікацію промислових зразків, Страсбурзький союз (або Союз ІРС) та Віденський союз 1973 р. щодо міжнародної класифікації зображувальних елементів торговельної марки.

Зазначені міжнародні об'єднані відомства, створені після прийняття Паризької та Бернської Конвенцій, відігравали значну історичну роль до часів після Другої світової війни, коли їм на зміну прийшла ВОІВ. Це був зародок міжнародної організації, який діяв у швейцарській федеральній адміністрації в Берні і забезпечував управління Паризькою та Бернською Конвенціями, а також окремими договорами, які уклались за цими двома конвенціями. ВОІВ є спеціалізованою агенцією ООН [11, с. 93], яка розташована в Женеві, і, перш за все, міжнародний форум, на якому звичайно обговорюються на світовому рівні договори, укладені у сфері інтелектуальної власності. Секретаріат ВОІВ, забезпечує управління інструментами, у яких безпосередньо зацікавлені підприємства, такими як Мадридський союз (або Союз РСТ), якщо згадати тільки про найважливіші. Організація створила також Центр арбітражу і посередництва для вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності; діяльність цього центру користується успіхом, що постійно зростає. ВОІВ є дуже незалежною організацією у фінансовому відношенні: внески держав-членів становлять лише 5–6 відсотків від її щорічних надходжень. ВОІВ фінансує свою діяльність завдяки надходженням коштів за послуги, надані приватному сектору [12, с. 68]. Це, головним чином, депонування міжнародних патентних заявок, міжнародна реєстрація торговельних марок та промислових зразків, а також сплата за послуги арбітражу.

Додатком до Маракешького договору є Угода ТРІПС. Її можна вважати сукупністю норм, які регламентують сферу торгівлі та інвестування в ідеї та творчість. Ці норми передбачають процедури та методи захисту інтелектуальної власності в торговельній сфері. В Угоді ТРІПС розглядаються п'ять важливих питань: принципи торговельної системи та міжнародні угоди щодо інтелектуальної власності, мінімальний рівень охорони прав інтелектуальної власності, заходи щодо забезпечення виконання цих норм, порядок вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, а також перехідні заходи в період впровадження систем [13, с. 178].

Мінімальні норми щодо існування, обсягу та здійснення прав інтелектуальної власності викладено у другій частині Угоди ТРІПС. Угода широко використовує нормативно-правовий доробок конвенцій ВОІВ, іноді додаючи до них нові правила. При встановленні цих норм було враховано вимоги країн, що розвиваються, тому передбачені стандарти зда-

ються іноді європейському читачеві менш суворими, ніж чинне національне законодавство. Але ж не слід забувати, що йдеться про мінімальні норми [14, с. 212]. Ця частина Угоди ТРІПС охоплює такі групи прав інтелектуальної власності: авторське право і суміжні права, торговельні марки, включно з товарними знаками, назви місць походження товарів, промислові зразки, а також патенти.

Програма Доха все ж передбачає подальші переговори для того, щоб захист патентів на фармацевтичні товари не перешкоджав доступу до медикаментів у бідних країнах і щоб в той же час було збережено роль патентів як стимулу для досліджень і розвитку у фармацевтичному секторі. На міністерській конференції у місті Доха в листопаді 2001 р. міністри держав-членів СОТ прийняли спеціальну декларацію, у якій зазначається, що Угода ТРІПС не заважає державам приймати заходи у сфері охорони здоров'я населення і користуватись елементами гнучкості, які допускає Угода ТРІПС (зокрема, обов'язкові ліцензії). Крім того, було досягнуто домовленість подовжити пільги, передбачені для найменш розвинутих країн, щодо патентного захисту фармацевтичних продуктів [15, с. 293]. Залишилося неврегульованим питання щодо можливості для країн, які не мають внутрішнього виробничого потенціалу для виготовлення фармацевтичних продуктів, імпортувати патентовані ліки, виготовлені на підставі обов'язкової ліцензії (30 серпня 2003 р. держави-члени домовились про виняток з правил, який дозволяє використати цей додатковий елемент гнучкості), компонування (топографії) інтегральних мікросхем, відносно яких робиться посилання на Вашингтонський договір 1989 р. (він укладений ВОІВ, але поки ще не набув чинності) про інтелектуальну власність щодо інтегральних мікросхем, захисту конфіденційної інформації (комерційна таємниця і ноу-хау) та контролю за недобросовісною конкуренцією у сфері договірних ліцензій.

Положення третьої частини Угоди ТРІПС зобов'язують держави діяти таким чином, щоб їх законодавство забезпечувало виконання приписів у сфері інтелектуальної власності. Щоб запобігти правопорушенням, правові санкції у випадку порушень повинні бути достатньо обтяжливими. Процедури мають бути лояльними та справедливими і не мають бути складними або дорогими. Вони повинні встановлювати розумні строки і не призводити до невинуватених затримок. Сторони повинні мати можливість звернутись до суду з проханням переглянути адміністративне рішення або подати апеляцію на рішення нижчого суду. Угода ТРІПС детально описує порядок правового регулювання, включаючи правила про отримання свідчень і доказів, тимчасові і охоронні заходи, приписи і судові заборони, відшкодування збитків та інші санкції [16, с. 38–39].

Процедура вирішення господарських спорів, передбачена СОТ, використовується також в Угоді ТРІПС. Йдеться про наріжний камінь світової торговельної системи, який гарантує виконання договірних положень. І навіть якщо ця система нагадує судові процедури, перш за все вона спрямована на врегулювання суперечок за взаємною домовленістю. Першим етапом процедури є консультації між сторонами спору. Строк етапу консультацій складає 60 днів. Якщо консультації не призвели до врегулювання спору, призначається спеціальна група експертів. Цю групу призначає орган врегулювання спорів (Рада СОТ, яка представлена всіма договірними сторонами). Робоча група експертів працює протягом шести місяців і передає свої висновки або рекомендації органу врегулювання спорів. Якщо висновки звіту експертів не відхилено, вони стають рішенням СОТ [17, с. 101]. Сторони можуть подавати апеляцію на це рішення до постійного апеляційного органу, який складається з осіб, що мають великий авторитет в галузі права та міжнародної торгівлі і не пов'язані з національними органами влади. Строк апеляційної процедури не може перевищувати двох або, щонайбільше, трьох місяців. Орган врегулювання спорів зобов'язаний погодитись з рішеннями апеляційної інстанції. Він може їх відхилити, але, знову ж таки, на умовах консенсусу.

Висновки. Таким чином, у системі права ЄС формування права інтелектуальної власності як спеціальної галузі права ще тільки відбувається. А тому дослідження особливостей процедур публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності в країнах ЄС дозволяє визначити та окреслити найближчі перспективи подальшого розвитку вітчизняних процедур публічного адміністрування у цій сфері. При цьому важливим є те, щоб як зразки та можливі моделі подальшої модернізації вітчизняної систе-

ми публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності було сприйнято кращі досягнення європейської правової науки, вдалі й універсальні юридичні категорії та конструкції, які б враховували як специфіку вітчизняної правової традиції, так й інтереси головного суб'єкта інтелектуальної творчої діяльності – людини, яка є джерелом всіх досягнень цивілізації.

На жаль, в сьогоднішній Україні охорона і захист інтелектуального продукту продовжують залишатися доволі умовними. У сучасній економіці продуктом може бути не тільки матеріальний товар. Люди також виробляють ідеї, інформаційні продукти, мистецькі об'єкти та нові технології. Інтелектуальний продукт потребує великих зусиль та інвестицій, але вкрасти його значно легше, ніж звичайну річ. Ефективний захист прав інтелектуальної власності є важливим інструментом для залучення іноземних інвестицій, передачі технологій та ноу-хау, дотримання законних прав українських правовласників. У середньо- та довготривалій перспективі це також заохотить українських авторів, винахідників та інвесторів, сприятиме розвитку української економіки.

Список використаної літератури

1. Дахно І.І., Алієва-Барановська В.М. Право Європейського Союзу: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2017. 413 с.
2. Еннан Р.Є. Правова охорона інтелектуальної власності в Європейському союзі: передумови формування, сучасний стан, тенденції розвитку. *Часопис цивілістики*. 2012. Вип. 13. С. 110–119.
3. Ковальчук О.О. Право інтелектуальної власності на географічне зазначення в Україні та країнах Європейського Союзу: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2014. 199 с.
4. Мазуренко С.В., Еннан Р.Є. Правове регулювання інтелектуальної власності в Європейському Союзі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 378–384.
5. Медведєв Ю.Л., Сорока Г.Є. Право Європейського Союзу: навч.-метод. посіб. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 287 с.
6. Михайлюк Г.О. Право Європейського Союзу з комерційних позначень: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2016. 325 с.
7. Смирнова К.В. Правове регулювання конкуренції в Європейському Союзі: теорія і практика: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 429 с.
8. Сорока Н.Є. Міжнародно-правовий захист авторського права в рамках Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2016. 20 с.
9. Стадник О.І. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у сфері інтелектуальної власності. *Молодий вчений*. 2016. №3. С. 206–211.
10. Капіца Ю.М. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу: формування, інститути, напрями розвитку. 2-ге вид. К.: Академперіодика, 2020. 664 с.
11. Завгородня В.М. Поняття європейського та адміністративного простору та концептуалізація його стандартів у первинному праві Європейського Союзу. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2015. №1. С. 91–95.
12. Анакіна Т.М., Комарова Т.В., Трагнюк О.Я., Яковюк І.В. Право Європейського союзу (в питаннях і відповідях): навч.-довід. посіб. Вид. 2-ге, випр. Харків: Право, 2020. 174 с.
13. Анакіна Т.М., Комарова Т.В., Трагнюк О.Я., Яковюк І.В. Право Європейського Союзу: основи теорії: підручник. Харків: Право, 2019. 360 с.
14. Петров Р.А. Право Європейського Союзу. Вид. 9-те, змінене і допов. Харків: Право, 2019. 442 с.
15. Кадетова О.В. Угода про асоціацію України з Європейським Союзом в системі джерел права інтелектуальної власності: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2019. 648 с.
16. Овечкіна О.С. Гармонізація національного законодавства із правом Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності. *Право.ua*. 2017. №2. С. 35–41.
17. Брацук І.З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 229 с.

THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC ADMINISTRATION PROCEDURES IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

Pavlo V. Makushev, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law, University of Customs and Finance (Ukraine)

E-mail: mpv12@i.ua

Andriy V. Khridochkin, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of Entrepreneurship, Production Organization and Theoretical and Applied Economics, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine)

E-mail: khridochkina@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-15

Key words: *European Union, intellectual property, WTO, intellectual property, intellectual property law, procedure, public administration, TRIPS.*

The article considers the features of public administration in the field of intellectual property and the conceptual basis for the formation of its procedures in the European Union. The conceptual bases of formation and development of procedures of public administration in the field of intellectual property in the countries of the European Union are opened. The pluralism of approaches to the definition of public administration procedures in the field of intellectual property in the countries of the European Union is analyzed. The normative-legal base of procedures of public administration in the field of intellectual property in the countries of the European Union is given. The acts of the Court of Justice of the European Communities on public administration in the field of intellectual property are analyzed. It is proved that the formation of European private law is due to the purpose of creating and functioning of a common market. It is established that in the national legal systems of European countries the regulation of public relations in the field of intellectual property is given considerable attention. The process of improving the procedures of public administration in the field of intellectual property in the European Union is analyzed and the legal framework of this process is given.

A feature of European Union law is to strengthen the protection of intellectual property rights through two main mechanisms: harmonization of legislation of member states of the European Union and the introduction of European Union protection documents for various intellectual property. Thus, other partner countries of the European Union, in addition to measures to approximate legislation, may decide on the signing of agreements on entry into the regional European system of protection of certain intellectual property. The member states of the European Union pursue a coherent policy in the field of legal protection and use of intellectual property. Guided by the principle of free movement of goods and services, they focus their efforts primarily on the unification and harmonization of legislation in the field of intellectual property and prevention of the use of intellectual property rights in unfair competition. Within the European Union, a system of direct regulation of the processes of unification and harmonization of legislation in the field of intellectual property, which is especially characteristic of the field of copyright and related rights. The Court of Justice of the European Communities plays a significant role in the unification and harmonization of the legal regulation of relations in the field of intellectual property. In the absence of appropriate harmonization of national legislation in the field of intellectual property with the principles of free movement of goods and services, as well as freedom of competition, proclaimed by the European Union, the importance of the case law of the European Court of Justice is difficult to overestimate. The beginning of unification and harmonization activities in the field of intellectual property protection is preceded by a stage of case law enforcement practice, which allows to identify existing gaps in legal regulation and solve relevant problems. At present, it is a question of the existence of a special system of intellectual property rights of the European Union, formed in its general features, built on principles different from the traditional national ones, with a special subject of regulation. At the same time, this system is a new legal phenomenon that is developing quite dynamically and rapidly along with national and international legal systems. The legal regulation of intellectual property relations in the European Union aims to ensure a high level of protection of these rights, as they are the legal basis for the protection of the results of creative activity.

The conclusion about the urgency of research of problems of public administration in the field of intellectual property in the countries of the European Union is made.

References

1. Dakhno, I.I., Aliieva-Baranovska V.M. (2017). *Pravo Yevropeiskoho Soiuzu* [European Union Law]. Kyiv, Center for Educational Literature Publ., 413 p.
2. Ennan, R.Ie. (2012). *Pravova okhorona intelektualnoi vlasnosti v Yevropeiskomu soiuzi: peredumovy formuvannya, suchasnyi stan, tendentsii rozvytku* [Legal protection of intellectual property in the European

Union: prerequisites for formation, current status, development trends]. *Chasopys tsyvilistyky* [Journal of Civilization], no. 13, pp. 110-119.

3. Kovalchuk, O.O. (2014). *Pravo intelektualnoi vlasnosti na heohrafichne zaznachennia v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu* [Intellectual property rights to geographical indications in Ukraine and the European Union]. Monograph. Kyiv, Yurinkom Inter Publ., 199 p.

4. Mazurenko, C.V., Ennan, R.Ie. (2006). *Pravove rehuliuвання intelektualnoi vlasnosti v Yevropeiskomu Soiuzi* [Legal regulation of intellectual property in the European Union]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Current issues of state and law], no 27, pp. 378-384.

5. Medvediev, Yu.L., Soroka H.Ie. (2014). *Pravo Yevropeiskoho Soiuzu* [Law of the European Union]. Luhansk, RVV LDUVS them. E.O. Didorenko, 287 p.

6. Mykhailiuk, H.O. (2016). *Pravo Yevropeiskoho Soiuzu z komertsiiynykh poznachen* [European Union law on commercial designations]. Monograph, Kyiv, Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after acad. FG Burchak NAPRN of Ukraine, 325 p.

7. Smyrnova, K.V. (2015). *Pravove rehuliuвання konkurentsii v Yevropeiskomu Soiuzi: teoriia i praktyka* [Legal regulation of competition in the European Union: theory and practice]. Monograph, Odessa, Phoenix Publ., 429 p.

8. Soroka, N.Ie. (2016). *Mizhnarodno-pravovyi zakhyst avtorskoho prava v ramkakh Yevropeiskoho Soiuzu* avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [International legal protection of copyright within the European Union. Author. Cand. Diss.]. Kyiv, 20 p.

9. Stadnyk, O.I. (2016). *Realizatsiia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom u sferi intelektualnoi vlasnosti* [Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in the field of intellectual property]. *Molodyi vchenyi* [A young scientist], no. 3, pp. 206-211.

10. Kapitsa, Yu.M. (2020). *Pravo intelektualnoi vlasnosti Yevropeiskoho Soiuzu: formuvannia, instytuty, napriamy rozvytku* [Intellectual property law of the European Union: formation, institutions, directions of development]. Kyiv, Akadempriodika Publ., 664 p.

11. Zavorodnia, V.M. (2015). *Poniattia yevropeiskoho ta administratyvnoho prostoru ta kontseptualizatsiia yoho standartiv u pervynnomu pravi Yevropeiskoho Soiuzu* [The concept of European and administrative space and the conceptualization of its standards in the primary law of the European Union]. *Pravovyi visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy* [Legal Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking], no.1, pp. 91-95.

12. Anakina, M., Komarova, T.V., Trahniuk, O.Ia., Yakoviuk, I.V. (2020). *Pravo Yevropeiskoho soiuzu (v pytanniakh i vidpovidiakh)* [The law of the European Union (in questions and answers)]. Kharkiv, Pravo Publ., 174 p.

13. Anakina, T.M., Komarova, T.V., Trahniuk, O.Ia., Yakoviuk I.V. (2019). *Pravo Yevropeiskoho Soiuzu: osnovy teorii* [European Union Law: Fundamentals of Theory]. Kharkiv, Pravo Publ., 360 p.

14. Petrov, R.A. (2019). *Pravo Yevropeiskoho Soiuzu* [The Law of the European Union]. Kharkiv, Pravo Publ., 442 p.

15. Kadietova, O.V. (2019). *Uhoda pro asotsiatsiiu Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom v systemi dzherel prava intelektualnoi vlasnosti* [Agreement on the Association of Ukraine with the European Union in the system of sources of intellectual property law]. Monograph. Kyiv, Yurynkom Inter Publ., 648 p.

16. Ovechkina, O.S. (2017). *Harmonizatsiia natsionalnoho zakonodavstva iz pravom Yevropeiskoho Soiuzu u sferi intelektualnoi vlasnosti* [Harmonization of national legislation with the law of the European Union in the field of intellectual property]. *Pravo.ua* [Pravo.ua], no. 2, pp. 35-41.

17. Bratsuk, I.Z. (2016). *Teoretyko-pravovi zasady implementatsii prava Yevropeiskoho Soiuzu v natsionalne pravo derzhav-chleniv* [Theoretical and legal principles of implementation of European Union law in the national law of member states]. Monograph. Lviv, LNU named after Ivan Franko Publ., 229 p.

Одержано 24.01.2021.

УДК 340.1:342.1

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-16

С.В. ПЕТКОВ,

*доктор юридичних наук, професор,
заступник директора Науково-дослідного центру
правового забезпечення державотворення та безпеки
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Київ)
ORCID: 0000-0003-4160-767X*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗМІНИ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПАРАДИГМ

У статті здійснено аналіз наукових підходів щодо еволюції, сутності та особливостей поняття «відповідальність», «соціальна відповідальність», «юридична відповідальність». Констатовано, що відповідальність визначається рівнем розвитку суспільної свідомості, рівнем соціальних відносин, існуючими соціальними інститутами. Відповідальність як соціальне явище може виявлятися як у позитивному вигляді – отримання винагороди, так і в негативному – за вчинення правопорушень. Класифікація відповідальності як соціального явища залежить від сфери соціальної діяльності, у зв'язку з чим виділяють політичну, моральну, суспільну, юридичну та інші види відповідальності. Теоретично обґрунтовано, що юридична відповідальність відрізняється від інших видів соціальної відповідальності формальною визначеністю, обов'язковим дотриманням правових норм, державним контролем за їх виконанням, застосуванням до правопорушника державного примусу, запобіганням правопорушенням і охороною правопорядку. Визначено міру відповідальності в публічних і приватних правовідносинах. Хаотичне, безсистемне накопичення загальних норм в основних кодексах, введення нових визначень та визначень у законодавство про кримінальну відповідальність, нерозуміння суті дисциплінарної відповідальності за проступки, створення нових органів, що здійснюють адміністративну діяльність, яка здійснюється у сфері інших державних органів, – все це призвело до справжньої безвідповідальності чиновників та вразливості громадян від протиправних дій правопорушників. Проаналізовано публічні делікти (злочин і проступок), окреслено проблемні питання і надано пропозиції щодо їх удосконалення. Розглянуто види юридичної відповідальності за вчинення правопорушень (деліктів). Акцентовано увагу, що відповідальність є необхідною умовою розвитку і ефективного функціонування держави, її ефективність залежить від механізмів реалізації відповідальності перед особою і визначається рівнем розвитку суспільної свідомості, рівнем соціальних відносин, існуючими соціальними інститутами. Ключовим завданням відповідальності є справедливе застосування і невідворотність покарання.

Ключові слова: відповідальність, класифікація, правопорушення, санкція, покарання, справедливість, норми законодавства.

Постановка проблеми. Необхідною умовою розвитку і ефективного функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення високої якості життя населення, створення громадянського суспільства і розширення умов для людського розвитку є формування та реалізація правових інститутів, в тому числі інституту юридичної відповідальності.

Розвиток демократії без відповідальності неможливий, демократія без відповідальності перетворюється на всюдозволеність, що ми і бачимо в пострадянських країнах на всіх рівнях – від особистісного до державного. Демократія і відповідальність – дві сторони єдиного цілого. Демократія необхідна в суспільстві, відповідальність – в державі, демократія – в колективі, відповідальність – в організації [1].

Стан дослідження. Соціально-правову природу відповідальності досліджували предшественники як галузі права, так й інших напрямів, серед яких можна виділити таких, як В.Б. Авер'янов, Ю.В. Александров, Ю.П. Битяк, В.К. Колпаков, В.В. Копейчиков та ін. Однак проблематика відповідальності – одне з важливих питань сьогодення, яке викликає чимало дискусій серед вчених. Саме тому **метою статті** є аналіз сутності відповідальності як соціального явища, генезис її розвитку, з'ясування ролі правового інституту юридичної відповідальності в публічних і приватних правовідносинах, визначення проблематики відповідальності за вчинення деліктів і надання пропозицій щодо вдосконалення логічних конструкцій у вигляді дефініцій і норм.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність, як соціальне явище виникла разом з появою людства і суспільства, з появою системи нормативного регулювання суспільних відносин, норм, звичаїв, релігійних норм, моралі і права. Саме відповідальність, зазначає Б.С. Яковлев, є фактором, що регулює поведінку людини протягом всієї історії, а також одним із факторів управління поведінкою людей [2, с. 103]. «Це певне явище, що існує незалежно від будь-яких суб'єктивних чинників ... є обов'язковим проявом регулювання суспільних відносин в межах відповідності особистістю поведінки між суб'єктами соціальної комунікації» [3, с. 41]. Тобто відповідальність об'єктивно зумовлена потребами суспільства і є обов'язковим проявом регулювання суспільних відносин в соціумі.

Спочатку визначимося з сутністю і змістом поняття відповідальності. Якщо звернутися до лінгвістики, то дефініція «відповідальність» тлумачиться як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, дії, вчинки, слова [4, с. 177]; необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, вчинки, бути відповідальним за них [5, с. 412]. У філософському словнику М.М. Розенталя: «Відповідальність – категорія етики і права, що відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства в цілому), що характеризується дотриманням норм права і норм моралі» [6].

Відповідальність – правова та державно-адміністративна категорія, що відображає ціннісно-правовий аспект суспільних відносин, які побудовано за принципом «людина – суспільство – держава». «Актуалізація ідеї соціальної держави зміщує акценти як наукових досліджень, так і політичної практики з соціальної відповідальності людини перед суспільством і державою на соціальну відповідальність держави перед суспільством і людиною» [7].

Розмірковуючи про відповідальність як засіб забезпечення прав громадян, слід зазначити, що вона виникла ще за часів первісного суспільства і мала виключно соціальну природу. Вона застосовувалася як засіб покарання членів спільноти, які у своїй поведінці відхилилися від загальноприйнятих правил, норм і звичаїв.

Що стосується відповідальності як соціального явища, то це досить специфічна форма взаємозв'язку особистості і суспільства, яка забезпечує усунення неузгодженості, дезорганізації в суспільному житті, розв'язання суперечностей і конфліктів між учасниками суспільних відносин, а отже, виникає тоді, коли виникає необхідність в узгодженні поведінки людини з системою суспільних вимог (норм, правил).

Про необхідність об'єднати владу і закон, здійснити перетворення в державі на основі виключно законного офіційного і загальнолюдського закону наголошував і давньогрецький державний діяч і філософ Солон. І саме із законодавчих реформ Солона, на думку Аристотеля, почалася афінська демократія [9, с. 157]. Платон і Аристотель намагалися пояснити причину цього, а не іншого вчинку людини, розглядаючи взаємозв'язок між добровільним і примусовим, свідомим і несвідомим, об'єктивним і суб'єктивним, вільним і необхідним. Відповідальність людини за свій вибір як результат свободи вибору очевидна для Платона. У своїх працях Платон подає подвійну природу відповідальності – моральну відповідальність і відповідальність перед законом, яка трансформується у відповідальність за його порушення. Виходячи з цієї теорії, існує два аспекти – позитивний (моральна відповідальність перед суспільством, державою) і негативний (відповідальність, яку відчуває людина при порушенні встановлених норм). Так, наприклад, у своєму «Тімеї» (трактаті) Платон описує, як, увійшовши в царство мертвих, герой бачить, що люди самі вибирають свою долю. Вони вільні у своєму виборі і відповідають за це,

оскільки їх вибір визначає увесь їх подальший шлях [10; 11, с. 18]. У вченні Геракліта про Логос поставлено основну етичну проблему – взаємозв'язок того, як поведяться реальні люди і як вони мають поводитися [12, с. 61–62]. Тобто вчення Геракліта показує можливість вибору людиною поведінки, і тому саме вона несе відповідальність за результати цього вибору.

У Стародавньому Римі, на думку Полібія, відповідальність забезпечувалася розподілом влади між трьома гілками: консулами, сенатом і людьми. Система контролю і відповідальності влади, встановлена в Римі, дозволила «... контролювати одну гілку влади іншою, коли можливі претензії однієї влади на невідповідне значення зустрічають відповідну опозицію інших органів влади, а держава в цілому зберігає свою стабільність і міцність» [13]. Варто звернути увагу на той факт, що як тільки система соціальної відповідальності Стародавнього Риму згодом була порушена, це призвело до послаблення і подальшого руйнування Римської імперії.

Справжньою інстанцією відповідальності І. Кант визначає не державу, а постулати морального закону, які втілено в людській совісті. Але розуміючи, що «найкращий контролер – совість – не завжди може гарантувати дотримання принципу відповідальності», Кант вводить в систему цінностей абсолютний моральний закон усвідомлення покарання за його порушення [8]. Таким чином, виникнення відповідальності, як соціального явища можливе за умови попереднього пред'явлення певних вимог до поведінки людей, закріплених в соціальних нормах. Сама відповідальність визначається рівнем розвитку суспільної свідомості, рівнем соціальних відносин, існуючими соціальними інститутами.

Класифікація відповідальності як соціального явища залежить від сфери соціальної діяльності, у зв'язку з чим виділяють політичну, моральну, суспільну, юридичну та інші види відповідальності. Відповідальність соціальна і юридична співвідносяться один з одним як рід і вид. Так їх розглядає не тільки загальна теорія права, але і всі галузеві юридичні науки.

Політична відповідальність – усвідомлення необхідності виконання вимог, що впливають з політичних норм, а також засудження за їх невиконання або неналежне виконання через некомпетентність або корисливі інтереси. Діяльність політичних партій, органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб передбачає їх політичну відповідальність перед соціальними спільнотами, інтереси яких вони висловлюють. Зауважимо, що нерідко моральна відповідальність і засоби, що забезпечують її, виявляються навіть не менш ефективними, ніж це має місце в праві [14].

З психологічної точки зору відповідальність – це здатність особи дотримуватися соціальних норм. Структуру відповідальності як соціологічної категорії детально розглянув вчений М.О. Краснов, який визначив, що вона концентровано включає в себе свободу вибору варіанта поведінки суб'єктом відповідальності, який має свободу волі; встановлення моделі належної, очікуваної поведінки або, навпаки, поведінки неналежної; причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою і її наслідками; інстанцію відповідальності; контроль і оцінку поведінки; можливість несприятливих наслідків для відповідального суб'єкта, визнаного винним [15].

У філософії загальноновизнаною є думка, що про відповідальність суб'єкта суспільних відносин можна говорити лише, з'ясувавши співвідношення між необхідністю і свободою його поведінки. Відповідальність не має значення, якщо особа не є вільною у виборі своєї поведінки, чи не буде її розуміти, адже «Воля породжує відповідальність, відповідальність направляє волю» [16; 17].

Обговорюючи проблеми відповідальності, ми часто можемо опинитися в сфері інтересів юриспруденції. Не дивно, по-перше, теоретичні основи права значною мірою формуються етикою і соціальною філософією, невід'ємною частиною якої ми бачимо поняття відповідальності в цілому і соціальної відповідальності зокрема. А по-друге, одним з основних постулатів права є принцип рівності всіх членів суспільства (у разі правового регулювання соціальних процесів цей принцип набуває форми рівності всіх членів суспільства перед законом). Будь-яка істотна несправедливість в суспільстві може бути наслідком правопорушення [18].

Одним із основних інститутів права є інститут юридичної відповідальності. Юридична відповідальність відрізняється від інших видів соціальної відповідальності формальною ви-

значеністю, обов'язковим дотриманням правових норм, державним контролем за їх виконанням, застосуванням до правопорушника державного примусу, запобіганням правопорушень і охороною правопорядку.

Варто зазначити, що зараз в науці права немає єдиного визначення юридичної відповідальності. Одні вчені (Р. Енгабарян, Ю.К. Краснов, М.І. Матузов, О.Ф. Скакун, Б.Я. Токарев) вважають, що юридична відповідальність зводиться до здійснення санкцій верховенства закону, тобто заходів правового примусу [19, с. 186], на думку Л.С. Явіч, юридична відповідальність – це застосування санкції порушеного закону [20, с. 136], М.І. Матузов і А.В. Малка вважають, що це один з видів соціальної відповідальності особистості, ключовою особливістю якої є те, що вона пов'язана з порушенням правових норм, яким є апарат державного примусу [21, с. 443].

Однією з функцій держави є захист прав громадян і захист державного устрою. Тобто держава захищає за допомогою правових інструментів і публічні, і приватні інтереси. Нам імпонує наукова позиція Ф.В. Тарановського, який поділяє правовідносини на публічні та приватні залежно від участі носіїв примусової державної влади, зокрема, на думку правознавця, правовідносини є публічними в разі, якщо одним із суб'єктів є держава (через її органи) зі специфічним характером носія примусової влади. У приватних відносинах держава не бере участі як суб'єкт або виступає учасником правовідносин лише як носій майнових інтересів [22, с. 237]. Зазначені правовідносини є класичним видом публічно-правових відносин, їх особливістю є те, що вони, як правило, мають вертикальну спрямованість і є підпорядкованими, оскільки суб'єкти публічної влади займають чітко визначене місце в ієрархії державного механізму і мають певний діапазон повноважень. У процесі правовідносин суб'єкти реалізують свої права, здійснюють повноваження, виконують функції і реалізують завдання, покладені на них законом.

Юридична відповідальність в приватних правовідносинах настає за порушення договору і виражається у вигляді матеріальних санкцій: примусового стягнення боргу, накладення штрафу тощо. Здійснювати юридично значущі дії і, відповідно, нести відповідальність за їх вчинення може тільки особа, яка є дієздатною відповідно до норм закону.

Якщо йдеться про юридичну відповідальність у приватно-правових відносинах, ключовим є поняття дієздатності особи. Коли ж мова йде про юридичну відповідальність за вчинення правопорушення, доречніше використовувати термін деліктоздатність.

Юридична відповідальність в публічно-правових відносинах настає тільки за вчинення деліктів. У римському праві під деліктом (правопорушенням) малося на увазі вчинення діяння, що порушує правовий припис або заборону, внаслідок чого відбулося заподіяння шкоди іншій особі, її сім'ї або майну. Наслідком здійснення делікту була відповідальність, яка наставала за наявності таких умов: деліктоздатність правопорушника, вина, вчинення правопорушення [23].

Загальноприйнятою парадигмою є науково обґрунтований і підтверджений практикою підхід про те, що публічні делікти – правопорушення за суспільною значущістю вчиненого протиправного діяння поділяються на злочини (суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину – ст. 11 Кримінального кодексу України) [24] і проступок (протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління – ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [25; 26].

Слід зазначити, що склад злочину, як і склад проступків може бути встановлений тільки законом. Помилковою є думка про те, що склад проступків може бути встановлений підзаконними актами. Також не можна допускати, щоб норми закону, які регламентують відповідальність, мали бланкетний (відсильний) характер до будь-яких правил або інструкцій тощо.

Як злочин, так і проступок можуть здійснюватися особою під час діяльності в будь-якій сфері. Зокрема і в управлінській – адміністративній. Усі проступки є порушенням дисциплінарних правил, незначним відступом від загальноприйнятих норм поведінки. Злочини ж є проявом неприйняття особою засад суспільства. Зазначимо, що в першому випадку особа несе дисциплінарну відповідальність у вигляді стягнення, а в другому – кримінальну відповідальність у вигляді покарання.

Головною помилкою вітчизняної науки було те, що цей поділ деліктів (правопорушень) за ступенем суспільної небезпечності було поставлено в один ряд з іншими класифікаціями, що і призвело до певної плутанини. Тому зараз актуальна необхідність чіткого розмежування злочинів і проступків, недопущення змішування цих понять в жодному нормативному акті, який регламентує покарання за ці різні, діаметрально протилежні дії [27].

Поведінка суб'єктів державно-владних повноважень визначається нормами законодавства, які мають імперативний характер. Обов'язок користуватися правами характерний для більшості публічних прав, тоді як у приватної особи такого обов'язку не існує. Так, наприклад, особа, призначена на посаду професійного судді і наділена Конституцією і Законом України «Про судоустрій і статус суддів» правом здійснювати правосуддя, зобов'язана сумлінно здійснювати свої права, при цьому не може використовувати їх виключно на власний розсуд або за власним бажанням. Що стосується приватно-правових відносин, то особа є самостійним розпорядником своїх прав і вільна у вирішенні питань щодо користування наданими їй законом правами. Поділ правовідносин на публічні та приватні – парадигма, доведена римськими юристами.

Видами юридичної відповідальності є кримінальна відповідальність (засудження від імені держави за вироком суду особи, яка вчинила злочин, і застосування до неї примусових, у формі покарання або інших заходів кримінальної відповідальності, передбачених Кримінальним кодексом України. Безпосередньо кримінальна відповідальність настає після доведення вини особи в законному порядку і встановлення її обвинувальним вироком.

Тобто кримінальна відповідальність набирає форму свого реального існування після засудження особи судом за вчинене діяння і винесення обвинувального вироку і дисциплінарна відповідальність (обов'язок працівника відповідати перед роботодавцем за скоєний ним дисциплінарний проступок і понести дисциплінарне стягнення, передбачене нормами трудового права).

Головним завданням кримінальної відповідальності є покарання злочинця та запобігання подальших правопорушень, тоді як ключове завдання дисциплінарної відповідальності – виховання особи, яка вчинила проступок, і профілактика подальших правопорушень.

На думку М.І. Коржанського, дуже актуальна зараз «... масштабна декриміналізація українського законодавства і саме в розрізі цих двох парадигм слід розглядати питання внесення змін до законодавства, особливо в ту його частину, яка стосується юридичної відповідальності. Суть відходу від радянської моделі полягає зовсім не в перенесенні норм з КУпАП до КК України, а навпаки, зменшення карального і адміністративного впливу держави. Від карального до правозахисного! – сутність людиноцентристського підходу в кримінальному праві. Від адміністративного тиску в публічно-сервісних функціях – сутність людиноцентристського підходу в адміністративному праві. І при цьому теорія права є фундаментом для інноваційного розвитку права України, втіленого в законодавство» [28].

Висновки. Таким чином, юридична відповідальність як соціальне явище – необхідна умова розвитку і ефективного функціонування держави, її ефективність залежить від механізмів реалізації відповідальності перед особою і визначається рівнями розвитку суспільної свідомості, соціальних відносин та існуючими соціальними інститутами.

На сьогодні реальною загрозою національній безпеці стала теоретично необґрунтована новелізація законодавства про відповідальність за правопорушення. Хаотичне, безсистемне нагромадження бланкетних норм у базових кодексах, введення нових визначень і дефініцій в законодавство про кримінальну відповідальність, нерозуміння суті дисциплінарної відповідальності за проступки, створення нових органів, які проводять адміністративну діяльність, що здійснюється у сфері функціонування інших державних органів, призвели до реальної безвідповідальності посадових осіб органів державної влади та незахищеності громадян від протиправних дій правопорушників.

В Конституції України зазначається, що особа може нести відповідальність тільки за правопорушення, які визначено в законодавстві. Закон має бути зрозумілим і дієвим. Пока-

рання справедливим і невідворотним [29]. Разом із тим закон тільки тоді буде дієвим, коли в ньому будуть присутні всі складові правової норми: гіпотеза як правило поведінки; диспозиція – порушення цього правила; санкція – покарання за порушення [27].

Список використаної літератури

1. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. №1 (15). С. 39–46.
2. Яковлев Б.С. Ответственность как фактор регуляции поведения личности. М., 1978. 245 с.
3. Грищук В.К. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: Перун, 2005, 1728 с.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Русский язык, 1984. 816 с.
6. Розенталь М.М. Философский словарь, 5-е издание. М.: Мысль, 1975. 617 с.
7. Швець О.В. Відповідальність як соціальне явище: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. №1. С. 84–92.
8. Вебер М. Политика как призвание и профессия: избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. 697 с.
9. Нерсесянц В.С. Проблемы общей теории права и государства: учебник. М.: НОРМА-ИНФРА, 2002. 259 с.
10. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.
11. Платон. Закони. Харків: Легас, 2002. 48 с.
12. Дынник М.А. Древняя Греция: собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. 239 с.
13. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. М.: Мысль, 1991. 36 с.
14. Бернштейн Д.И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения. Ташкент: Фан, 1989. 150 с.
15. Краснов М.А. Ответственность в системе народного представительства: методологические подходы. М.: РАН, 1995. 55 с.
16. Косолапов Р.И. Свобода и ответственность. М.: Политиздат, 1969. 95 с.
17. Лейст О.Э. Санкции в советском праве. М.: Госюриздат, 1962. 238 с.
18. Радугин А.А. Правоведение. М.: Центр, 2003. 288 с.
19. Столяров Л.Д. Основы государсва и права: учебн. пос. Ростов-на-Дону, Феникс, 1996. 320 с.
20. Явич Л.С. Общая теория права. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 285 с.
21. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. М.: ИД «Дело» РАНХиГС, 2015. 528 с.
22. Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. СПб: Лань, 2001. 560 с.
23. Петков С.В. Римське право як основа для побудови сучасної ефективної публічно-правової моделі відносин між владою та громадянином: питання юридичної деліктології. *Форум права*. 2011. №1. С. 756–770.
24. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 №341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25–26. ст.131.
25. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. №8074-10-ВР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до №51. ст. 1122, 1123.
26. Петков С.В. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. К.: Юрінком Інтер, 2020. 792 с.
27. Петкова С.В., Копотун І.М. Деліктологія: монографія. Кувівце: Академія ГУСПОЛ, 2020, Т. 1. 438 с.
28. Коржанський М.Й. Нариси кримінального права. К.: Генеза, 1999. 208 с.
29. Конституція України 1996 року 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. ст. 141.

ON THE QUESTION OF TYPES OF LEGAL LIABILITY IN THE CONTEXT OF CHANGING STATE-BUILDING PARADIGMS

Sergey V. Petkov, Doctor of Law, Full Professor, Deputy Director of the Research Center for Legal Support of State-Building and Security of V.I. Vernadsky Taurida National University

E-mail: svpetkov@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-16

Key words: *responsibility, classification, offence, sanction, punishment, justice, norms of legislation.*

The article analyses the scientific approaches of scientists to the evolution, essence and features of the concept of «responsibility», «social responsibility», «legal responsibility». It is stated that responsibility is determined by the level of development of public consciousness, the level of social relations, existing social institutions. Liability as a social phenomenon can be manifested both in a positive way – receiving a reward, and in a negative - for committing offences. The classification of responsibility as a social phenomenon depends on the sphere of social activity, in connection with which political, moral, social, legal and other types of responsibility are distinguished. It is theoretically substantiated that legal responsibility differs from other types of social responsibility by formal definition, obligatory observance of legal norms, state control over their execution, application of state coercion to the offender, prevention of offences and protection of law and order. The degree of responsibility in public and private legal relations is determined.

Public torts (crime and misdemeanor) are analysed, problematic issues are outlined and suggestions for their improvement are provided. Types of legal liability for committing offences (torts) are considered. Emphasis is placed on the fact that responsibility is a necessary condition for the development and effective functioning of the state, its effectiveness depends on the mechanisms of responsibility to the individual and is determined by the level of social consciousness, the level of social relations, existing social institutions. The key task of accountability is the fair application and inevitability of punishment. Today, the real threat to national security is a theoretically unfounded amendment of the legislation on liability for offenses. Chaotic, unsystematic accumulation of blanket norms in the basic codes, introduction of new definitions and definitions in the legislation on criminal liability, misunderstanding of the essence of disciplinary liability for misdemeanors, creation of new bodies carrying out administrative activities carried out in the field of other state bodies. This has led to real irresponsibility of government officials and vulnerability of citizens from illegal actions of offenders. The Constitution of Ukraine states that a person may be liable only for offences defined by law. The law must be clear and effective. Punishment is just and inevitable. However, the law will be effective only when it will contain all the components of the rule of law: the hypothesis is usually a behaviour; disposition - violation of this rule; sanction - punishment for violation.

References

1. Hrishnova, O.A. (2011). *Sotsialna vidpovidalnist u konteksti podolannya systemnoi kryzy v Ukraini* [Social responsibility in the context of overcoming the systemic crisis in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Demography and social economy], no. 1 (15), pp. 39-46.
2. Iakovlev, B.S. (1978). *Otvetsvennost kak faktor rehuljatsyy povedeniya lychnosty* [Responsibility as a factor in regulating personality behavior]. Moscow, 245 p.
3. Hryshchuk, V.K. (2012). *Sotsialna vidpovidalnist* [Social responsibility]. Lviv, Lviv State University of Internal Affairs Publ., 152 p.
4. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpen, Perun Publ., 1728 p.
5. Ozhegov, S.Y. (1984). *Slovar russkoho yazyka* [Dictionary of the Russian language]. Moscow, Russian language Publ., 816 p.
6. Rozental, M.M. (1975). *Fylosofskiy slovar* [Philosophical Dictionary]. Moscow, Mysl Publ., 617 p.
7. Shvets, O.V. (2012). *Vidpovidalnist yak sotsialne yavyshe: teoretyko-pravovi zasady* [Responsibility as a social phenomenon: theoretical and legal principles]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav* [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs], no. 1, pp. 84-92.
8. Veber, M. (1990). *Polytyka kak pryzvanye y professyia: yzbrannyye proyvedeniya* [Politics as a vocation and profession: selected works]. Moscow, Progress Publ., 697 p.
9. Nersesiants, V.S. (2002). *Problemy obshchei teoryy prava y hosudarstva* [Problems of the general theory of law and the state]. Moscow, NORMA-INFRA Publ., 259 p.
10. Okhrimenk, O.O., Ivanova, T.V. (2015). *Sotsialna vidpovidalnist* [Social responsibility]. Kyiv, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute" Publ., 180 p.
11. Platon. *Laws*. (2002). Kharkiv, Legas Publ., 48 p.

12. Dymnyk, M.A. (1955). *Drevniaia Hretsya: sobranie tekstov Heraklyta, Demokryta y Epykura* [Ancient Greece: a collection of texts by Heraclitus, Democritus and Epicurus]. Moscow, State publishing house of political literature Publ., 239 p.
13. Hobbs, T. (1991). *Levyafan yly materyia, forma y vlast hosudarstva tserkovnoho y hrazhdanskoho* [Leviathan or matter, form and power of the church and civil state]. Moscow, Mysl Publ., 36 p.
14. Bernshtein, D.Y. (1989). *Pravovaia otvetstvennost kak vyd sotsyalnoi otvetstvennosti y puty ee obespecheniia* [Legal responsibility as a type of social responsibility and ways to ensure it]. Tashkent, Fan Publ., 150 p.
15. Krasnov, M.A. (1995). *Otvettstvennost v systeme narodnoho predstavitelstva: metodolohycheskye podkhody* [Responsibility in the system of people's representation: methodological approaches]. Moscow, RAN Publ., 55 p.
16. Kosolapov, R.Y. (1969). *Svoboda y otvetstvennost* [Freedom and responsibility]. Moscow, Politizdat Publ., 95 p.
17. Leist, O.E. (1962). *Sanktsyy v sovetskom prave* [Sanctions in Soviet law]. Moscow, Gosyurizdat Publ., 238 p.
18. Raduhyn, A.A. (2003). *Pravovedeniye* [Jurisprudence]. Moscow, Center Publ., 288 p.
19. Stoliaro, L.D. (1996). *Osnovy hosudarstva y prava* [Fundamentals of state and law]. Rostov-on-Don, Phoenix Publ., 320 p.
20. Iavych, L.S. (1976). *Obshchaia teoriia prava* [General theory of law]. Leningrad, Leningrad University Publishing House, 285 p.
21. Matuzov, N.Y., Malko, A.V. (2015). *Teoriia hosudarstva y prava* [Theory of state and law]. Moscow, Publisher: ID Delo, 528 p.
22. Taranovskiy, F.V. (2001). *Entsyklopediia prava* [Encyclopedia of Law]. St. Petersburg, Lan Publ., 560 p.
23. Pietkov, S.V. (2011). *Rymske pravo yak osnova dlia pobudovy suchasnoi efektyvnoi publichno-pravovoi modeli vidnosyn mizh vladoiu ta hromadianynom: pytannia yurydychnoi deliktolohii* [Roman law as a basis for building a modern effective public law model of relations between government and the citizen: the issue of legal tort]. *Forum prava* [Law Forum], no 1, pp. 756-770.
24. Criminal Code of Ukraine (2001). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 25-26, art. 131.
25. Code of Ukraine on Administrative Offenses (1984). *Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR*, no. 51, art. 1122, 1123.
26. Pietkov, S.V. (2020). *Naukovo-praktychnyi komentar Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Scientific and practical commentary on the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Kyiv, Yurinkom Inter Publ., 792 p.
27. Pietkov, S.V., Kopotun, I.M. (2020). *Deliktolohiia* [Delictology]. Monograph. Kunowice, GUSPOL Academy, vol. 1, 438 p.
28. Korzhanskyi, M.I. (1999). *Narysy kryminalnoho prava* [Essays on criminal law]. Kyiv, Genesis Publ., 208 p.
29. Constitution of Ukraine (1996). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 30, art. 141.

Одержано 15.03.2021.

УДК 341:347.73(477)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-17

О.Ю. ВОЛКОВИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та міжнародного права і правоохоронної діяльності

Херсонського державного університету

ORCID: 0000-0003-4216-3089

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАЛУЧЕННЯ БАНКАМИ КАПІТАЛУ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ

У статті проведено теоретико-правовий аналіз щодо правового забезпечення України в контексті залучення банками капіталу на міжнародних ринках. Автором визначено, що економічна криза в державі має затяжний характер, ринок капіталу в Україні залишається значною мірою нерозвинутим. У державі зроблено багато кроків щодо подолання економічної кризи, визначено пріоритетні заходи, стратегічні кроки розбудови сталої економіки держави, зокрема, багато зусиль покладено на пошук вільних коштів для залучення інвестицій, але цього, як показує практика, видалося замало. Суттєвим кроком побудови вільної конкурентоспроможної держави стало прийняття Угоди про асоціацію між Україною та Європейським співтовариством, цей документ за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом. Відповідно до Програми інтеграції України до Європейського Союзу (далі – Програма), схваленої Указом Президента України №1072/2000 від 14.09.2000 р., має бути синхронізація внутрішніх ринкових перетворень із змінами у процесах розширення ЄС. Насамперед це стосується: реформування органів виконавчої та судової влади і співпраці Міністерства юстиції України з судами; проведення адміністративно-територіальної реформи; формування основ політики регіонального розвитку (зокрема, законодавства щодо розподілу компетенції, бюджетів, податків); завершення приватизації (насамперед підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави та банків); реформування банківського сектора в цілому. Так, зокрема, розвинений ринок капіталу зазвичай розглядається як конкурент сектора комерційних банків, оскільки вони конкурують за збереження та інвестиційні можливості. Проте в сучасній фінансовій системі спостерігаються доповнюючі взаємозв'язки між ринком капіталу та банками, оскільки вони обирають різні сегменти фінансових ринків та концентруються на різних типах клієнтів.

Ключові слова: економіка, сталий розвиток, економічна криза, державне регулювання, банк, капітал.

Постановка проблеми. Україна тривалий час перебуває на зламі трансформаційних бурхливих перетворень, які торкаються різних сфер життя: соціально-політичної, економічно-правової. Це сильно перевищує технічні, технологічні можливості виробничого комплексу, потребуючи переоцінки людських ресурсів, коригування інших складових суспільства в цілому. Активізація інноваційних процесів, у свою чергу, приводить до інституційних трансформацій, які відбуваються на глобальному, національному, регіональному рівнях. Такі зміни мають місце як в економічній системі, так і в окремих її складових, зокрема, банківській діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основами правового забезпечення України в контексті залучення банками капіталу на міжнародних ринках стали нормативні акти України [1–6], Конституція України, Закони України: «Про банки та банківську діяльність»,

Закон «Про Національний банк України», Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Постанова Національного банку України «Про затвердження положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах». Метою цієї статті є комплексні заходи щодо привернення уваги до вже існуючих проблем щодо функціонування ринку капіталу для економічного розвитку України та надання практичних рекомендацій щодо заходів оздоровлення розвитку ринку капіталу.

Формування мети дослідження. Вивчення правових засад забезпечення України в контексті залучення банками капіталу на міжнародних ринках та пошук системного підходу щодо дослідження інноваційних напрямів розвитку сучасного банківництва та інституційно-структурних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна тривалий час перебуває на зламі трансформаційних бурхливих перетворень, які торкаються різних сфер життя: соціально-політичної, економічно-правової. Це сильно перевищує технічні, технологічні можливості виробничого комплексу, потребуючи переоцінки людських ресурсів, коригування інших складових суспільства в цілому. Активізація інноваційних процесів, у свою чергу, приводить до інституційних трансформацій, які відбуваються на глобальному, національному, регіональному рівнях. Такі зміни мають місце як в економічній системі, так і в окремих її складових, зокрема, у банківській діяльності. Виникає об'єктивна необхідність системного підходу до дослідження інноваційних напрямів розвитку сучасного банківництва та інституційно-структурних трансформацій, які відбуваються в банківському секторі як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Правовими актами, що закріпили сталість правових засад діяльності банківської системи України, стали нормативні акти: Конституція України [1] та Закон України «Про банки та банківську діяльність» [2], Закон «Про Національний банк України» [3], Постанова Національного банку України «Про затвердження положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [5]. На жаль, ринок капіталів в Україні залишається досі не дослідженим повною мірою, про це свідчать постійні стресові чинники, до яких, зокрема, відносять: зменшення кількості робочих місць, трудову міграцію за кордон, різкі коливання курсів валют, слабку обізнаність населення у сфері банківської інфраструкції, правовий нігілізм суспільства та ін.

Відповідно до ст. 99 Основного закону: «забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України» [1]. Зокрема, ст. 4 Закону передбачає, що «банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України» [2].

Також доцільно згадати Угоду про асоціацію між Україною та Європейським співтовариством [4], цей документ за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні. Так, у ст. 3 Угоди закріплено, що «сторони визнають, що принципи вільної ринкової економіки становлять основу для їхніх відносин. Верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності є головними принципами для посилення відносин між Сторонами» [4].

Для того щоб реально оцінити проблеми, доцільно розглянути тенденції розвитку економічних нормативів діяльності банківських установ. За даними Всесвітнього економічного форуму – 2019 (ВЕФ) Україна в 2019 р. втратила дві позиції в індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) й опустилася на 85-те місце зі 141 країни. Згідно зі щорічним звітом ВЕФ, основний регрес зафіксовано у сфері фінансових систем, у якій рейтинг України опустився на 19 позицій – до 136-го місця, й у сфері охорони здоров'я – на 9 позицій, до 101-го місця. Також дещо погіршилися показники впровадження ІКТ – із 77-го на 78-ме місце, макроекономічної стабільності – із 131-го на 133-тє місце та інноваційних можливостей – із 58-го на 60-тє місце

[6]. Водночас слід зазначити, що в Рейтингу Світового банку "Doing Business"-2019 відзначається поліпшення позицій України – 71 місце з-поміж 190 країн проти 76 місця в Рейтингу 2018-19 [10].

Водночас другий рік поспіль значно поліпшуються позиції країни за критеріями «ринок товарів» – з 73-го на 57-ме місце, «ринок праці» – з 66-го на 69-те місце та «інституціональний розвиток» – зі 110-го на 104-те місце. Крім того, Україні вдалося трохи піднятися за такими показниками, як освіта – з 46-го на 44-те місце та рівень розвитку бізнесу – з 86-го на 85-те місце. За обсягом внутрішнього ринку Україна зберегла колишню позицію – 47-ме місце, а за інфраструктурою 57-ме місце [6].

Головними чинниками несприятливого інвестиційного клімату в Україні вітчизняні та міжнародні експерти, підприємці, представники міжнародних фінансових організацій називають насамперед відсутність верховенства закону (права), що тягне за собою незахищеність прав власності (рейдерство), корумпованість державних органів та органів місцевого самоврядування (вимагання хабарів, побори, «відкати»), нестабільність нормативної бази економічної діяльності, її спрямованість на захист інтересів вітчизняних монополістів, наближених до влади [11, с. 9–10].

Якщо зробити екскурс у історичні передумови становлення банківської системи та взаємозв'язок із міжнародними організаціями, важливо згадати факт, що з приєднанням до Світової організації торгівлі в 2008 р. Україна суттєво лібералізувала свій ринок банківських послуг. Попри певні побоювання, цей крок не мав руйнівного наслідку для цього сектора фінансових послуг, проте став важливим етапом євроінтеграційного процесу нашої країни, зокрема, переговорів з ЄС про укладання поглибленої зони вільної торгівлі (ЗВТ). Парафування 30 березня 2012 р. Угоди про Асоціацію та її складової щодо поглибленої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС підтвердило незмінність євроінтеграційного вектора розвитку України на основі впровадження стандартів ЄС. Відповідно до Програми інтеграції України до Європейського Союзу (далі – Програма), схваленої Указом Президента України №1072/2000 від 14.09.2000 р., основною метою співробітництва України з ЄС є набуття нею членства Європейського Союзу. Це передбачає здійснення процесів євроінтеграції в усіх секторах економіки України, в тому числі у фінансовій та банківській системах [7].

Основним напрямом цієї Програми стала координована реалізація в рамках цієї та галузевих програм ключових організаційно-економічних та нормативно-правових заходів щодо кожної галузі, які б забезпечували передбачуване наближення до стандартів ЄС.

Гармонізація законодавства відповідно до норм ЄС орієнтована на подолання перешкод на шляху вільного пересування людей, товарів, послуг та капіталів між Україною та ЄС.

Синхронізація внутрішніх ринкових перетворень до змін у процесах розширення ЄС. Насамперед, це стосується:

- реформування органів виконавчої та судової влади і співпраці Міністерства юстиції України з судами;
- проведення адміністративно-територіальної реформи;
- формування основ політики регіонального розвитку (зокрема, законодавства щодо розподілу компетенції, бюджетів, податків);
- завершення приватизації (насамперед підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави та банків);
- реформування банківського сектора в цілому [7].

На жаль, вищезазначені заходи дали підвищення економічних показників на короткий термін, на це вплинули досить непередбачувані чинники – це і боротьба з пандемією, і швидкий темп щодо зміни у владних структурах, що не дає повною мірою отримати плоди діяльності, і те, що ці плани містять популістичні виклики, а не реальні дії виходу із кризи. Реально доцільно підійти зважено, рішуче, користуючись міжнародним досвідом провідних банківських систем, обрати один багатоканальний вектор, що забезпечить поступовий вихід з економічної кризи.

Розвинутий ринок капіталу зазвичай розглядається як конкурент сектора комерційних банків, оскільки вони конкурують за збереження та інвестиційні можливості. Проте в сучасній фінансовій системі спостерігаються доповнюючі взаємозв'язки між ринком капіталу

та банками, оскільки вони обирають різні сегменти фінансових ринків та концентруються на різних типах клієнтів. Наприклад, малі нові ризиковані компанії отримують фінансування від банків, тоді як великі компанії роблять це на ринку капіталу. Інший приклад взаємодоповнюючого характеру зв'язків – це іпотечне кредитування, коли банки покладаються на ринок капіталу для емісії іпотечних кредитів через сек'юритизацію [8, с. 3].

На думку О.Ю. Волкович, А.М. Околовського, «за рахунок випуску облігаційних позик на міжнародному грошовому ринку та на національних грошових ринках країн Європейського інвестиційного банку формуються залучені кошти банку. На рентабельні проекти надають звичайні кредити, на малорентабельні – пільгові. До 70% припадає на кредити для регіонального розвитку менш розвинутих районів. Загальна сума наданих кредитів – понад 47 млрд євро. Позики банку покривають частину вартості проекту, доповнюючи власні капітали позичальника (як правило менше 50%). Сфери використання кредитів – передусім енергетика, транспорт і телекомунікації. Європейський інвестиційний банк надає також пільгові кредити за рахунок засобів ЄС як технічний розпорядник. Кредити банку надаються в кількох валютах. Відсоткова ставка по «змішаних» кредитах визначається на базі середньозваженої вартості в залучених коштах у даних валютах на міжнародних або національних ринках капіталів» [9, с. 230].

Досить відомим реформатором XXI ст. став Барак Обама – він створив власний обґрунтований, зважений підхід щодо соціально-економічного перезавантаження країни. Зокрема, на початку 2011 р. Б. Обама поставив завдання перед урядом США досягти скорочення дефіциту бюджету на 4 трлн дол. за 12 років, в тому числі на 2 трлн дол. – за рахунок зменшення федеральних видатків, а решту – завдяки реформі оподаткування та економії витрат на обслуговування державного боргу. При цьому обсяг щорічного дефіциту бюджету слід було знизити удвічі. Досягти наміченого планувалося за рахунок: 1) введення з 2012 р. нового податку на банківську діяльність; 2) скасування знижених податків для багатих (з доходом більше 250 тис. дол. на рік). Цю позицію вдалося частково реалізувати, однак «планка» заможності була підвищена до 400 тис. дол. на рік; 3) економії від проведення реформи охорони здоров'я (очікувана економія 480 млрд дол. за 12 років); 4) скасування податкових пільг в енергетиці на суму 46,2 млрд дол.; 5) зниження видатків, а саме, оборонного бюджету – на 400 млрд дол., кошторису внутрішніх федеральних програм – на 770 млрд дол., субсидій виробникам сільськогосподарської продукції – на 360 млрд дол. [10, с. 192–193].

Доцільно зазначити, що глобальна фінансова криза має дійсно планетарний масштаб, оскільки охоплює велику кількість великих держав з достатньо сильною економікою. Позбавлення коштів передбачає зменшення надмірної залежності від оптового фінансування. Це разом із впливанням капіталу та вирішенням проблемних активів зменшить дефіцит фінансування та поліпшить ринок функціонування.

Проте заходи, що підтримують фінансування, може бути вдосконалено. Зокрема, доступ до фінансування в іноземній валюті можна ще поліпшити, щоб забезпечити можливість банківського фінансування їх активів в іноземній валюті на міжбанківському і міжвалютному ринках свопів. Зараз офіційні механізми фінансування в основному здійснювалися в національній валюті, тільки кілька центральних банків також забезпечують фінансування в доларах США або іншій валюті. Схеми державних гарантій повинні узгоджуватися між собою за структурою і чітко реалізовуватися. У деяких випадках через відсутність чіткості управління затрималася робота банків щодо забезпечення фінансування, що зменшило інтерес інвесторів. Здійснення нетрадиційної монетарної політики знадобиться для підтримання фінансової діяльності, зменшення премії за ризик і відновлення ринків сек'юритизації. Політикам необхідно розробити стратегію виходу, щоб забезпечити можливість отримання державного фінансування, коли умови сприятливі для відновлення приватних ринків. Наприклад, хоча для поліпшення ринку можуть знадобитися ціни нижче ринкових і обмежені умови офіційних послуг, функціонуючи в нинішніх умовах, їх згодом доведеться переглянути, щоб забезпечити позичальникам стимул повернутися на приватні ринки [13, с. 40].

Висновки. Таким чином, слухним напрямом реформи економічного сектора є визначення заходів державної інвестиційної підтримки. Цьому має передувати докладний аналіз ефекту від наданих раніше економічним суб'єктам пільг і преференцій. За умови позитив-

ного висновку про доцільність подальшого надання підтримки вона має надаватись адресно, вчасно та на визначений період часу, а також відповідати міжнародним зобов'язанням України, насамперед, вона не повинна викривляти конкуренцію та умови зовнішньої торгівлі [12, с. 50–51].

1. Закріпити на законодавчому рівні положення про те, що мінімальний обсяг державних інвестицій повинен дорівнювати обсягу всієї нової заборгованості, тобто обсяг запозичень упродовж року не може перевищувати обсягу бюджетних витрат на фінансування інвестицій. Доцільним є напрям щодо чіткого визначення і впровадження умов фіскального стимулювання інвестиційної діяльності, зокрема, під час формування та затвердження середньострокового фінансового плану, а також проєкту бюджету на наступний фінансовий рік встановлюються доцільність, цільова спрямованість, очікувана результативність і галузева структура передбачуваних і вже наданих пільг, а також визначається можлива зміна функціональної структури видатків бюджету в результаті впровадження пільг у системі підтримання підприємств; пільги надаються на зрозумілих відкритих умовах і не мають бути пов'язані з вимогами виконання підприємствами визначених умов чи фінансування тих чи інших політичних напрямів.

2. Запровадити практику розроблення і впровадження пакетів інвестиційного стимулювання, які охоплюватимуть, зокрема:

- часткове вилучення інвестиційних видатків з обсягів оподаткування (як альтернатива амортизації, перш за все – прискореної);
- компенсації державою певної частки капітальних витрат після введення відповідних підприємств у виробничу діяльність (інвестиційна субсидія);
- закріплення граничного рівня тарифів природних монополій на п'ять-сім років.

3. Запровадити практику, за якої рішенням про нові запозичення передують публічна інформація про те, на фінансування яких проєктів використано вже залучені кошти і на які цілі (проєкти) передбачаються нові запозичення. На веб-порталі Міністерства фінансів не менш ніж за квартал до винесення питання про нові боргові залучення подається інформація про обсяги поточної заборгованості та використання позикових коштів, у т.ч:

- проєкти, на фінансування яких планується залучити позикові ресурси;
- проєкти, на які або раніше здійснювалися запозичення, або фінансування яких є частиною бюджету розвитку;
- сума боргу за кожним виконуваним проєктом, станом на початок і кінець року;
- план виплат основної суми боргу до його повного погашення;
- прогнозні суми витрат на обслуговування боргу за кожним проєктом на найближчі три роки.

4. Встановити жорсткий контроль за діяльністю у борговій сфері: використання всіх залучених коштів повинне мати очевидну, відчутну для суспільства, результативність та ефективність. Заборонити використання запозичень для фінансування чи підтримання хронічно збиткових підприємств.

Список використаної літератури

1. Конституція України: офіц. текст. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141. (із змінами та доповненнями від 07.02.2019 р. № 2680-VIII).
2. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. №2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5-6. Ст. 30.
3. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. №679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №29. Ст. 238.
4. Угода асоціацію між Україною та Європейським Союзом: веб-сайт. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631/
5. Про затвердження положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах: Постанова Національного банку України від 11.06.2018 р. №64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text>
6. Україна опустилася на 85-те місце в щорічному рейтингу конкурентоспроможності WEF. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/617843.htm>

7. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1072.html

8. Ринок капіталу в Україні: Рекомендації для збільшення пропозиції та попиту. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2006/V1_ukr.pdf

9. Волкович О.Ю., Околовський А.М. Особливості правового становища Європейського інвестиційного банку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. №6, т. 2. С. 228–232. URL: <http://nvppp.in.ua/index.php/arkhiv?id=16>.

10. Кириленко О.П. Фінанси зарубіжних країн: навч. посіб. Тернопіль: Економічна думка, 2013. 287 с.

11. Рейтинг легкості ведення бізнесу. Doing Business. – Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торівлі. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=232ba380-67ec-4689-a90e-f67da7840f9e&title=DoingBusiness>

12. Влада і бізнес в Україні: від симбіозу до партнерства. Центр Разумкова, Київ, 2019. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_VLAD_Abusiness.pdf.

13. Global Financial Stability Report, April 2009 ... - IMF eLibrary: URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/IMF082/09833-9781616352080/09833-9781616352080/09833-9781616352080.xml?language=en>.

LEGAL SUPPORT OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ATTRACTING CAPITAL BY BANKS IN INTERNATIONAL MARKETS

Olena Yu. Volkovych, PhD in Legal Science, Associate Professor Department of Public and International Law and Law Enforcement, Kherson State University (Ukraine)

E-mail: elenavolkovich7@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-17

Key words: *economy, sustainable development, economic crisis, state regulation, bank, capital.*

The article provides a theoretical and legal analysis of the legal support of Ukraine in the context of raising capital by banks in international markets. The author determined that the economic crisis in the country is protracted, the capital market in Ukraine remains largely underdeveloped. The state has taken many steps to overcome the economic crisis, identified priority measures, strategic steps to build a sustainable economy, in particular, many efforts have been made to find free funds to attract investment, but this, as practice shows, was not enough. An important step in building a free and competitive state was the adoption of the Association Agreement between Ukraine and the European Community. This document is the largest international legal document in the history of Ukraine and the largest international agreement with a third country ever concluded by the European Union. In accordance with the Program of Integration of Ukraine into the European Union (hereinafter - the Program), approved by the Decree of the President of Ukraine № 1072/2000 of 14.09.2000. Synchronization of internal market transformations of changes in the processes of EU enlargement. First of all, it concerns: reform of executive and judicial bodies and cooperation of the Ministry of Justice of Ukraine with courts; administrative and territorial reform; formation of the foundations of regional development policy (including legislation on the distribution of competencies, budgets, taxes); completion of privatization (primarily enterprises of strategic importance for the economy and security of the state and banks); reforming the banking sector as a whole. Thus, in particular, a developed capital market is usually seen as a competitor in the commercial banking sector, as they compete for retention and investment opportunities. However, in today's financial system, there are complementary relationships between the capital market and banks, as they choose different segments of the financial markets and focus on different types of customers. In the process of writing the article came to the following conclusions. The right direction in the reform of the economic sector is to determine the measures of state investment support should be preceded by a detailed analysis of the effect of the benefits and preferences previously granted to economic entities. Establish the legislative level the provision that the minimum amount of public investment should be equal to the amount of all new debt, i.e., the amount of borrowings during the year may not exceed the amount of budget expenditures to finance investments. Introduce the practice of developing and implementing investment incentive packages. Introduce a practice in which the decision on new borrowings is preceded by public information on which projects have already been used to finance the funds and for which purposes (projects) new borrowings are envisaged. Establish strict control over debt activities.

References

1. The Constitution of Ukraine (1996). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 30, Article 141.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001). The Law of Ukraine "On Banks and Banking", *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 5-6, Article 30.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999). The Law of Ukraine "On the National Bank of Ukraine", *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 29, 238 p.
4. *Uhoda asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom* [Association agreement between Ukraine and the European Union] Available at: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631/
5. Resolution of the National Bank of Ukraine (2018). "On approval of the regulations on the organization of risk management system in banks of Ukraine and banking groups", no.64. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text>.
6. *Ukraina opustylasia na 85-te mistse v shchorichnomu reitynhu konkurentospromozhnosti WEF* [Ukraine dropped to 85th place in the annual WEF competitiveness ranking] Available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/617843.html>.
7. *Prohrama intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu Ukraine's* [Integration program into the European Union] Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1072.html.
8. *Rynok kapitalu v Ukraini: Rekomendatsii dlia zbilshennia propozytsii ta popytu* [Capital market in Ukraine: Recommendations for increasing supply and demand] Available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2006/V1_ukr.pdf.
9. Volkovych, O.Iu., Okolovskyi, A.M. (2016). *Osoblyvosti pravovoho stanovyshcha Yevropeiskoho investytsiinoho banku* [Features of the legal position of the European Investment Bank]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava* [Scientific Bulletin of Public and Private Law], no. 6, pp. 228-232. Available at: <http://nvppp.in.ua/index.php/arkhiv?id=16>.
10. Kyrylenko, O.P. (2013). *Finansy zarubizhnykh krain* [Finance of foreign countries]. Ternopil, Economic Thought, 287 p.
11. *Reitynh lehkosti vedennia biznesu. Dyv.: Doing Business* [Rating of ease of doing business. See: Doing Business]. Available at: Official site of the Ministry of Economic Development and Trade, <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=232ba380-67ec-4689-a90e-f67da7840f9e&title=DoingBusiness>
12. *Vlada i biznes v Ukraini: vid symbiozu do partnerstva* [Government and business in Ukraine: from symbiosis to partnership]. *Tsentr Razumkova* [Razumkov Center]. Kyiv, Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_VLAD_Abusiness.pdf.
13. Global Financial Stability Report, April 2009 ... - IMF eLibrary: Available at: <https://www.elibrary.imf.org/view/IMF082/09833-9781616352080/09833-9781616352080/09833-9781616352080.xml?language=en>.

Одержано 23.01.2021.

УДК 343.8(477)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-18

І.А. ГАМБУРГ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ НОВАЦІЇ

Статтю присвячено визначенню новацій у наукових підходах та правовій регламентації щодо організаційно-правових засад функціонування пробації в Україні з урахуванням світового досвіду та національної специфіки, формулюванню пропозицій для подальшого розвитку. Встановлено, що за допомогою європейських проектів, які сприяють впровадженню дієвої системи пробації в Україні, наша країна перебуває на шляху до побудови власної досконалої моделі служби пробації як основного кроку назустріч світовим стандартам дотримання прав людини. У вирішенні питання про пріоритетність – перетворення злочинців на законослухняних громадян або захист суспільства від рецидивної злочинності – як вбачається, це пошук балансу (наприклад, між розглядом пробації як виду соціальної роботи зі злочинцями та як виду альтернативного покарання). Визначено, що організаційно найбільш оптимальною є закріплена у Законі України «Про пробацію» система, за якою орган пробації безпосередньо підпорядковується Державній установі «Центр пробації». Орган пробації утворюється Мін'юстом України в адміністративно-територіальних одиницях України для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України. Діяльність Центру пробації спрямовується та координується заступником Мін'юсту України відповідно до розподілу обов'язків. Проте в законі існує чимало невідповідностей і неточностей. Тому обов'язковою умовою ефективної діяльності служби пробації в Україні та досягнення цілей, поставлених перед нею, є таке: по-перше, внесення змін до чинного Закону та коригування або повна зміна нормативно-правових актів, безпосередньо інструкцій, які регулюють діяльність кримінально-виконавчої інспекції; по-друге, продовження проведення. Зроблено висновок, що з організаційно-правової точки зору органи пробації мають набути статусу органів, які отримують необмежений вплив на особу, починаючи з моменту порушення кримінального провадження й до вирішення подальшої долі засудженого в процесі його виконання та після звільнення. Подібний підхід розширює кримінально-виконавчу діяльність далеко за межі кримінально-виконавчих правовідносин, фактично намагаючись пов'язати їх виникнення з юридичними фактами, які є підставами для існування відносин зовсім іншого виду та характеру. Це, як вбачається, відповідає обраному Україною шляху на побудову правової, демократичної, соціальної держави.

Ключові слова: пробація, покарання, злочинець, служба пробації, виховання, кримінально-виконавча діяльність, альтернативні види покарання.

Постановка проблеми. Інтеграція України у світове та європейське політичне, правове і культурне середовище потребує від держави та суспільства вироблення нових підходів до вирішення багатьох економічних, соціальних тощо проблем, до яких належить і запровадження служби пробації. Проблема створення національної моделі пробації в Україні залишається однією з найбільш актуальних і проблемних тем сучасної правової науки. На сьогодні пробація є невід'ємним елементом системи кримінальної юстиції багатьох країн і результатом демократичного розвитку суспільства, що доведено майже двохсотрічною історією розвитку пробації. Відсутність в Україні нормального функціонування цього інституту, без якого неможливо уявити будь-яку сучасну національну систему кримінальної юстиції, не може не викликати уваги науковців і практиків.

Протягом багатьох років у різних країнах було зроблено спроби довести пріоритетність гуманістичних, людиноцентричних підходів при регулюванні будь-яких відносин, тобто, що милосердя ефективніше за суворість, що турбота про окрему особу має суто позитивні результати для всього суспільства. Найбільш важливою видається ця теза для сфери виконання кримінальних покарань. Фахівці відзначають, що одним із шляхів сприяння процесу гуманізації Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВСУ) є впровадження елементів пробації, подальше вдосконалення діяльності установ виконання покарань шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, здобуття ними освіти та професії, їх соціальної адаптації в суспільстві [1].

Європейські пріоритети вимагають здійснення покладених завдань і функцій органами та установами виконання покарань на принципах законності, справедливості, гуманізму, дотримання прав людини і громадянина. У той же час система виконання покарань безпосередньо залежить від політичного, економічного, соціального розвитку суспільства. Величезний розрив між цими умовами та європейськими стандартами в Україні не дає можливості відійти від існуючої системи. Однак наша держава, взявши курс на проведення реформи у правоохоронній сфері, робить все можливе для поліпшення діяльності системи виконання покарань. Одним із таких заходів було прийняття Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 р. [2], який закладає нові підходи стосовно роботи з різними категоріями засуджених. Водночас все нове потребує наукового і практичного осмислення та опрацювання. Тому створення служби пробації в Україні – це не лише питання створення відповідної організаційної структури із певним переліком функцій. Це – питання докорінного переосмислення сутності кримінально-виконавчої діяльності та соціальної роботи зі злочинцями, глибокого аналізу цілей покарання в умовах глобалізованого суспільства тощо. Саме тому значущість формулювання організаційно-правових засад системи пробації в Україні є наріжним каменем подальшого реформування системи кримінальної юстиції в Україні.

Стан дослідження. Аналіз наукової літератури показує, що питання пробації стали предметом вивчення таких українських вчених, як О. Беца, Л. Головка, С. Сімакова, О. Мельник, І. Михайлова, Д. Ягунов, І. Яковець, О. Янчук та ін.

Метою статті є визначення новацій у наукових підходах та правовій регламентації щодо організаційно-правових засад функціонування пробації в Україні з урахуванням світового досвіду та національної специфіки, формулювання пропозицій для подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи окреслену проблематику, ми виходимо з тих позицій, що визначення організаційно-правових засад функціонування пробації має базуватися на з'ясуванні сутності, розкритті багатоаспектності цього поняття у світовій практиці та з урахуванням української специфіки.

Фахівці визначають, що сутність пробації полягає у випробуванні певних категорій злочинців спеціальними юридичними обов'язками, поєднаними з наданням їм різної допомоги реабілітаційного характеру. Її мета полягає в ефективному виправленні засуджених та зведенні до мінімуму, наскільки це можливо, кримінального рецидиву з їхнього боку [3, с. 152]. Важливою складовою виступає дослідження особистості, що дозволяє отримати картину моральних цінностей конкретних правопорушників, визначити перспективи виховної та соціально-психологічної роботи з ними [4, с. 74]. Натомість однозначного визначення цього поняття у науковців так і немає.

У Юридичній енциклопедії за ред. Ю.М. Шемшученка визначається, що пробація – це вид покарання у Великобританії, США, яке полягає у накладенні певних обмежень на здійснення засудженим своїх прав і свобод, встановленні спеціального нагляду за його поведінкою [5, с. 146]. У деяких країнах інститут пробації визначено як систему заходів, що застосовуються до правопорушника як виховні методи замість порушення кримінальної справи або позбавлення волі. Таким чином, у законодавстві зарубіжних держав інститут пробації визначається як вид покарання або вид звільнення від відбування покарання із випробуванням.

Під пробацією також розуміють умовне невиконання призначеного покарання або умовне непризначення покарання із поміщенням засудженого на певний термін під інди-

відуальний нагляд посадової особи (офіцера пробації, агента, помічника тощо), яка здійснює контроль за поведінкою піднаглядного, виконанням ним певних обов'язків та умов пробації, забезпечує проведення виправного курсу [6, с. 19].

Д.В. Ягунов пропонує цим поняттям охоплювати різні елементи, зокрема: 1) концепцію соціальної роботи з правопорушниками та іншими соціально вразливими групами; 2) ієрархічну організаційну структуру; 3) орган державної влади (службу); 4) різновид кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, та одночасно умовне звільнення від покарання з випробуванням (або умовне невинесення вироку); 5) специфічний процес виконання альтернативних покарань; 6) стан, у якому перебуває злочинець протягом певного строку; 7) певна з'єднувальна ланка між системою кримінальної юстиції та сфери соціальної роботи [7, с. 14]. Отож, викладене додатково підтверджує тезу про відсутність чіткого розуміння цього поняття.

Частково це пояснюється тим, що плутанина виникає через не зовсім правильний переклад базових понять, що стосуються пробації, з інших мов. Так, у національних джерелах (як наукових, так і нормативних) слово «пробація» практично завжди перекладається як «випробування», що і дає підстави розуміти її як вид звільнення від відбування покарання з одночасним запереченням можливості її застосування при засудженні до покарань у виді виправних або громадських робіт, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання тощо. Натомість, у переважній більшості країн використовується не сам по собі термін «пробація», а мова зазвичай ведеться про «probation servise» [8], тобто про «пробаційні (іспитові) послуги» чи «іспитове (випробувальне) обслуговування», а також про «probation order» – «іспитовий (пробаційний) наказ» [9].

Дослідження процесу правової регламентації інституту пробації дозволяє прослідкувати тенденцію щодо змін у напрямі запозичення зарубіжного досвіду з урахуванням національної специфіки. Так, першим нормативно-правовим актом, у якому офіційно було використано термін «пробація» та зроблено спробу визначення змісту цього інституту, стала Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена указом Президента України від 08.04.2008 р. №311/2008 [10]. У положеннях Концепції пробація визначена як інститут права іноземних держав, який використовується у двох значеннях: 1) вид покарання; 2) спеціальна служба. Служби пробації здійснюють свою діяльність у двох головних напрямках: 1) виконання відповідного виду покарання; 2) забезпечення суду інформацією про соціальну характеристику особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, з метою визначення найбільш адекватного для цієї особи запобіжного заходу або виду покарання. У Концепції мова велась саме про другий аспект інституту пробації та служби пробації. Зокрема, закріплювалось, що «для забезпечення суду інформацією про соціальну характеристику особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, з метою визначення запобіжного заходу або міри чи виду покарання має діяти служба пробації, яка повинна готувати та надавати суду матеріали соціального обстеження особи зі своїми рекомендаціями». Водночас передбачалось, що ця служба має бути створена у сфері відання Міністерства юстиції України [10].

Далі приймалися підзаконні нормативно-правові акти щодо реформування ДКВСУ на засадах пробації із затвердженням концепцій, програм, заходів (більшість з них втратило чинність), тривав складний процес розроблення, обговорення, прийняття проекту Закону України «Про пробацію». Чинною на сьогодні є Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджена Указом Президента України від 24.05.2011 р. №597/2011 [11]. У ній до основних заходів з розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх віднесено створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення. А одним із засобів досягнення цієї мети називається сприяння створенню служби пробації для неповнолітніх, однією з функцій якої має бути збір, узагальнення та надання суду інформації соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, а також забезпечення здійснення належного патронажу щодо неповнолітніх, які перебувають у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації та реінтеграції, зокрема, шляхом забезпечення таких неповнолітніх соціальним житлом, надання допомоги у працевлаштуванні, отриманні освіти [11].

Отож, по суті, національні нормативно-правові акти дають підґрунтя для запровадження: 1) пробації як виду покарання; 2) пробації як служби для виконання покарання у виді пробації та надання досудових доповідей; 3) служби пробації для неповнолітніх [3, с. 153].

Відповідно до прийнятого 05.02.2015 р. Верховною Радою України Закону України «Про пробацію» «пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого» [2]. Виходячи із визначення та призначення пробації, законом виділяються: досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності (ст. 9); наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; осіб, яким покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у вигляді громадських робіт або виправних робіт; осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів (ст. 10); пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання (ст. 11) [2].

Враховуючи глибину пропонованих новацій, можна констатувати, що буде проведено не звичайне перейменування однієї структури в іншу, а фактично сферу діяльності ДКВСУ пропонується значно розширити за межі кримінально-виконавчих правовідносин, охопивши ними усі без винятку стадії кримінальної відповідальності та, певним чином, й момент після звільнення.

Отже, серед учених та у нормативних положеннях немає чіткого однозначного розуміння сутності пробації, її змісту, що створює складності у процесі впровадження.

Тому, насамперед, при формуванні інституту пробації в Україні треба спиратися на проекти, що сприяють впровадженню дієвої системи пробації в нашій країні: Проєкт Євросоюзу PRAVO, Проєкт NORLAU (Норвегія), Проєкт MATRA (Нідерланди), Проєкт Ради Європи «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні», Проєкт EDGE (Канада), USAID та UNODC. Як стверджують фахівці, основною метою роботи міжнародних експертів в українському суспільстві є сприяння успішному впровадженню системи альтернативних видів покарань та пробації, а також підтримання впровадження в Україні пробації відповідно до міжнародно-правових стандартів прав людини, враховуючи міжнародний досвід, який довів свою ефективність в європейських країнах [12, с. 236].

Висновки. Процес упровадження пробації в Україні – це надзвичайно важливий крок у напрямі євроінтеграції та побудови громадянського суспільства, де дотримуються прав людини; це більш цивілізований шлях, який довів свою ефективність в усьому світі саме з точки зору безпеки суспільства та запобігання вчиненню повторних правопорушень особами, які вже їх вчиняли. За допомогою проєктів, які сприяють впровадженню дієвої системи пробації в Україні, зокрема: Проєкту Євросоюзу PRAVO, Проєкту NORLAU (Норвегія), Проєкту MATRA (Нідерланди), Проєкту Ради Європи «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні», Проєкту EDGE (Канада), USAID та UNODC, наша країна перебуває на шляху до побудови власної досконалої моделі служби пробації як основного кроку назустріч світовим стандартам дотримання прав людини.

Ми маємо спиратися на світову науку та практику, що виробила певні підходи до визначення пробації, розглядаючи її як вид покарання; систему заходів, що застосовується до правопорушника; виховні методи замість порушення кримінальної справи або позбавлення волі; умовне невиконання призначеного покарання або умовне непризначення покарання із поміщенням засудженого на певний термін під індивідуальний нагляд посадової особи; концепція соціальної роботи з правопорушниками та іншими соціально вразливими групами; орган державної влади тощо.

У вирішенні питання про пріоритетність – перетворення злочинців на законослухняних громадян або захист суспільства від рецидивної злочинності – як вбачається, це пошук балансу (наприклад, між розглядом пробації як виду соціальної роботи зі злочинцями та як виду альтернативного покарання).

З організаційної точки зору найбільш оптимальною є закріплена у Законі України «Про пробацію» система, за якою орган пробації безпосередньо підпорядковується Державній установі «Центр пробації». Орган пробації утворюється Мін'юстом України в адміністративно-територіальних одиницях України для забезпечення виконання завдань ДКВСУ. Діяльність Центру пробації спрямовується та координується заступником Мін'юсту України відповідно до розподілу обов'язків.

Щодо внутрішньої структури служби пробації, переліку завдань, обсягу повноважень тощо, виходимо з тих позицій, що відповідно до нормативних положень чинного законодавства у сфері пробації для виконання завдань значно збільшується обсяг повноважень працівників (набуває статусу учасника кримінального процесу з відповідними обов'язками й правами; набуває права отримувати безкоштовно від будь-якого органу інформацію, необхідну для виконання завдань пробації; має право відвідувати в будь-якому місці та на будь-якій території осіб, до яких застосовано пробацію, або викликати їх та отримувати від них пояснення тощо), що потребує змін у підходах до кількості та кваліфікації робітників органів пробації, обов'язковості введення посад психолога, педагога та соціального працівника до складу персоналу кожного підрозділу органу пробації.

Прийняття Закону України «Про пробацію» дало позитивні зміни і стало наближенням України до європейських моделей діяльності служби пробації, проте в ньому ж існує чимало невідповідностей і неточностей. Тому обов'язковою умовою ефективної діяльності служби пробації в Україні та досягнення цілей, поставлених перед нею, є таке: по-перше, внесення змін до чинного Закону та коригування або повна зміна нормативно-правових актів, безпосередньо інструкцій, які регулюють діяльність кримінально-виконавчої інспекції; по-друге, продовження проведення Державною пенітенціарною службою України плідної роботи в галузі діяльності органу пробації щодо поліпшення всіх практичних аспектів роботи кримінально-виконавчих інспекцій. Найбільш пріоритетним напрямом роботи персоналу службою пробації є проведення соціально-виховної роботи.

Отже, з організаційно-правової точки зору органи пробації мають набути статусу органів, які отримують необмежений вплив на особу, починаючи з моменту порушення кримінального провадження й до вирішення подальшої долі засудженого в процесі його виконання та після звільнення. Такий підхід розширює кримінально-виконавчу діяльність далеко за межі кримінально-виконавчих правовідносин, фактично намагаючись пов'язати їх виникнення з юридичними фактами, які є підставами для існування відносин зовсім іншого виду та характеру. Це, як вбачається, відповідає обраному Україною шляху на побудову правової, демократичної, соціальної держави.

Список використаної літератури

1. Головка Л. Шляхи реформування державної кримінально-виконавчої служби України. *Офіційний сайт Міністерства юстиції України*. 2009. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_21953.
2. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. №168-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №13. Ст. 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/160-19#Text> (дата звернення 22.03.2021).
3. Яковець І.С. Пробація: загальні підходи до визначення поняття та засади впровадження в Україні. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2014. №2 (2). С. 152–155.
4. Михайлова І. Інститут пробації: окремі аспекти впровадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. №10. С. 72–75.
5. Шемшученко Ю.С. *Юридична енциклопедія*. К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 4 : Н–П. 2002. С. 146–147.
6. Беца О.В. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні: посіб. К.: Леся, 2003. 116 с.

7. Ягунов Д.В. Служба пробации: концепция, принципы деятельности, организационная структура: конспект лек. Черкассы: Изд-во Ю. Чабаненко, 2007. 72 с.

8. Probation Service. URL: http://wn.com/Probation_Service

9. Probation orders URL: http://www.glasgow.gov.uk/en/Residents/Care_Support/CriminalJustice/Probation/probationorders.htm

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 р. №311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення 22.03.2021).

11. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: затверджена Указом Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text> (дата звернення 22.03.2021).

12. Сімакова С.І., Мельник О.Г. Пробація як механізм міжнародного досвіду роботи із правопорушником. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 235–237.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF PROBATION FUNCTIONING IN UKRAINE: CONCEPTUAL INNOVATIONS

Inna A. Hamburh, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil, Administrative and Financial Law, Classical Private University (Ukraine)

E-mail: gamburginna2@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-18

Key words: *probation, punishment, criminal, probation service, education, criminal-executive activity, alternative types of punishment.*

The article is devoted to the definition of innovations in scientific approaches and legal regulations on the organizational and legal framework for the functioning of probation in Ukraine, taking into account international experience and national specifics, the formulation of proposals for further development. It is established that with the help of European projects that contribute to the implementation of an effective probation system in Ukraine, our country is on the way to building its own perfect model of probation service as a major step towards global human rights standards. In addressing the issue of priority, turning criminals into law-abiding citizens or protecting society from recidivism, it seems to be a search for a balance (for example, between considering probation as a form of social work with criminals and as a form of alternative punishment). It is determined that the most optimal organization is the system enshrined in the Law of Ukraine “On Probation”, according to which the probation body is directly subordinated to the State Institution “Probation Center”. The probation body is formed by the Ministry of Justice of Ukraine in the administrative-territorial units of Ukraine to ensure the implementation of the tasks of the State Penitentiary Service of Ukraine. The activities of the Probation Center are directed and coordinated by the Deputy Ministry of Justice of Ukraine in accordance with the division of responsibilities. However, there are many inconsistencies and inaccuracies in the law. Therefore, a prerequisite for the effective operation of the probation service in Ukraine and the achievement of its goals is the following: first, amendments to the current law and adjustment or complete change of regulations, directly instructions governing the activities of the penitentiary inspections; secondly, the continuation of the holding. It is concluded that from the organizational and legal point of view, probation bodies should acquire the status of bodies that receive unlimited influence on a person, from the moment of initiating criminal proceedings to deciding the further fate of the convict during his execution and after release. Such an approach extends criminal enforcement activities far beyond criminal enforcement relationships, in fact trying to link their emergence with legal facts that are the basis for the existence of relations of a completely different type and nature. This, it seems, corresponds to the path chosen by Ukraine to build a legal, democratic, social state.

References

1. Holovko, L. (2009). *Shliakhy reformuvannia derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy* [Ways to reform the state penitentiary service of Ukraine]. Available at: https://minjust.gov.ua/m/str_21953. (Accessed 22 March 2021).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On the probation" (In Ukrainian). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/160-19#Text> (Accessed 22 March 2021).
3. Yakovets, I.S. (2014). *Probation: general approaches to defining the concept and principles of implementation in Ukraine* [Probation: general approaches to defining the concept and principles of implementation in Ukraine]. Scientific Journal «ScienceRise», no. 2 (2). pp. 152-155.
4. Mikhailova, I. (2009). *Institut probatsii: okremi aspekty vprovadzhennia* [The Institute of probation: selected aspects of implementation]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo* [Business, Economics and law], no.10, pp. 72-75.
5. Shemshuchenko, Yu.S. (2002). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia]. Kyiv, Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana Publ. Vol. 4, N-P. pp. 146-147.
6. Betsa, O.V. (2003). *Vprovadzhennia alternatyvnykh vydiv kryminalnykh pokaran v Ukraini* [Introduction of alternative types of criminal punishments in Ukraine]. Kyiv, Lesia Publ., 116 p.
7. Yagunov, D.V. (2007). *Slugba probatsii: kontsepsia, printsipi deiatelnosti, organizatsionnaya struktura* [Probation service: the concept, principles, organizational structure]. Cherkassy, Publishing house Y. Chabanenko, 72 p.
8. Probation Service. Available at: http://wn.com/Probation_Service. (Accessed 22 March 2021).
9. Probation orders. Available at: http://www.glasgow.gov.uk/en/Residents/Care_Support/CriminalJustice/Probation/probationorders.htm/ (Accessed 22 March 2021).
10. President of Ukraine (2008), Decree "On the progress of reforming the criminal justice system and law enforcement agencies" (In Ukrainian). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (Accessed 22 March 2021).
11. President of Ukraine (2011), Decree "On the Concept of development of criminal justice concerning minors in Ukraine" (In Ukrainian). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text> (Accessed 22 March 2021).
12. Simakova, S.I., Melnyk, O.H. *Probatsiia yak mekhanizm mizhnarodnoho dosvidu roboty iz pravoporushnykom* [Probation as a mechanism of international experience with the offender]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal scientific electronic journal], no. 3, pp. 235-237.

Одержано 31.03.2021.

УДК 347.73:340.134

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-19

А.П. КУПІН,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0002-1406-510X*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті проведено аналіз правового регулювання питань комерційної таємниці в законодавстві України та запропоновано шляхи вдосконалення зазначеного законодавства. Також проаналізовано правове регулювання явища комерційної таємниці в українському законодавстві та ініційовано шляхи вдосконалення вищезазначеного законодавства. Внаслідок процесу формування інформаційного суспільства в Україні питання безпеки та захисту прав на інформаційні ресурси різного рівня доступу виходять на перший план наукових дискусій. Таким чином, спостерігається інтенсивне зростання практичного інтересу до комерційної таємниці та інших суміжних концепцій. У статті описано розвиток законодавства, присвяченого комерційній таємниці, на сучасному етапі, а також появу важливих економічних та правових умов в Україні для практичного впровадження правових механізмів комерційно цінної інформаційної безпеки та захисту. Вищезазначені фактори визначають актуальність питання. Так звана «комерційна таємниця» є королем секретної інформації. Питання захисту комерційної таємниці, по суті, не в рамках інформаційної безпеки; в силу того, що ключовою характеристикою, що впливає на режим доступу до комерційної таємниці, є право власності на цю інформацію. Метою статті є аналіз вітчизняного законодавства з метою викриття сутності комерційної таємниці та суміжних понять. Автор визначає, що встановлення інформації, що становить перелік комерційних таємниць, яка не може бути обмежена для доступу суб'єктів господарювання, є недостатнім. Існує потреба на рівні законодавства встановити спеціальний механізм та загальні критерії для визначення інформації як комерційної таємниці. Це допомогло б громадянам реалізувати своє право подавати запити до приватних корпорацій.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, інформація, конфіденційна інформація, комерційна таємниця.

Постановка проблеми. З формуванням в Україні інформаційного типу суспільства на перший план виходять проблеми охорони та захисту прав на інформаційні ресурси різного рівня доступу. І цілком закономірно посилюється практичний інтерес до комерційної таємниці та інших, пов'язаних з нею понять. Розвиток законодавства про комерційну таємницю на сучасному етапі, а також виникнення в Україні необхідних економіко-правових умов для практичного застосування юридичних механізмів охорони і захисту комерційно цінної конфіденційної інформації зумовлює актуальність цього питання.

Стан дослідження. Окремі аспекти правового регулювання відносин, які виникають щодо інформації, конфіденційної інформації одним з видів якої є комерційна таємниця, висвітлено у наукових працях Т.В. Васильченко, Ю.В. Носіка, О.А. Підпригори, О.О. Підпригори, Л.Д. Топалової, Р.Б. Шишки та ін. Проте, незважаючи на високий науковий рівень досліджень стосовно цього об'єкту інтелектуальної власності, єдності у визначенні поняття комерційної таємниці так і не було досягнуто.

Отже, **мета** цієї статті полягає в аналізі вітчизняного законодавства для розкриття сутності комерційної таємниці та суміжних понять.

Виклад основного матеріалу. Одним з видів конфіденційної інформації є так звана «комерційна таємниця». Питання захисту комерційної таємниці по суті не є питанням захисту інформаційної безпеки, оскільки однією з головних характеристик, що визначає режим доступу до комерційної таємниці, є право власності на цю інформацію. На цю обставину прямо вказує норма ч. 1 ст. 30 Закону «Про інформацію», згідно з якою конфіденційна інформація «знаходиться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб» [1].

Більш детально правове регулювання питань комерційної таємниці було запроваджено в Цивільному кодексі України, який містить окрему Главу 46 «Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю» [2].

Наведене в Цивільному кодексі України визначення комерційної таємниці сформульовано з урахуванням сучасних міжнародно-правових підходів до розуміння комерційної таємниці (TRIPS та NAFTA) і на належному юридико-технічному рівні, хоча й не позбавлено певних недоліків. Це визначення має міжгалузеве значення в системі законодавства України та підлягає застосуванню під час з'ясування змісту і кваліфікації не тільки цивільних, а й трудових, адміністративно-правових, кримінально-правових, процесуальних та інших правовідносин. При вирішенні питань про співвідношення із закріпленим у ЦК України розумінням комерційної таємниці її інших нормативних визначень, які містяться, наприклад, в ГК України, інших законодавчих та підзаконних правових актах України, слід враховувати таке. По-перше, ці визначення дублюють або походять від поняття комерційної таємниці, яке наводилось у Законі України «Про підприємства в Україні» 1991 р., що втратив чинність з 1 січня 2004 р. У зв'язку з цим, а також через невідповідність сучасним суспільно-економічним умовам та рівню розвитку юридичної науки в Україні такі нормативні визначення поняття комерційної таємниці з необхідністю потребують свого перегляду. По-друге, ЦК України є основним актом цивільного законодавства України (ст. 4 ЦК України), тому саме норма-дефініція статті 505 ЦК України повинна мати пріоритетне застосування порівняно з конфліктуєчими нормами права. До наведеного визначення комерційної таємниці може бути висловлено лише те зауваження, що використання терміна «секретна інформація» у цьому формулюванні не узгоджується з традиційною класифікацією інформації в українському законодавстві (Закон України «Про інформацію») [1]. Секретною або таємною прийнято називати інформацію, що становить державну та військову таємницю. Комерційна ж таємниця становить вид конфіденційної, а не таємної (секретної) інформації. Важливо розмежувати поняття комерційної таємниці та ноу-хау. У законодавстві України ноу-хау розглядається переважно як сукупність знань, досвіду, навичок і умінь, які приносять їх володільцю певну вигоду. Наприклад, Закон України «Про інвестиційну діяльність» визначає ноу-хау як сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих. Згідно з п. 1.30 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», який втратив чинність 01 січня 2013 р. ноу-хау розглядалося як інформація щодо промислового, комерційного або наукового досвіду. У наведених нормах-дефініціях чітко прослідковується акцентування на категоріях «знання», «навички» та «досвід» як на сутнісних компонентах ноу-хау, тоді як змістом комерційної таємниці є лише інформація. Комерційна таємниця і ноу-хау є самостійними економіко-правовими категоріями, що не можуть підпадати під один правовий режим у зв'язку з розбіжністю ряду їх істотних ознак та різним змістом наповненням. Зокрема, інформація, яка складає комерційну таємницю, відділяється від особи, як правило, має матеріалізовану або навіть документарну форму та може передаватись від однієї особи іншій у незмінному вигляді [3, с. 134]. Водночас знання, досвід, навички та уміння, які становлять зміст ноу-хау, невіддільні від їх носія, загальних властивостей інформації не мають, і їх передавання в незмінному вигляді практично неможливе через викривлення їх суб'єктивним сприйняттям отримуючою особою.

Стаття 505 ЦК визначає такі ознаки комерційної таємниці.

1. Інформація є невідомою і не є легкодоступною для осіб, які зазвичай мають справу з інформацією такого роду.

2. Невідомість інформації іншим особам обумовлює її комерційну цінність.
3. Щодо інформації вжито заходів із забезпечення її секретності.
4. Обмеження доступу до інформації здійснено особою, яка володіє нею на законних підставах.

Нормами ст. 506 ЦК встановлюється виключне право власника інформації, що складає комерційну таємницю, на встановлення режиму доступу до цієї інформації: надання права на використання та перешкоджання неправомірному розголошенню, збиранню та використанню [2].

Громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною на власні кошти, або такою, яка є предметом їхнього професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної та встановлюють для неї систему (способи) захисту.

Встановлення системи захисту на власний розсуд також є характерною відмінністю комерційної таємниці від інших видів конфіденційної інформації. Суб'єктом таких дій виступає власник комерційної таємниці або особа, якій надано право розпоряджатися цією інформацією, наприклад, керівник підприємства.

Відомості, які не можуть становити комерційної таємниці, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Згідно з цим переліком комерційну таємницю не становлять:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
- документи про платоспроможність;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;
- відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Встановлення переліку відомостей, доступ до яких не може бути обмежено суб'єктами підприємницької діяльності, є однією із заборук забезпечення поінформованості державних органів та громадськості про важливі аспекти їхньої діяльності. Це гарантує як виконання державою своїх контрольних та фіскальних функцій, так і забезпечення прав окремих осіб та інтересів суспільства і, таким чином, має велике значення для інформаційної безпеки в цілому. Для цього передбачено, що підприємства зобов'язані подавати перелічені у відповідній постанові Кабінету Міністрів відомості органам державної виконавчої влади, контролюючим і правоохоронним органам, іншим юридичним особам відповідно до чинного законодавства, на їх вимогу.

Але, на нашу думку, такого переліку недостатньо. Необхідно на законодавчому рівні встановити механізм та загальні критерії визначення інформації комерційною таємницею. І на це є певні причини.

По-перше, це дозволило б більшою мірою реалізувати можливість кожного громадянина подавати запити до комерційних структур, наприклад, щодо забруднення навколишнього середовища або офіційних характеристик продукції в цілях захисту прав споживачів.

По-друге, зі встановленням переліків інформації, що становить комерційну таємницю, її власниками на власний розсуд пов'язана інша проблема. Захист комерційної таємниці здійснюється не лише цивільно-правовими засобами.

Так, ст. 507 ЦК зобов'язує органи державної влади охороняти комерційну таємницю, яка надана ними в процесі їх діяльності. Господарський кодекс України також визначає, що держава забезпечує захист комерційної таємниці суб'єктів господарювання, а неправомірні збір, розголошення та використання комерційної таємниці розглядається як вид недобросовісної конкуренції, що вважається правопорушенням. Таким чином, визначаючи на власний розсуд інформацію комерційною таємницею, окремі фізичні і юридичні особи фактично визначають певні аспекти діяльності органів державної влади, що не дуже відповідає принципам організації самої системи публічної влади в Україні.

Більше того, Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за злочинні дії щодо інформації, яка складає комерційну таємницю. Так, стаття 231 КК передбачає відповідальність за незаконний збір з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, під якими розуміються «умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей (комерційне шпигунство), а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності» [4]. А стаття 232 КК встановлює відповідальність за розголошення комерційної таємниці, яка розуміється як «умисне розголошення комерційної таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності» [4].

Але Кодекс не дає відповіді на питання, що саме є комерційною таємницею. І якщо у випадку відповідальності за розголошення державної таємниці ми можемо говорити про відсылну диспозицію відповідної норми КК і звертатися до законодавства про державну таємницю, то щодо комерційної таємниці такого законодавства просто не існує.

Якщо звернутися до основних принципів кримінальної відповідальності, то можна говорити про те, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК (ч. 1 ст. 2 КК), а злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки Кримінальним кодексом (ч. 3 ст. 3 КК). Навіть у випадках відсылної диспозиції (правила дорожнього руху, державна таємниця тощо), ми можемо визначити загальний принцип визначення злочинності діяння лише на основі закону.

Висновки. У випадку зі злочинами проти комерційної таємниці, фактично злочинність діяння (належність інформації, щодо якої вчинено певні дії, до комерційної таємниці, а відповідно і протиправність дій щодо неї) визначається не законом, а розпорядженням власника інформації чи керівника підприємства, яке не є нормативно-правовим актом. На наш погляд, така ситуація є абсурдною, особливо враховуючи недосконалість законодавства, що регулює право власності на інформацію. Тому можна запропонувати два способи розв'язання проблеми: або шляхом законодавчого встановлення вичерпного переліку відомостей, які можуть бути оголошені комерційною таємницею, або шляхом скасування кримінальної відповідальності.

Список використаної літератури

1. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. №48. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Носік Ю.В. Права на комерційну таємницю в Україні: монографія. К.: КНТ, 2007. 240 с. ISBN 966-373-193-1.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

LEGAL REGULATION OF COMMERCIAL SECRETS IN THE LEGISLATION OF UKRAINE

Arnold P. Kupin, Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of Constitutional, Administrative and Labor Law, National University «Zaporizhzhya Polytechnic» (Ukraine).

E-mail: arnoldkupin@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-19

Key words: *administrative responsibility, information, confidential information, trade secret.*

The article analyses legal regulation of trade secret phenomenon in Ukrainian legislation as well as initiates ways of above-mentioned legislation improvement. Due to the process of information society formation in Ukraine, the issues of security and protection of rights for information resources of different access level enter into in the foreground of scientific discussions. Thus, there is intensive growth practical interest to trade secrets and other related concepts. One type of confidential information is the so-called «trade secret». The issue of protection of trade secrets is not in fact a matter of protection of information security, because one of the main characteristics that determines the mode of access to trade secrets is the ownership of this information. The article describes the development of legislation devoted to trade secret at the contemporary stage as well as emergence of essential economic and legal conditions in Ukraine for practical implementation of legal mechanisms of commercially valuable information security and protection. The above-mentioned factors determine urgency of the issue. So called “trade secret” is a kind of classified information. The issue of trade secret protection at is core is not in the framework of information security; by virtue of the fact that the key characteristic that influences the access mode to trade secret is the right of ownership of this information. The definition of trade secrets given in the Civil Code of Ukraine is formulated taking into account modern international legal approaches to the understanding of trade secrets (TRIPS and NAFTA) and at the appropriate legal and technical level, although not without certain shortcomings. This definition has a cross-sectoral significance in the system of legislation of Ukraine and is applied when clarifying the content and qualifications of not only civil but also labor, administrative, criminal, procedural and other legal relations. The aim of the article is to analyze domestic legislation in order to expose the essence of trade secret and related concepts. The author determines that the establishing of information constituting a commercial secret list, which cannot be restricted to business entities access, is not sufficient. There is the need at the level of legislation to establish a special mechanism and general criteria for determining information as s trade secret. It would help citizens to exercise their right to file requests to private business corporation. During the writing of the article the following conclusions were reached. In the case of crimes against trade secrets, in fact, the criminality of the act is determined not by law, but by order of the owner of the information or the head of the enterprise, which is not a legal act. In our opinion, this situation is absurd, especially given the imperfection of the legislation governing the ownership of information. Therefore, two ways to solve the problem can be proposed, either by legislatively establishing an exhaustive list of information that can be declared a trade secret, or by abolishing criminal liability.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992). The Law of Ukraine «On information». Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (Accessed 01 January 2017).
2. The Civil Code of Ukraine (2003). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed 02 November 2016).
3. Nosik, Iu.V. (2007). *Prava na komertsiiu taiemnytsiu v Ukraini* [Prava na komertsijnu taiemnytsiu v Ukraini]. Monohrafiia. Kyiv, KNT Publ., 240 p.
4. Criminal code of Ukraine (2001). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Accessed 26 April 2017).

Одержано 03.03.2021.

УДК 342.9:368.914

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-20

Т.П. МАКАРОВА,

*викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджено сучасний стан адміністративно-правового регулювання пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби. Здійснено аналіз актів законодавства України, які регулюють адміністративно-правові відносини у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, зокрема призначення та перерахунку пенсій. Розкривається організаційно-правовий механізм забезпечення та виконання Україною своїх зобов'язань щодо конституційних прав на пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, а також шляхи його вдосконалення. Розглянуто проблемні питання, які виникають у осіб, звільнених з військової служби при зверненні до уповноважених органів щодо видачі довідок, які підтверджують право на пенсію та право на перерахунок пенсії. Також проаналізовано проблеми при зверненні таких осіб до органів Пенсійного фонду України з заявами про призначення та /або перерахунок пенсій. Здійснюється вивчення причин виникнення проблем у осіб, звільнених з військової служби, щодо призначення та / або перерахунку пенсій за умови наявності великої кількості нормативних документів, які приймаються державою для регулювання цих питань. Актуальність дослідження полягає в необхідності врегулювання національного законодавства у сфері реалізації конституційних прав на пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, у відповідності до концепції адміністративно-правової реформи в Україні. Цим дослідженням обґрунтовується необхідність створення та прийняття кодифікованого акта – Пенсійного кодексу України, який сприятиме ефективності реалізації адміністративно-правових норм у галузі соціального захисту осіб, у тому числі осіб, звільнених з військової служби.

Ключові слова: пенсія, пенсійне забезпечення, особи, звільнені з військової служби, призначення та перерахунок пенсії.

Постановка проблеми. Стаття 3 Конституції України, гарантує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Частина 3 статті 46 Конституції України закріплює право кожної людини похилого віку на справедливу і задовільну винагороду, соціальний захист, яка є основним джерелом існування для них самих та їхніх сімей. Процес становлення України як демократичної держави, базованої на принципах правової рівності, справедливості, соціальної захищеності, гласності та публічності, вимагає створення і забезпечення реалізації відповідного нормативно-правового регулювання також і в одній із складових соціального забезпечення – сфері пенсійних відносин. Головною вимогою для належного функціонування правової держави є введення чітких, рівних умов взаємодії органів державної влади та всіх членів суспільства.

Адміністративно-правова реформа в Україні визначає, що одним із фундаментальних принципів сучасної демократичної країни є орієнтація на забезпечення повноцінної реалізації прав і свобод особистості та рівності перед законом. Тому, держава має виходити з першочерговості розроблення, впровадження і дотримання умов реалізації людиноцентристського підходу, бути сервісом, спрямованим на реалізацію публічного інтересу та на-

дання відповідних послуг, у тому числі й у сфері пенсійних відносин. Водночас громадяни як користувачі державного сервісу та джерело забезпечення контролю над діяльністю владних структур мають володіти навичками ефективною взаємодії з органами публічної влади [2].

Стан дослідження. Дослідженнями проблематики нормативно-правового регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, займалися відомі представники української науки, зокрема, Н. Болотіна, К. Мельник, В. Тарасенко, Л. Харитонова, М. Шумило, В. Міренко, І. Ткач, С. Сазонов, О. Сарнавський та ін. [4]. Сьогодні у сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців чимало питань залишаються недостатньо вивченими і не отримали належного наукового обґрунтування. Можливо, це пов'язано з динамічністю регулювання відносин у цій сфері, внесенням змін до чинного законодавства, що стосуються пенсійного забезпечення військовослужбовців.

Метою статті є аналіз положень національного законодавства щодо порядку призначення, виплати та перерахунку пенсій особам, які звільнені з військової служби, та внесення теоретично обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення в умовах адміністративно-правової реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу. В Україні основними законодавчими актами, які регулюють адміністративно-правові відносини у сфері пенсійного забезпечення громадян, є Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 №1788-XII (далі по тексту – Закон №1788) [5] та Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1058-IV (далі по тексту – Закон №1058) [6]. Цими законами визначено загальні умови, порядок нарахування, виплати, розміри та види пенсій.

Так, положення статті 16 Закону № 1788 встановлюють, що військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та поліцейські, які брали участь у бойових діях, а також ті, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням інтернаціонального обов'язку, а також батьки і дружини (якщо вони не взяли повторний шлюб) військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та поліцейських, які померли (загинули) у період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням інтернаціонального обов'язку, мають право на пенсію за віком: чоловіки – після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років; жінки – після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років.

Положення пункту 4 частини першої статті 115 Закону № 1058 встановлюють, що військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейські, які брали участь у бойових діях, в антитерористичній операції в районах її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях в районах їх здійснення, а також ті, яким встановлено інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих під час захисту Батьківщини або під час виконання інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, виконанням інтернаціонального обов'язку чи безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях в районах їх здійснення, дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний шлюб, і батьки військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейських, які померли (загинули) у період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення із служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих під час виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, виконанням інтернаціонального обов'язку чи безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її прове-

дення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях в районах їх здійснення, особи, яким надано статус учасника бойових дій відповідно до пунктів 20 і 21 статті 6, особи з інвалідністю внаслідок війни відповідно до пунктів 12 та 13 статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи з числа резервістів і військовозобов'язаних, яким надано статус учасника бойових дій відповідно до пункту 19 статті 6, особи з інвалідністю внаслідок війни відповідно до пункту 11 статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний шлюб, і батьки, яким надано статус особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», відповідно до абзаців шостого і сьомого пункту 1 статті 10 зазначеного Закону, а також абзацу восьмого пункту 1 статті 10 зазначеного Закону з числа членів сімей резервістів і військовозобов'язаних, – після досягнення чоловіками 55 років, жінками – 50 років та за наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок.

Положення наведених законів, дублюючи один одного, встановлюють вид пенсії для осіб, які звільнені з військової служби, – пенсію за віком.

Одночасно здійснення конституційного права на пенсійне забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі, з урахуванням особливостей умов їх службової діяльності, характеру, складності і значення виконуваних функцій, ступеня відповідальності, регулюється спеціальними Законами, а саме: Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 №2262 (далі по тексті – Закон №2262) [7] та Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 №2011-XII (далі по тексті – Закон №2011) [8].

Положеннями статті 4 Закону № 1788 встановлено, що умови, норми та порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, а також осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейських та членів їхніх сімей встановлюються Законом №2262. Їм надається також право на одержання пенсій на підставах, передбачених цим Законом, незалежно від місця проходження військової служби. При цьому всі види грошового забезпечення військовослужбовців, а також осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейських враховуються нарівні із заробітною платою робітників і службовців.

Стаття 15 Закону №2011 встановлює, що пенсійне забезпечення військовослужбовців після звільнення їх з військової служби провадиться відповідно до Закону №2262.

Спеціальний Закон №2262 визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Службі судової охорони, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України, та деяких інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом. Закон має на меті реалізацію особами, які мають право на пенсію за цим Законом, свого конституційного права на державне пенсійне забезпечення у випадках, передбачених Конституцією України та цим Законом, і спрямований на встановлення єдності умов та норм пенсійного забезпечення зазначеної категорії громадян України.

Цим Законом держава гарантує гідне пенсійне забезпечення осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, шляхом встановлення їм пенсій не нижче прожиткового мінімуму, визначеного законом, перерахунок призначених пенсій у зв'язку із збільшенням рівня грошового забезпечення, надання передбачених законодавством державних соціальних гарантій, вжиття на державному рівні заходів, спрямованих на їх соціальний захист.

Стаття 1 Закону №2262 визначає види пенсійного забезпечення. Так, згідно з положенням цієї статті, особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом, особи, які мають право на пенсію за цим Законом, за наявності встановленої цим Законом вислуги на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Службі судової охорони і в державній пожежній охороні, службі в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації

ції України, в органах і підрозділах цивільного захисту, податкової міліції, Державної кримінально-виконавчої служби України мають право на довічну пенсію за вислугу років.

Військовослужбовці, особи, які мають право на пенсію за цим Законом, які стали особами з інвалідністю за умов, передбачених цим Законом, набувають право на пенсію по інвалідності.

Члени сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули чи померли або пропали безвісти, мають право на пенсію в разі втрати годувальника.

Отже, спеціальним Законом встановлено три види пенсій для осіб, яких звільнено з військової служби, а саме: довічну пенсію за вислугу років, пенсію з інвалідності та пенсію в разі втрати годувальника.

Стаття 5 Закону № 2262, встановлює, що призначення пенсій здійснюється на підставах, установлених Законом №1058. Так, згідно з положенням цієї статті, особам, звільненим з військової служби, іншим особам, які мають право на пенсію за цим Законом, та членам їх сімей може призначатися (за їх бажанням) пенсія на умовах і в порядку, передбачених №1058. При цьому для обчислення пенсій враховуються всі види грошового забезпечення, що отримували зазначені особи, які мають право на пенсію за цим Законом, перед звільненням зі служби.

Частина третя статті 43 Закону № 2262, встановлює, що пенсії особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, та членам їх сімей обчислюються з розміру грошового забезпечення, враховуючи відповідні оклади за посадою, військовим (спеціальним) званням, процентну надбавку за вислугу років, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії в розмірах, установлених законодавством, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Статтю 48 Закону №2262 та Постановою Правління Пенсійного фонду України «Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 30.01.2007 № 3-1 [12], визначено, що заяви про призначення пенсії за вислугу років та з інвалідності особам, звільненим зі служби, які мають право на пенсію згідно із Законом №2262, та особам, які мають право на пенсійне забезпечення відповідно до міжнародних договорів у галузі пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, подаються цими особами до головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі (далі – органи, що призначають пенсії) через уповноважені структурні підрозділи Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства надзвичайних ситуацій України, Міністерства інфраструктури України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної прикордонної служби України, Державної податкової служби України, Державної пенітенціарної служби України, Державної інспекції техногенної безпеки України.

Разом із заявою про призначення пенсії, особи, звільнені з військової служби, мають подати певні документи та довідки з місця їхньої служби для підтвердження їх права на пенсію згідно із Законом №2262. Такі довідки складаються уповноваженими структурними підрозділами з місця служби заявника згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Правпорядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським, співробітникам Служби судової охорони та членам їхніх сімей» від 17 липня 1992 р. № 393 [11] та Постанови Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» від 30.08.2017 № 704 [9].

Днем звернення за призначенням пенсії визначено день подання до відповідного органу Пенсійного фонду України письмової заяви про призначення пенсії з усіма необхідними для вирішення цього питання документами, а в разі пересилання заяви і документів поштою – дата їх відправлення. При цьому, у разі якщо до заяви про призначення пенсії надано не всі необхідні документи, заявнику роз'яснюється, які документи він повинен надати додатково. При наданні ним цих документів до закінчення тримісячного терміну з дня отримання роз'яснення днем звернення за призначенням пенсії вважається день подання заяви або дата відправлення документів поштою, зазначені в частині першій цієї статті.

Стаття 63 Закону № 2262 встановлює право на перерахунок раніше призначених пенсій військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом та членам їх сімей. Такий перерахунок провадиться за документами, що є у пенсійній справі, а також додатковими документами, поданими пенсіонерами на час перерахунку.

При цьому, якщо пенсіонер згодом подасть додаткові документи, які дають право на подальше підвищення пенсії, то пенсія перераховується за нормами цього Закону. Такий перерахунок провадиться за минулий час, але не більш як за 12 місяців з дня подання додаткових документів і не раніше, ніж з дня введення в дію цього Закону.

Перерахунок пенсій особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України (міліції), які мають право на пенсійне забезпечення або одержують пенсію на умовах цього Закону, здійснюється з урахуванням видів грошового забезпечення, щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, встановлених законодавством для поліцейських.

Усі призначені за цим Законом пенсії підлягають перерахунку у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, на умовах, у порядку та розмірах, передбачених Кабінетом Міністрів України. У разі, якщо внаслідок перерахунку пенсій, передбаченого цією частиною, розміри пенсій звільненим із служби військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, є нижчими, зберігаються розміри раніше призначених пенсій.

Тобто Кабінету Міністрів України надано право на встановлення умов та порядку призначення та перерахунку пенсій, а також розміри складових грошового забезпечення для такого перерахунку. До речі, порядок перерахунку раніше призначених пенсій цієї категорії пенсіонерів визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб» від 21.02.2018 № 103[10].

30.08.2017 Кабінет Міністрів України прийняв постанову №704, яка набрала чинності 01.03.2018 та якою затверджено тарифні сітки розрядів і коефіцієнтів посадових окладів, схеми тарифних розрядів, тарифних коефіцієнтів, додаткові види грошового забезпечення, розміри надбавки за вислугу років, пунктом 2 якої встановлено, що грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу складається з посадового окладу, окладу за військовим (спеціальним) званням, щомісячних (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премії) та одноразових додаткових видів грошового забезпечення.

04.09.2019 набрала чинності постанова Кабінету Міністрів України №804 від 14.08.2019 «Деякі питання соціального захисту окремих категорій громадян», якою постановлено: «Установити, що виплата пенсій, призначених згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» до 1 березня 2018 р. (крім пенсій, призначених згідно із зазначеним Законом особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ (міліції) та поліцейським) та перерахованих з 1 січня 2018 р. з урахуванням розміру окладу за посадою, військовим (спеціальним) званням, відсоткової надбавки за вислугу років за відповідною або аналогічною посадою, яку особа займала на дату звільнення із служби (на дату відрадження для роботи до органів державної влади, органів місцевого самоврядування або до сформованих ними органів, на підприємства, в установи, заклади вищої освіти), що визначені станом на 1 березня 2018 р. відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. №704 «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб», здійснюється у 2019 році в розмірі 75 відсотків суми підвищення пенсії, визначеної станом на 1 березня 2018 року», тобто визначено відповідний порядок виплати перерахованих сум підвищених пенсій.

До речі, п. 6 цієї постанови рішенням Шостого апеляційного адміністративного суду від 29.01.2020 у справі № 826/6453/18 визнано протиправним та скасовано.

Аналіз судової практики, зокрема постанови Верховного Суду від 17.12.2019 № Пз/9901/20/19 (№160/8324/19) [13] у зразковій справі щодо видачі довідки про розмір грошового забезпечення для перерахунку пенсії військовослужбовцям, свідчить, що незважаючи на існування широкого кола нормативних документів, які регулюють адміністративне-правове пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, такі особи змушені вирішувати питання призначення та перерахунку пенсій в судовому порядку, і кількість таких судових справ зростає з кожним роком. При цьому ці особи змушені витратити зайві зусилля, час та грошові кошти, відстоюючи своє право на пенсійне забезпечення. Проблеми починаються вже на етапі формування необхідного пакета документів для призначення пенсії та подання його разом із заявою до органів пенсійного фонду, продовжуються на етапі призначення пенсій у разі, якщо пенсію призначено на етапі збору документів для її перерахунку. Колишніх військовослужбовців, які сумлінно виконували свій обов'язок із захисту Батьківщини, поставлено в такі умови, що вони тривалий час змушені боротися за своє право на отримання пенсії або її належного перерахунку, перебуваючи у фактичній залежності від компетенції та добросовісної поведінки посадових осіб з їх колишньої служби та органів пенсійного фонду.

Висновок. Велика кількість нормативних актів різної юридичної сили, внесення в них численних змін, невідповідність положень деяких цих нормативних актів Конституції України, неузгодженість дій державних органів, необізнаність чи недотримання ними сучасної судової практики як джерела права, юридична необізнаність осіб, які звертаються за призначенням пенсії або її перерахунком, ускладнюють застосування чинного законодавства у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби. та призводять до численних порушень прав таких осіб. Наведене вказує на доцільність здійснення подальшої систематизації пенсійного законодавства в цьому напрямі шляхом його кодифікації.

Державне управління, зокрема у сфері соціального забезпечення, в тому числі пенсійного, має характеризуватися реалізацією адміністративних процедур шляхом відкритої публічної діяльності, застосування зрозумілих правових інструментів демократичного врядування, упорядкування суспільної діяльності та надання адміністративних послуг громадянам як засобу реалізації їх прав та свобод громадян [3].

Норми, сформовані у надрах адміністративного права в часи найбільшого розвитку державоцентричного підходу, сьогодні відіграють роль синергуючого каталізатора формалізації правових норм у різних соціально-економічних сферах. Поява нової системи українського права з поділом відповідно до сфер використання, як науки, сфер законодавства та практичної правореалізуючої діяльності наразі цілком відповідає сучасним реаліям [3]. Тому цим дослідженням обґрунтовується необхідність прийняття Пенсійного кодексу України. Ухвалення цього кодифікованого акта сприятиме ефективності реалізації адміністративно-правових норм в усіх формах: додержання, використання, виконання, застосування.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.12.2020).
2. Адміністративно-правова реформа в Україні / за заг. ред. С.В. Петкова. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с. URL: <https://duan.edu.ua/university-ukr/kafedry/15-pages/335-kafedra-prava.html> (дата звернення: 05.12.2020).
3. Оболенський О.Ю. Державне управління та державна служба: словник-довідник. К.: КНЕУ, 2005. 208 с.
4. Військові пенсії: протиправність у визначенні розмірів та шляхи поновлення порушених прав : веб-сайт. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vijskovi-pensiyi-protipravnist-u-vyznachenni-rozmiriv-ta-shlyahu-ponovlennya-porushenyh-prav/> (дата звернення: 06.12.2020).
5. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 №1788-XII. Дата оновлення: 23.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/conv#n80> (дата звернення: 05.12.2020).

6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 №1058-IV. Дата оновлення: 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 05.12.2020).

7. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. Дата оновлення: 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12/conv#n360> (дата звернення: 05.12.2020).

8. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 05.12.2020).

9. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 №704. Дата оновлення: 03.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.12.2020).

10. Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. №103. Дата оновлення: 29.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.12.2020).

11. Правопорядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським, співробітникам Служби судової охорони та членам їхніх сімей :Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393. Дата оновлення: 29.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.12.2020).

12. Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Постанова Правління Пенсійного фонду України від 30.01.2007 №3-1. Дата оновлення: 29.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0135-07#Text> (дата звернення: 05.12.2020).

13. Рішення Верховного Суду від 17.12.2019 №Пз/9901/20/19 (№160/8324/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86432492> (дата звернення: 05.12.2020).

CURRENT STATE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PENSION PROVISIONS OF PERSONS DISMISSED FROM MILITARY SERVICE

Tatiana P. Makarova, lecturer at the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: t.makarova@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-20

Key words: *pension, pension, persons dismissed from military service, appointment and transfer of pension.*

This article is devoted to the study of the current state of administrative and legal regulation of pensions of persons discharged from military service. The analysis of acts of the legislation of Ukraine, which regulate administrative and legal relations in the field of pension provision of the persons discharged from military service, in particular appointment and recalculation of pensions is carried out. The organizational and legal mechanism for ensuring and fulfilling Ukraine's obligations regarding the constitutional rights to pensions of persons discharged from military service, as well as ways to improve it, is revealed. Problematic issues that arise in persons discharged from military service when applying to the competent authorities for the issuance of certificates confirming the right to a pension, and which confirm the right to recalculation of pensions. Problems when such persons apply to the bodies of the Pension Fund of Ukraine with applications for appointment and/or recalculation of pensions are also analysed. The causes of problems for persons discharged from military service regarding the appointment and/or recalculation of pensions are being studied, provided that a large number of normative documents are adopted by the state to reg-

ulate these issues. The urgency of the study lies in the need to regulate national legislation in the field of implementation of constitutional rights to pensions of persons discharged from military service in accordance with the concept of administrative and legal reform in Ukraine. This study substantiates the need to create and adopt a codified act – the Pension Code of Ukraine, which will promote the effectiveness of administrative and legal norms in the field of social protection of persons, including persons discharged from military service. The following editions were made during the writing of the articles. Public administration in the field of social and pension provision provides for the implementation of administrative procedures through open public activities, the use of clear legal instruments of democratic governance, streamlining public activities and providing administrative services to citizens to help realize their rights and freedoms. The norms formed within the framework of administrative law within the framework of the greatest development of the state-centric approach today play the role of a synergizing catalyst for the formalization of legal norms in various socio-economic spheres. The emergence of a new system of Ukrainian law on the division in accordance with the use, as a science, areas of law and practical law enforcement activities is now fully consistent with modern realities.

References

1. The Constitution of Ukraine (1996). dated 28.06.1996 №254к/96-ВР. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 05 December 2020).
2. Petkov S.V. (2020). *Administratyvno-pravova reforma v Ukrayini* [Administrative and legal reform in Ukraine]. Dnipro, Alfred Nobel University Publ. 180 p. Available at: <https://duan.edu.ua/university-ukr/kafedry/15-pages/335-kafedra-prava.html> (Accessed 05 December 2020).
3. Obolensky O. Yu. (2005). *Derzhavne upravlinnya ta derzhavna sluzhba: slovnyk-dovidnyk* [Public administration and public service: a dictionary]. K, KNEU Publ., 208 p.
4. *Viys'kovi pensiyi: protypravnist' u vyznachenni rozmiriv ta shlyakhy ponovlennya porushenykh prav* [Military pensions: illegality in determining the size and way store store violated rights]. Available at: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vijskovi-pensiyi-protypravnist-u-vyznachenni-rozmiriv-ta-shlyakhy-ponovlennya-porushenykh-prav> (Accessed 05 December 2020).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991). The Law of Ukraine “On pension provision”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/conv#n80> (Accessed 05 December 2020).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine “On compulsory state pension insurance”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (Accessed 05 December 2020).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992). The Law of Ukraine “On pension provision for persons released from military service and certain other persons”/ Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12/conv#n360> (Accessed 05 December 2020).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991). The Law of Ukraine “On social and legal protection of servicemen and members of their families”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (Accessed 05 December 2020).
9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the financial support of service men, members of the rank and file and some other persons”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text> (Accessed 05 December 2020).
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the recalculation of pensions for persons discharged from military service and certain other categories of persons”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2018-%D0%BF#Text> (Accessed 05 December 2020).
11. Cabinet of Ministers of Ukraine (1992), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the procedure for calculating years of service, assignment and payment of pensions and cash benefits to officers, ensigns, midshipmen, servicemen of contractual service and contract military service, officers and privates of the ministry of internal affairs, police, judicial protection officers and members of their families”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-92-%D0%BF#Text> (Accessed 05 December 2020).
12. The Pension Fund of Ukraine (2007). Resolution of the Board of the Pension Fund of Ukraine “On approval of the procedure for submission and execution of documents for assignment (recalculation) of pensions in accordance with the law of Ukraine “On pension provision for persons released from military service and certain other persons”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0135-07#Text> (Accessed 05 December 2020).
13. The Supreme Court of Ukraine (2019). Decision of the Supreme Court. Available at: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86432492> (Accessed 05 December 2020).

Одержано 28.03.2021.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.226(477)(438)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-21

О.Д. КОЛОМОЄЦЬ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності
Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України (м. Кропивницький)
ORCID: 0000-0003-2129-9374*

І. МАЛІНОВСЬКА,

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент факультету права та внутрішньої безпеки
Вищої школи економіки, права та медичних наук у м. Кельце
імені професора Є. Ліпінського (Республіка Польща)*

С.Д. КОЛОМОЄЦЬ,

*вчитель історії Улянівського загального закладу середньої освіти І–III ступенів
Попельнастівської сільської ради Олександрійського району
Кіровоградської області
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7379-5540>*

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

У статті розкрито проблему протидії торгівлі людьми як кримінальному явищу та одній з глобальних проблем людства. На основі аналізу практики діяльності суб'єктів протидії торгівлі людьми в Україні та Польщі висвітлено комплекс питань теоретичного і практичного характеру, пов'язаних з криміналізацією торгівлі людьми та юридичним аналізом складу кримінального правопорушення за чинним законодавством зазначених країн. Відзначено, що на відміну від України, яка у більшості випадків є країною-донором жертв торгівлі людьми, Республіка Польща є у цій сфері кримінального бізнесу країною призначення та транзитною. Проаналізовано сучасний стан торгівлі людьми в Україні та Польщі, причини та умови існування цього явища, окремі детермінанти, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії на території зазначених держав. З'ясовано, що одним з ключових чинників є домашнє насильство – окрема актуальна проблема, яка сама собою потребує невідкладного розв'язання. Тому ефективне розв'язання однієї з окреслених проблем неможливе без позитивних кроків у розв'язанні іншої. Увагу акцентовано на відсутності визначення терміна «торгівля людьми» у кримінальному законодавстві обох країн, досвід яких досліджується. В Україні законодавець відзначився певною особливістю, зокрема, на відміну від міжнародних актів, торгівлю людьми виділив як окрему форму кримінального правопорушення, відмінну від основних його форм. Розглянуто взаємозв'язок між торгівлею людьми, трудовою міграцією та домашнім насильством, проаналізовано наслідки трудової міграції для соціальної та економічної сфери; визначено окремі відмінності для України та Республіки Польща, наведено окремі статистичні дані та прогнози фахівців. У контексті дослідження розкрито поняття «соціальне сирітство» та його довгостроковий вплив на криміногенну ситуацію і суспільне життя в країні. Діяльність міжнародних організованих злочинних угруповань, у тому числі й тих, що сформувалися в Польщі та Україні, поширюється на всі регіони світу і досягла рівня, недоступного їм раніше. Створення стійких каналів нелегальної міграції та торгівлі людьми є однією з най-

прибутковіших сфер та напрямів транснаціональної організованої злочинної діяльності в Східній Європі. Запропоновано для ефективної протидії цим негативним явищам вироблення міжнародної стратегії спільних дій, об'єднання зусиль правоохоронних органів та інших суб'єктів протидії торгівлі людьми як країн-донорів, так і країн-транзитерів та призначення «живого товару» на регіональному і державному рівнях. Зазначено, що при цьому повинна приділятися увага не тільки боротьбі із самим явищем сучасного рабства, а й з його наслідками і, найголовніше, – детермінантами.

Ключові слова: домашнє насильство, торгівля людьми, злочинність, протидія, Україна, Республіка Польща, законодавство, детермінанти, трудова міграція, соціальне сирітство.

Постановка проблеми. Дотримання, забезпечення та гарантії основоположних прав і свобод людини та громадянина є одним із головних критеріїв сучасної доктрини правової держави, яка на сьогодні вже є не тільки пріоритетом, а й певним шаблоном у формуванні та розвитку взаємовідносин між державою та особою. Слід зазначити, що не випадково законодавець багатьох країн, зокрема й України та Республіки Польща, у назві другого розділу своїх Конституцій [1; 2, с. 21], виокремлює два поняття – людини та громадянина. При цьому базовим поняттям у цьому питанні є термін «людина», і лише при розгляді політичних прав ці поняття розмежовуються. Це означає, що будь-яка особа, що знаходиться на території правової держави (навіть нелегально), гарантовано отримує відповідний правовий захист і забезпечення своїх прав та свобод, незалежно від наявності у неї громадянства країни перебування. Саме цей факт, як було зазначено, відрізняє дійсно правову державу від декларованої – не допускається навіть найменшого утиску прав та свобод людини. Отже, виходячи від зворотного, будь-яке порушення основоположних прав і свобод людини та громадянина у правовій державі має отримати правову оцінку, бути припинено а самі права – відновлено.

Як у Конституції України, так і в Конституції Республіки Польща зазначено, що кожна з них є демократичною, правовою та соціальною державою. Тобто обидві країни зобов'язалися всіма доступними засобами захищати особу. У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямів соціальної політики зазначених країн є запобігання таким антигуманним явищам, як торгівля людьми.

Сьогодні торгівля людьми розглядається виключно як грубе порушення прав людини. Це активно декларується на міжнародному та національному рівнях [3, с. 7]. Суттєве поширення цього виду злочинності наприкінці минулого століття як в Україні, так і в Польщі спонукало законодавців до рішучих заходів щодо протидії торгівлі людьми, адже організована злочинність набуває глобального характеру, діяльність міжнародних організованих злочинних угруповань, у тому числі й тих, що сформувалися в обох країнах, поширюється на всі регіони світу і досягла рівня, недоступного їм раніше. Незважаючи на те, що сьогодні створено законодавчу базу у сфері протидії торгівлі людьми як в Україні, так і в Польщі, що дозволяє боротися з цим кримінальним явищем, прийнято низку державних програм, до співпраці активно залучаються громадські, вітчизняні та міжнародні неурядові та правозахисні організації, це питання залишається надзвичайно актуальним.

Як свідчить практика, лише за комплексного підходу до подолання проблеми можна отримати позитивний результат. Одним із напрямів протидії торгівлі людьми є визначення та аналіз детермінант цього явища з подальшим їх усуненням або ж нівелюванням. Аналізуючи детермінанти проблеми торгівлі людьми, ми встановили, що однією з них є окрема актуальна проблема, з якою бореться не тільки наше суспільство, а й вся світова спільнота – це домашнє насильство. Тому ефективно вирішення однієї з окреслених проблем неможливе без позитивних кроків у розв'язанні іншої. Саме цій темі присвячено це наукове дослідження.

Стан дослідження. Протягом останніх років ґрунтовно аналізували витоки поширення та протидію феномену торгівлі людьми науковці В. Пясковський, В. Козак, І. Малиновська, О. Пашенко, Д. Санакоев, Д. Негодченко, А. Політова, О. Александренко, Н. Веселовська, Л. Данильчук, В. Турок та ін.

Проблеми впровадження світового досвіду у сфері протидії домашньому насильству висвітлювались у працях М. Тучака, Т. Сидоренкова, М. Євськової, Н. Романової, А. Благі, Л. Колпакової, І. Сквірського, О. Белової, В. Вітвіцької, О. Ковальової, К. Левченко, І. Трубавіної, Н. Юзікової та ін.

Проте на цей час відсутні наукові дослідження взаємовпливу таких негативних явищ, як домашнє насильство та торгівля людьми, що ґрунтувалися б на аналізі досвіду таких країн, як Україна та Республіка Польща у сфері боротьби з ними.

Метою статті є аналіз домашнього насильства як одної із детермінант торгівлі людьми та окреслення шляхів протидії цим негативним явищам на основі аналізу досвіду України та Польщі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні проблема боротьби з торгівлею людьми стала надзвичайно актуальною для Республіки Польща та України. Проте, як свідчить практика, на відміну від України, яка є країною-донором (країнами походження «живого товару»), для Польщі ця проблема полягає в тому, що вона, в основному, є країною-транзитером та країною призначення так званого «живого товару». Тому її законодавство має певну відмінність у сфері протидії торгівлі людьми.

Карний кодекс Республіки Польща містить декілька статей (артикулів), за якими настає кримінальна відповідальність за торгівлю людьми.

Зокрема, ст. 189 містить положення про покарання за протизаконне позбавлення особи волі [4, с.53]. Ст. 190 передбачає покарання за реальну погрозу вчинення злочину стосовно особи чи її рідних [4, с.53]. За ст. 191 особа буде нести покарання за примушування вчинення певних дій або бездіяльності [4, с. 54].

Окрему групу складають злочини у сфері сексуальної недоторканості. Зокрема, ст. 197 передбачено покарання за зґвалтування або інші дії статевого характеру [4, с.55]. Слід зазначити, що заняття проституцією в Республіці Польща не є ні кримінальним злочином, а ні адміністративним проступком. Проте згідно із ст. 203 кримінально переслідується примус до проституції [4, с. 56]. Подібно карається і заняття звідництвом та сутенерством (ст. 204) [4, с. 56–57].

Однак основною статтею карного кодексу у досліджуваній сфері є ст. 253, яка передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми [4, с. 70]. Слід зазначити, що самого визначення «торгівлі людьми» у Карному кодексі не надається.

За законодавством Республіки Польща виділяють різні форми торгівлі людьми, які є характерними й для більшості країн світу, проте на деяких з них наклалися особливості національного законодавства: торгівля дітьми (протиправне усиновлення/удочеріння, часто пов'язане із вивезенням дитини за кордон, «купівля-продаж» неповнолітніх осіб з метою здійснення щодо них статевого стосунку або сексуальної експлуатації тощо); торгівля жінками (вивезення їх за кордон, примушування до надання секс-послуг тощо); торгівля людьми для примусового використання їх у збройних конфліктах; торгівля людьми як донорами тканин та внутрішніх органів (купівля-продаж тканин та внутрішніх органів, що вилучаються в потерпілих без їх згоди тощо); торгівля людьми для використання репродуктивних функцій (сурогатне материнство, примусовий шлюб тощо); торгівля дешевою робочою силою (примусова праця, отримання винагороди нижчої від мінімальної тощо).

Аналізуючи чинне законодавство України у досліджуваній сфері слід зазначити, що воно, незважаючи на певні національні чинники, є досить схожим, зокрема, у ст. 149 Кримінального кодексу України (далі – КК) поняття торгівлі людьми теж прямо не розкривається, проте більшість науковців посилаються на визначення, наведене у Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [5] – «дії, які вчинюються певними способами та здійснюються з метою експлуатації, вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей».

Окремі науковці відзначають той факт, що в Україні законодавець відзначився певною особливістю, зокрема, на відміну від міжнародних актів, торгівлю людьми виділив як окрему форму кримінального правопорушення, відмінну від основних його форм. Так, на думку А. Орлеана, з об'єктивної сторони цей злочин може виражатись у таких альтернативних формах: торгівля людиною; вербування; переміщення; переховування; передача; одержання людини [6, с. 30].

Розглядаючи питання детермінант цього негативного явища, слід зазначити, що для двох країн є як спільні, так і відмінні. Вважаємо, що головною складовою механізму торгівлі людьми є трудова міграція. Саме у потоці трудових мігрантів злочинці переправляють різними способами (як легально, так і нелегально) своїх жертв.

У той же час одним з факторів виїзду за кордон молодих дівчат та жінок деякі дослідники називають домашнє насильство. Зокрема, зазначається, що «домашнє насильство нерідко стає передумовою, причиною, несвідомим поштовхом, що спонукає жінку шукати щастя і заробітку якомога далі від батьківщини. Суб'єктами насильства над жінкою виступають або батьки, або чоловік» [3, с.15]. Загалом позитивно оцінюючи наведену тезу ми хочемо зазначити, що неможливо повністю погодитись з нею хоча б тому, що сьогодні як жертвами торгівців людьми, так і жертвами домашнього насильства є особи різної статі, різного віку (за окремими даними – наймолодший вік жертви торгівлі людьми, який було зафіксовано, – 3 роки, найстарший – 83 роки [7]) та різних соціальних прошарків населення. Проте цілком підтримуємо думку, що домашнє насильство є однією з детермінант проблеми торгівлі людьми, тобто аналіз причин домашнього насильства допоможе краще зрозуміти природу сучасного рабства та окреслити можливі шляхи подолання цих проблем. Наша думка підтверджується й статистичними даними громадських організацій, які свідчать, що близько 50% жінок, постраждалих від торгівлі людьми, з якими вони працювали, були жертвами домашнього насильства до того, як вони поїхали за кордон. Опитування, проведене Міжнародною організацією міграції, показало, що 80 % жінок, яким вони допомагали, були жертвами домашнього насильства до того, як стали жертвами трафіку [8].

Причини прояву домашнього насильства можуть мати різне підґрунтя, але досить часто вони визначаються поєднанням соціокультурних, психологічних, економічних та інших факторів, кожен з яких самостійно не може слугувати головною детермінантою.

Як вже зазначалося, як для України, так і для Польщі найбільш поширеною є проблема трудової міграції. Економічні проблеми, незадовільний стан ринку праці, значний рівень безробіття і низький рівень життя населення спонукають громадян зазначених держав шукати роботу за кордоном. При цьому проблема полягає в тому, що кількість бажаючих працевлаштуватися значно перевищує кількість офіційних робочих місць, які можуть надати країни-роботодавці. Тому для багатьох залишається вихід у нелегальному працевлаштуванні. Якщо аналізувати досвід України то слід зазначити, що легально щорічно працевлаштовується за кордоном близько 50–60 тисяч осіб. За даними офіційної української статистики, зокрема, «досліджень Державної служби статистики 2015 – 2017 років показало, що за кордоном працює 1,3 мільйона людей. Інститут демографії у звіті 2018 року оцінив загальну кількість українців, які одночасно працюють за кордоном, від 1,5 до 5 мільйонів людей» [9]. Фахівці Інституту демографії оцінюють цю цифру в 2,7 мільйона людей, проте підкреслюють – «йдеться про оцінку, а не точний підрахунок, а реальний показник може становити і 2,5, і 3 мільйони» [9]. Основна проблема полягає в тому, що такий підрахунок важко вести – крім офіційно працюючих в Україні агенцій з працевлаштування за кордоном, існує значна кількість так званих «сірих» або ж взагалі нелегальних установ, які працюють в цій сфері. Проте основна маса українських заробітчан «в пошуках роботи поза межами своєї країни радше покладаються на друзів і родичів, ніж офіційних посередників» [9], досить часто виїжджають по туристичних путівках або ж за умовами «безвізу», працевлаштовуються в країні призначення нелегально, при цьому досить часто стають жертвами злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми.

Аналізуючи негативні наслідки цього явища, зокрема у трудовій, демографічній, економічній сферах, ми хочемо звернути увагу на ще один його аспект, який розширив загальноприйнятий термін «соціальне сирітство». На відміну від терміна «діти-сироти», як називають осіб віком до 18 років, у яких померли батьки або єдиний батько чи мати, визначення «соціальна сирота» сьогодні має більш широке значення та прихований підтекст. Зокрема, так називають дитину, «яка має біологічних батьків, але вони з певних причин не займаються вихованням дитини і не турбуються про неї. ... Це і діти, батьки яких юридично не позбавлені батьківських прав, але фактично не піклуються про своїх дітей» [10]. Аналіз цих причин свідчить, що вони за своїми ознаками є не лише негативними. Наприклад, зовні сім'я має вигляд цілком благополучної, не потребує будь-якого превентивного втручання. Але в певний момент у цій сім'ї, з одним із її членів відбувається певна негативна подія, яка свідчить, що ситуація потребувала допомоги як з боку державних органів, так і з боку неурядових організацій. Одним з прикладів таких сімей можна назвати сім'ї трудових мігрантів. За відсутності батьків (або одного з батьків) турбота про дітей, їх виховання поклада-

ється на інших членів родини, родичів, а іноді взагалі знайомих. При цьому все це відбувається без повідомлень відповідних уповноважених органів держави. Про якість такого виховання дітей, відповідальність, ставлення говорити не доводиться. У цій сфері на сьогодні відсутня будь-яка достовірна статистика. Але постійні повідомлення засобів масової інформації, статистика органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів, повідомлення закладів освіти та охорони здоров'я яскраво свідчать про наявність складної проблеми. У свою чергу, вона породжує інші негативні та криміногенні наслідки – домашнє насильство в усіх його проявах, у тому числі й сексуальне, дитяча безпритульність та бездоглядність, експлуатація дітей, торгівля людьми. Якщо класифікувати прояви соціального сирітства за настанням наслідків на термінові та довгоочікувані, то названі можемо віднести до термінових. Довгоочікувані прояви наше суспільство відчує уже найближчим часом – у гонитві за матеріальними благами та економічними показниками як пересічні громадяни, так і державні органи чомусь забувають про потребу дитини в повноцінному вихованні та гармонійному розвитку як особистості. Як справедливо зазначає О.І. Белова, забезпечення соціальної стабільності, зміцнення фізичного та психічного здоров'я нації, попередження соціальних конфліктів неможливе без зміцнення сімейних відносин. Важливість останніх для суспільства обумовлено й тим, що сім'я виступає найбільш сприятливим природним середовищем для фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку підростаючого покоління. Тому всебічний захист сім'ї, поліпшення умов розвитку дітей та підлітків виступає передумовою сприятливого соціально-економічного і демографічного майбутнього нашої держави та суспільства в цілому [11 с. 3]. Подібної думки й С.В. Нікітенко, який називає сучасну сім'ю дзеркалом змін, що відбуваються у нашому суспільстві. Він вважає, що розвиток суспільства неможливий без розвитку та зміцнення сім'ї – його первинного осередку. Сім'я відіграє велику роль у зміцненні здоров'я та вихованні підростаючого покоління, у поліпшенні демографічних процесів. Саме у сім'ї закладаються основи характеру людини, її ставлення до праці, моралі, культурних цінностей; у сім'ї формується особистість майбутнього сім'янина [12, с. 117].

Окреслену проблему соціального сирітства та її масштаби доповнює проблема неповних сімей та розлучень. Аналізуючи зазначену сферу, Ю.М. Антонян дає класифікацію основних проблем: економічні – у неповній сім'ї нижчий рівень життя порівняно з повними сім'ями, що іноді штовхає матерів-одинок на пошуки додаткових доходів; виховні – негативні наслідки безбатьківщини для виховання дітей, у тому числі й дівчаток; соціально-психологічні – відсутність порозуміння і підтримки, члени таких сімей не почуваються досить упевнено; соціально-демографічні – неповні сім'ї – наслідок як розлучень, так і позашлюбних народжень, кількість яких продовжує зростати [13, с. 221]. Неповні сім'ї, подружжя, які перебувають у громадянському шлюбі, високий рівень розлучень, що, у свою чергу, породжує проблему відносин з нерідними дітьми, також є детермінантами як домашнього насильства, так і торгівлі людьми.

Висновки. Викладене свідчить про те, що порушення, які відбуваються у процесі вчинення торгівлі людьми та вчинення домашнього насильства, мають спільне підґрунтя, їх вирішення потребує комплексного підходу та широкого спектра суспільного реагування, зокрема й наукового дослідження з метою вдосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Обидві країни – Україна та Польща – як суб'єкти міжнародного права проводять активну роботу, спрямовану на використання не тільки національних, а й міжнародних інститутів захисту прав людини. Однією з головних проблем у цій сфері є питання торгівлі людьми. Саме йому сьогодні приділяють особливу увагу науковці, правоохоронці та правозахисники, адже створення стійких каналів нелегальної міграції та торгівлі людьми є однією з найприбутковіших сфер та напрямів транснаціональної організованої злочинної діяльності у світі.

За свідченням окремих науковців «сьогодні одним із негативних проявів світових інтеграційних процесів стала інтернаціоналізація організованої злочинності. Організована злочинність набуває глобального характеру» [14, с. 252]. Діяльність міжнародних організованих злочинних угруповань, у тому числі й тих, що сформувалися в Польщі та Україні, поширюється на всі регіони світу і досягла рівня, недоступного їм раніше. Створення стійких ка-

налів нелегальної міграції та торгівлі людьми є однією з найприбутковіших сфер та напрямів транснаціональної організованої злочинної діяльності в Східній Європі.

Слід зазначити, що у опублікованих дослідженнях та відповідних статистичних даних на цей час неможливо чітко прослідкувати співвідношення рівня домашнього насильства та торгівлі людьми. Причиною цьому можна назвати низку чинників, які, на нашу думку, характерні для обох країн.

По-перше, існує проблема відсутності реальних статистичних даних, адже сфера домашнього насильства торкається найбільш закритого, інтимного сегмента життя людини, що характеризується значною латентністю.

По-друге, не завжди представниками правоохоронних органів правильно кваліфікуються ознаки домашнього насильства і, відповідно, відсутність застосування санкцій за вчинення домашнього насильства призводить до того, що сам факт не потрапляє у статистичні звіти.

По-третє, домашнє насильство у більшості випадків виступає у комплексі з іншими детермінантами торгівлі людьми, які іноді важко або взагалі неможливо виділити та визначити як головну.

Проте окремо аналізуючи підґрунтя торгівлі людьми та домашнього насильства в Україні та Польщі ми зробили висновок, що вони мають багато спільних чинників та спільних особливостей – активні та динамічні прояви причин однієї з проблем є наслідками або продовженням іншої.

З огляду на те, що зазначені проблеми є глобальними, у межах однієї країни їх можна вирішити лише частково. Тому для ефективного подолання цих негативних явищ необхідне вироблення міжнародної стратегії спільних дій, об'єднання зусиль правоохоронних органів та інших суб'єктів протидії торгівлі людьми як на регіональному та державному рівнях, так і всіх країн-донорів, транзитерів та призначення «живого товару». Вважаємо, що при цьому має приділятися увага не тільки боротьбі із самим явищем сучасного рабства, а й з його наслідками і, що найголовніше – детермінантами.

З кожною усунутою першопричиною справа подолання торгівлі людьми матиме більший ефект, за яким стоять людські долі та життя. Саме тому в цьому дослідженні було проаналізовано взаємозв'язок домашнього насильства та торгівлі людьми.

Крім того, вважаємо, що без належного наукового супроводу як складової комплексу заходів протидії торгівлі людьми, подолання цього явища неможливе, тому в подальшому цій темі буде приділено особливу увагу авторів.

Список використаної літератури

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст.141.
2. Шаповал В.М. Конституція Польської Республіки. К.: Москаленко О.М., 2018. 82 с.
3. Левченко К.Б., Удалова О.А. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посібник. К.: Міленіум, 2005. 210 с.
4. Kodeks karny: Część ogólna. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kancelaria Sejmu. 98 s.
5. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення – 25.04.2021).
6. Орлеан А.М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми. Харків: СИМ, 2005. 180 с.
7. Торговля людьми: як Україна протидіє їй. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/torhivlia-liudmy-ukrajina/29538761.html> (дата звернення: 15.05.2021).
8. Насильство в сім'ї: звинувачуючи жертву. Доповідь Міжнародної Амністії. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1164375558> (дата звернення: 15.05.2021).
9. (Не)реальні цифри. Хто і як рахує українських заробітчани. Радіо Свобода. URL: <https://bit.ly/3wy00tV> (дата звернення: 15.05.2021).

10. Сироти. Партнёрский альянс «Наши дети» URL: <http://www.ourchildren.com.ua/orphan.html> (дата звернення: 15.05.2021).

11. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08. Київ, 2007, 26 с.

12. Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08. Харків, 2004, 214 с.

13. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. М.: Российское право, 1992. 256 с.

14. Маліновська І. Національне законодавство Республіки Польща у сфері протидії торгівлі людьми. *Проблеми та перспективи розвитку економіки України: погляд молоді: матеріали XIII Всеукраїнські науково-практичної конференції. Частина II.* (Черкаси, 6-7 квітня 2021 р.). Черкаси, 2021. С. 450–453.

DOMESTIC VIOLENCE AS A DETERMINANT OF TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND POLAND

Oleksandr D. Kolomojets, PhD in Legal Science, Associate Professor, Leading Specialist in the Organization of Scientific Work, Kirovohrad Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Ukraine)

E-mail: shurakod@gmail.com

Irena Malinowska, PhD in Legal Science, Associate Professor, the Professor Edward Lipinski School of Economics, Law and Medical Sciences, Department of Internal Law and Security (Poland)

Serhiy Kolomojets, teacher of history, Ulyanovsk general secondary school of I-III grades of Popelnastivska village council of Oleksandriia district of Kirovohrad region (Ukraine)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-21

Key words: *domestic violence, human trafficking, crime, counteraction, Ukraine, Republic of Poland, legislation, determinants, labor migration, social orphan hood.*

The article reveals the problem of combating human trafficking as a criminal phenomenon and one of the global problems of mankind. Based on the analysis of the practice of anti-trafficking entities in Ukraine and Poland, a set of theoretical and practical issues related to the criminalization of human trafficking and legal analysis of the criminal offense under the current legislation of these countries is covered. It is noted that unlike Ukraine, which in most cases is a donor country for victims of trafficking, the Republic of Poland is a destination and transit country in this area of criminal business.

The current state of human trafficking in Ukraine and Poland, the causes and conditions of this phenomenon, some determinants that lead to the commission of criminal offenses of this category in these countries are analyzed. One of the key factors has been found to be domestic violence, a particular issue that in itself needs to be addressed immediately. Therefore, an effective solution to one of the outlined problems is impossible without positive steps in solving the other.

Attention is focused on the lack of definition of the term «trafficking in human beings» in the criminal law of both countries whose experience is being studied. In Ukraine, the legislator has distinguished a certain feature, in particular, in contrast to international acts, human trafficking has identified as a separate form of criminal offense, different from its main forms.

The relationship between human trafficking, labour migration and domestic violence is considered, the consequences of labour migration for the social and economic sphere are analyzed; some differences for Ukraine and the Republic of Poland are identified, some statistical data and forecasts of specialists are given. In the context of the study, the concept of “social orphan hood” and its long-term impact on the crime situation and public life in the country is revealed. The activities of international organized criminal groups, including those formed in Poland and Ukraine, extend to all regions of the world and have reached a level previously inaccessible to them.

The creating of sustainable channels for illegal migration and human trafficking is one of the most lucrative areas and areas of transnational organized crime in Eastern Europe.

It is proposed to effectively combat these negative phenomena by developing an international strategy for joint action, to unite the efforts of law enforcement agencies and other actors in combating human trafficking in both donor and transit countries and to designate “living goods” at the regional and national levels. It is noted that attention should be paid not only to the fight against the very phenomenon of modern slavery, but also to its consequences and, most importantly, to the determinants.

References

1. The Constitution of Ukraine (1996), adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, vol. 30, art. 141.
2. Shapoval, V.M. (2018). *Konstytutsiya Pol's'koyi Respubliki* [Constitution of the Republic of Poland]. Kyiv, Moskalenko O.M. Publ., 82 p.
3. Levchenko, K.B., Udalova, O.A., Trubavina I.M. (2005). *Zapobihannya torhivli lyud'my ta ekspluatatsiyi ditey* [Prevention of human trafficking and exploitation of children: teaching method. manual]. Kyiv, Millennium Publ., 210 p.
4. Criminal code: General part. Act of 6 June 1997 of the Sejm Office. 98 p.
5. Protocol to prevent, suppress and punish trafficking in persons, especially women and children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime: Adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (Accessed 25 April 2021).
6. Orlean, A.M. (2005). *Kryminal'no-pravova kharakterystyka torhivli lyud'my*. [Criminal-legal characteristics of human trafficking]. Kharkiv, SIM Publ., 180 p.
7. *Torhivlya lyud'my: yak Ukrayina protydiye yiy*. Radio Svoboda. [Human trafficking: how Ukraine counteracts it. Radio Liberty]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/torhivlia-liudmy-ukraine/29538761.html> (Accessed 15 May 2021).
8. *Nasyl'stvo v sim'yi: zvyuvachuyuchy zhertvu*. Dopovid' Mizhnarodnoyi Amnistiyi. *Ukrayins'ka Hel'sins'ka spilkaz prav lyudyny*. [Domestic violence: blaming the victim. Amnesty International Report. Ukrainian Helsinki Human Rights Union]. Available at: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1164375558> (Accessed 15 May 2021).
9. *(Ne)real'ni tsyfy. Khto i yak rakhuye ukrayins'kykh zarobitchan*. Radio Svoboda. [(Un) real numbers. Who and how counts Ukrainian workers. Radio Liberty]. Available at: <https://bit.ly/3wy00tB> (Accessed 15 May 2021).
10. Syroty. *Partnerskyy al'yans "Nashy dety"* [Orphans. Partner Alliance "Our Children"] Available at: <http://www.ourchildren.com.ua/orphan.html> (Accessed 15 May 2021).
11. Belova, O.I. (2007). *Kryminal'no-pravova kharakterystyka systemy zlochyniv proty sim'yi ta nepovnolitnikh*. Avtoref. kand. jur. nauk. [Criminal law characterization of the system of crimes against family and juveniles. Author's ref. jur. science]. Kyiv, 26 p.
12. Nikitenko, S.V. (2004). *Profilaktyka koryslyvykh ta koryslyvo-nasyl'nyts'kykh zlochyniv, skoyenykh zhinkamy na tli narkomaniyi*. Diss. kand. jur. nauk. [Prevention of mercenary and mercenary-violent crimes committed by women against the background of drug addiction. Cand. jur. science. diss]. Kharkiv, 214 p.
13. Antonyan, Yu. (1992). *Prestupnost' sredi zhenshchin* [Crime among women]. Moscow, Russian Law Publ., 256 p.
14. Malinowska, I. (2021). *Natsional'ne zakonodavstvo Respubliki Pol'shcha u sferi protydiyi torhivli lyud'my* [National legislation of the Republic of Poland in the field of combating trafficking in human beings]. *Trudy XIII Vseukrayins'kyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky Ukrayiny: pohlyad molodi*. [Proc. of the XIII All-Ukrainian scientific-practical conference: Problems and prospects of Ukraine's economic development: the view of youth] Part II. Cherkasy, pp. 450-453.

Одержано 17.06.2021.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-22

А.О. ПЕРФІЛЬЄВА,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0001-9828-3704*

ФРАГМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Статтю присвячено розгляду особливостей становлення міжнародного правопорядку в процесі еволюції міжнародного права. Розвиток міжнародного права безпосередньо визначається специфікою цивілізаційного розвитку і змінами, які відбуваються в міжнародному середовищі під впливом процесів глобалізації та регіоналізації. Глобалізація та регіоналізація виявляються відповідно в процесах уніфікації та фрагментації міжнародного права, стаючи змістом специфіки процесів у міжнародних правовідносинах на поточному етапі. Аналіз сучасних міжнародних правовідносин, що сформувалися в результаті дії принципів та норм міжнародного права в умовах глобалізації та регіоналізації, дає підстави визначити прояви локалізації в міжнародних правових відносинах як зразок фрагментації міжнародного права. До науки міжнародного права концепція фрагментації потрапляє на початку XXI ст. завдяки ініційованому Комісією ООН з міжнародного права дискурсу і поступово набуває парадигмального значення. Парадигмальні трансформації науки міжнародного права є немінучими в умовах інтенсивного розвитку міжнародних правових відносин і забезпечують подальший поступ науки. Відправною точкою цього процесу стала відмова від однозначно негативістського трактування фрагментації як протилежності інтеграції та уніфікації, що суперечить світовим глобалізаційним тенденціям. Фрагментація постає закономірним процесом в еволюції міжнародного права і розглядається як чинник творення сучасного міжнародного правового порядку. Очевидно, що сучасний етап цивілізаційного розвитку характеризується складністю та багатовимірністю, які знаходять свій відбиток і в практиках творення нового міжнародного правопорядку на основі тих змін, що відбуваються у міжнародних правовідносинах. Тож фрагментація як чинник розвитку міжнародних правових відносин перетворюється на чинник становлення сучасного міжнародного правового порядку і визначає його особливості.

Ключові слова: фрагментація міжнародного права, міжнародний правопорядок, регіоналізація, глобалізація, Комісія ООН з міжнародного права.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини глобального рівня відзначаються нестабільністю, нелінійністю та нерівномірністю. Відтак немінуче виникає фрагментованість глобальних явищ, у тому числі й міжнародного права. Зміст та визначальні риси цього процесу активно досліджуються Комісією ООН з міжнародного права та науковцями, які зосереджені на теорії міжнародного права, однак при цьому увага дослідників концентрується переважно на описі сутнісних характеристик фрагментації, її наслідків для існуючої міжнародно-правової системи та причин, які пояснюють існування та поширення цього процесу в умовах глобалізації. Тож поза дослідницькою увагою опиняються питання впливу фрагментації на міжнародний правовий порядок, виявлення рис, які здобуває система міжнародно-правової взаємодії внаслідок фрагментації.

Нині гостро стоїть питання не лише про спроможність науки фіксувати складні процеси та явища, що характеризують міжнародний правовий порядок, але встановити чинники, які визначають зміст та особливості його формування та функціонування в умовах сучасного глобалізованого світу. Тож осмислення основних тенденцій розвитку міжнародного правопорядку і виокремлення фрагментації як специфічного чинника становлення сучасного міжнародного правового порядку, цілком очевидно, здатне створити певний теоретичний інструментарій для оцінки існуючого стану речей та відповідного передбачення наслідків розгортання процесів відповідно до встановлених тенденцій розвитку.

Стан дослідження. Теоретико-концептуальним підґрунтям дослідження фрагментації в науці міжнародного права стають праці низки вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед яких помітним є доробок О. Кісліциної, М. Гнатовського, Ю. Безбородова, О. Поєдинка, О. Плотнікова, П.-М. Дюпуї, Р. Давлетгільдєєва, Є. Стрельцової, К. Літля, Г. Хафнера, Е. Бенвеністі, Т. Стефенса та ін. Водночас маємо наголосити, що відправною точкою дослідницької уваги до проблеми фрагментації стала низка доповідей дослідної групи Комісії ООН з міжнародного права перших років XXI ст. Цілком очевидно, що фрагментація постає в більшості праць суперечливим, неоднозначним і контроверсійним явищем. На початковому етапі дослідники фокусувались на негативній оцінці цього явища, з огляду на визначений курс на універсалізацію та кодифікацію норм міжнародного права, закладений ще у другій половині XX ст. До того ж усвідомлення первинного змісту процесів інтернаціоналізації та глобалізації очевидно підсилювало несприйняття фрагментації. Проте вже за кілька років очевидною стала контрпродуктивність такого підходу і негативні оцінки фрагментації починають трансформуватися. Водночас у вітчизняному науковому дискурсі доволі помітною лишається пересторога щодо фрагментації, яка «може призводити до конфліктів усередині системи міжнародного права, зокрема, між нормами та режимами, тлумаченням і застосуванням тих самих норм у різних ситуаціях, що, зрештою, створює небезпеку для цілісності системи міжнародного права та єдності міжнародного правопорядку» [1].

Щодо категорії «міжнародного правопорядку», то для сучасної науки міжнародного права вона постає як одна з основоположних. Це поняття широко використовується в міжнародній практиці (рішення ООН, заяви, виступи офіційних представників держав, документи міжнародних організацій). У науковому дискурсі дослідження міжнародного правового порядку здійснюється за кількома напрямками: хронологічним, зосередженим на визначенні етапів розвитку становлення порядку; галузевим, який опікується вивченням конкретних регіональних порядків. Проблематика міжнародного правопорядку розглядається в працях В. Буткевича, О. Буткевич, В. Василенка, І. Забари, О. Вайцеховської, В. Євінтова, М. Михайловського та ін. Проте під час розгляду проблеми становлення міжнародного правопорядку переважна більшість дослідників у першу чергу звертає увагу на процеси уніфікації у міжнародному праві та їх вплив на національне законодавство. Водночас очевидно, що сучасний розвиток людства в цілому і процеси глобалізації зокрема демонструють наочну тенденцію не лише до уніфікації та універсалізації, але й до локалізації, регіоналізації та фрагментації. Тож очевидною постає необхідність дослідження фрагментації як процесу, здатного об'єктивізувати уявлення про становлення сучасного міжнародного правового порядку та пояснити витоки різноманіття проявів його форм та механізмів. Отже, запропоноване дослідження покликане долучитися до закладання основ наукової доктрини фрагментації в частині розгляду означеного процесу як чинника становлення сучасного міжнародного правопорядку.

Мета статті – обґрунтування концепції фрагментації міжнародного права як чинника становлення та розвитку сучасного міжнародного правового порядку.

Виклад основного матеріалу. В сучасній науці міжнародного права вкоріненою є практика розглядати міжнародні відносини як результат реалізації певних міжнародно-правових норм, тобто як міжнародний правопорядок. Міжнародний правопорядок визначається як об'єктивно та суб'єктивно зумовлений реальний стан впорядкованості міжнародних відносин, який формується і діє як результат реалізації принципів і норм чинного міжнародного права [2, с. 236]. Тож міжнародний правовий порядок спирається на основу, утворену міжнародними документами, де письмово фіксується узгоджена воля держав

і рекомендації міжнародних установ. Такий підхід в сучасному науковому дискурсі є цілком виправданим, оскільки дозволяє досліджувати не лише міжнародні відносини і норми, але і їх взаємозв'язок та взаємовплив, оцінити ефективність регулювальної функції міжнародного права в певній сфері та комплексно проаналізувати тенденції розвитку правового порядку в міжнародних відносинах. Водночас на поточному етапі розвитку правової науки загальноновизнаною є точка зору, що правова система – явище динамічне, яке змінюється під впливом різних чинників соціального, політичного, економічного, ідеологічного ґатунку, а також залежно від потреб суспільного розвитку. Тому увага науковців має бути зосереджена на виявленні факторів, які впливають на поточний стан міжнародних правовідносин.

Визначальною рисою сучасного світового політичного процесу є глобалізація та регіоналізація. Кожне з цих явищ має своє відображення в практиках соціального, політичного, економічного та правового розвитку сучасного світу. Глобалізація, очевидно, знаходить своє відбиття в процесах інтеграції та уніфікації, забезпечуючи трансформації в усіх сферах життя сучасного суспільства. Глобалізація права і формування глобального правового порядку відбуваються в першу чергу завдяки процесам уніфікації. Беручи початок в інтернаціоналізації внутрішнього права держави, підсилюючись тенденціями в практиках кодифікації міжнародного права, уніфікація вмотивовується потребами у здатності взаємодії та сумісності правових систем держав. Для сучасної науки міжнародного права очевидним є домінування концепції уніфікації як універсального механізму розвитку міжнародного права і, відповідно, міжнародного правопорядку. Водночас такий підхід не дозволяє отримати максимально повну картину змін, які відбуваються у правових системах держав, оскільки регіоналізація як визначальний процес світового розвитку нарівні з глобалізацією впливає на всі сфери життя сучасного суспільства, знаходячи своє підтвердження в поширеннях практик фрагментації та дезінтеграції. Вже протягом кількох останніх десятиліть науковці звертають увагу на обмеженість сучасних парадигм правової науки як засад концептуалізації проблем уніфікації міжнародного права, визнаючи наявність певного впливу концепції фрагментації на дослідження розвитку міжнародного публічного права. Первинна настанова щодо об'єктивізації уніфікації як природного «продукту космополітичної правосвідомості» в глобалізованому світі виявляється не до кінця виправданою самою практикою міжнародних відносин у XXI ст. Саме це зумовлює пошуки адекватного реаліям теоретико-концептуального забезпечення подальших наукових розвідок міжнародного права. Тож, погоджуючись з точкою зору О.О. Мережко, який наголошував на тому, що формування міжнародного права залежить від усвідомлення завдань міжнародно-правової політики її творцями [3], маємо водночас підтримати зауваження О. Плотнікова щодо того, що різність правових філософій міжнародних акторів, які прагнуть єдності міжнародної правотворчості, цілком об'єктивно може призводити до різниці у баченні потреб, міжнародно-правових завдань [4, с. 204]. Інакше кажучи, прагнучи уніфікації, складно уникнути фрагментації, оскільки міжнародне середовище є складним, поліструктурним, гетерогенним утворенням. Тому маємо відкинути поширений до недавнього часу у науковому дискурсі постулат про фрагментацію як антитезу глобалізації. Зокрема, П.М. Дюпюї зазначає, що фрагментація є одним з важливих засобів досягнення міжнародно-правової уніфікації, з якою врешті беззаперечно пов'язана уніфікація внутрішньодержавного законодавства, а це, у свою чергу, стосується також регіональної уніфікації [5]. Фрагментація є неминучим результатом глобалізації, однією з проблем, що нею породжуються. Залучаючись до інтеграційних практик і поглиблюючи їх, міжнародні актори водночас не бажають поступатися своїм суверенітетом, захищаючи свої правові системи, посилюючись на унікальність умов, які їх породили, і відповідну доцільність збереження існуючих нормативно-правових систем задля забезпечення якісного регулювання та впорядкування суспільних відносин. Так, у сучасному світі держави не можуть відмовитись від виконання своїх міжнародних зобов'язань, а також від загальних обов'язків за міжнародним правом, встановлених його імперативними нормами, але у випадках, коли держава вбачає невідповідність певного зобов'язання її інтересам, вона вдається не до прямої відмови від зобов'язання, а відмовляється від його виконання, мотивуючи це особливостями конкретної ситуації. Тож, вивчаючи подібні практики, дослідники виокремили кілька стратегій, які використовують держави для обмеження уніфікаційного інтеграційного впливу на власну правову систему. Серед таких стратегій оче-

видними є укладання угод з коротким часом дії або одноразовою дією; погроза виходу із «незручної» угоди або ініціювання її зміни; укладання великої кількості вузьких угод; звуження повноважень створюваних угодами суб'єктів [6, с. 602]. Очевидно, що такі стратегії сприяють фрагментації міжнародного права, але подібні практики набувають усе більшого поширення в сучасному світі. Тож фрагментація міжнародного права стає результатом дій, спрямованих на послаблення глобалізаційного тиску уніфікації та захист існуючої національної правової системи від тиску міжнародно-правової системи. Кожна держава, вочевидь, прагне здобути якнайкращі умови для реалізації своїх інтересів на міжнародній арені, застосовуючи для досягнення цієї мети всі наявні в неї засоби, в тому числі міжнародне право. Практично це означає, що кожна держава намагається мати якомога більше прав та менше обов'язків порівняно з іншими державами. Це зумовлює пошуки шляхів забезпечення таких умов, і фрагментація постає зручним інструментом в цій справі.

У цілому, розглядаючи означені практики, науковці виокремили низку чинників фрагментації міжнародного права. До числа таких чинників належать: відсутність суб'єкта на міжнародному рівні, уповноваженого примусити державу виконувати свої зобов'язання; відмінності у структурі правових норм; спеціалізація права; наявність паралельних норм щодо одного й того ж предмета та конкуренція норм; розширення сфери охоплення міжнародного права та різних режимів його вторинних правил [7, с. 263]. Особливого значення для поширення практик фрагментації набуває так зване розширення міжнародного права та зростання його спеціалізації. Розширення міжнародного права є неминучим з огляду на сутнісні ознаки процесу розвитку. Об'єктивно збільшується обсяг правовідносин, що регулюються міжнародним правом, і об'єктивно збільшується кількісний та якісний склад суб'єктів міжнародного права, наділених правами та обов'язками міжнародних акторів, що здатні впливати на розвиток міжнародного права або прямо його творити. Прямим результатом зростання кількості суб'єктів міжнародного права стає виникнення конкуруючих норм та конкуруючих режимів, між якими відсутня не тільки ієрархія, але навіть і недвозначні правила взаємодії. Наслідком проникнення міжнародного права у сфери, що раніше регулювалися виключно внутрішньодержавним правом, та з потраплянням під дію міжнародно-правових норм все ширшого кола осіб, є розширення бази міжнародної правосвідомості як впливового фактора формування міжнародного права та збільшення кількості суб'єктів цієї правосвідомості. У результаті міжнародне право стає все менш гомогенним. Тож міжнародна правосвідомість за таких умов демонструє брак єдності, який є передумовою фрагментації, поряд з цим очевидним є конфлікт правосвідомостей, який стає активною рушійною силою фрагментації. Брак єдності міжнародного права робить його вразливим для зовнішніх впливів, що викликають фрагментацію. Уявляється, що основним з таких зовнішніх чинників є жорстка конкуренція і конфлікт міжнародних акторів. Зовнішність цього конфлікту визначається тим, що він відбувається поза межами міжнародно-правової системи у царині міжнародного правопорядку та міжнародних відносин. Він точиться не тільки в правовій, але в усіх сферах міжнародної взаємодії. Конфліктність міжнародного середовища є явищем природним. Тож зменшення кількості міжнародних збройних конфліктів, яке час від часу спостерігається в міжнародних практиках, не є ознакою зменшення конфліктного потенціалу міжнародної системи, а є ознакою трансформації конфліктів, переміщення конфліктності з традиційної військової сфери до сфери економічної, культурної та правової. На окрему увагу заслуговує ще один фактор фрагментації – це активне свідоме маніпулювання міжнародно-правовими нормами із політичними цілями, що яскраво проявляється у сфері захисту прав людини. Наразі в міжнародному праві складається практика застосування прав людини як знаряддя для виправдання порушення принципу державного суверенітету. Пошук компромісу між принципом поваги до прав людини та принципом державного суверенітету привів до появи концепції гуманітарної інтервенції, війни з тероризмом, що по суті може бути використано для аргументації виправдовування використання сили у вирішенні гострих, конфліктних питань у конкурентних взаєминах між міжнародними акторами. Ще один чинник фрагментації зовнішнього ґатунку – поява та збільшення кількості наддержавних організацій. З одного боку, цей процес має всі ознаки глобалізаційного, з іншого, – виникнення регіональних організацій сприяє регіоналізації міжнародного права та фрагментації. Яскравою ілюстрацією такого впливу є дискусія довкола існування

європейського права як особливої правової системи, що сформована завдяки багаторічній інтеграційній практиці країн європейського континенту на основі функціонування ЄС. Тож приклад ЄС стає прецедентом для формування інших підсистем міжнародного права на основі успішних регіональних угод, як з окремих питань, так і загальних практик регіональної інтеграції. При цьому, на думку О. Плотнікова, конкретна спрямованість угод вже не має значення, оскільки найважливішим стає усвідомлення державами певного регіону єдності своїх інтересів [4, с. 205]. Тож міжнародна практика наповнюється кожного дня прикладами створення інтеграційних об'єднань на основі усвідомлення необхідності розв'язання спільних політичних та соціальних проблем, спільних релігійних засад або економічних чи стратегічних інтересів. Створення державами регіональних угруповань дозволяє їм успішно адаптуватися до викликів глобального світу шляхом створення особливих правових режимів у рамках таких регіональних блоків. Регіоналізація міжнародно-правового регулювання вже у післявоєнний період стає однією з найбільш неоднозначних складових розвитку сучасного міжнародного права. Однак у останній чверті ХХ ст. в умовах формування міжнародних організацій з високим ступенем інтегрованості в різних сферах, які балансують на межі інституалізації як державоподібні утворення федеративного або конфедеративного типу, регіоналізація набуває особливого значення [8, с. 74–75]. Поширення та посилення наднаціональних інтеграційних об'єднань актуалізувало проблему міжнародно-правової уніфікації, оскільки в межах доктрини права таких утворень формулюються власні доктрини регіональної правової уніфікації [9, с. 60]. Вдалою ілюстрацією до цього процесу є створення нових регіональних і секторальних судів та арбітражів у міжнародному правосудді. Якщо до початку 90-х років ХХ ст. існувало 6 постійно діючих міжнародних судових органів, то після першого десятиліття ХХІ ст. їх кількість збільшилась в п'ять разів [10]. Сильні міждержавні об'єднання стають фундаментом для практик фрагментації міжнародного права, оскільки міжнародне право не володіє достатньою кількістю можливостей для утримання цілісності системи. Тож ціла низка чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру стимулює практики фрагментації міжнародного права на основі специфіки функціонування держав, міждержавних об'єднань та недержавних структур в сучасному глобалізованому міжнародному середовищі. Нині окремі дії держав та інтеграційних державних об'єднань поглиблюють фрагментацію, що послаблює внутрішні зв'язки в системі міжнародного права та створює нові можливості для суб'єктів міжнародного права у справі використання фрагментаційних стратегій. Водночас, мова не йде про руйнацію існуючої системи міжнародно-правових зв'язків, а швидше про її адаптацію до новітніх умов практик міжнародної правової взаємодії. Фрагментація міжнародного права має складну обумовленість, яка формується не лише на міжнародно-правовому рівні, але й активно реагує на національні чинники. Договірні, узгоджувальні природа міжнародного права створює умови для фрагментації через складні взаємодії політичних та правових інструментів. Додатковим чинником стає «фрагментація національних акторів», коли окремі функції участі в колективному процесі формування міжнародного права «розпорошені» між різними національними суб'єктами (міністерствами, комітетами, гілками влади тощо). Це пояснюється об'єктивними умовами, коли загальні проблеми сучасності (екологічні, продовольчі, енергетичні, безпекові тощо) потребують специфічних регуляторів, які не здатні бути універсальними для міжнародного права загалом. Такі регулятори не можуть обмежуватися лише нормативно-правовою складовою, вони мають доповнюватися інститутами та спеціалізованими практиками. Автономні міжнародно-правові режими, які виникають у зв'язку з цим, потребують специфічних форм міжнародно-правової уніфікації як способу досягнення власної цілісності та узгодженості з національним рівнем застосування міжнародного права. Тож це стає додатковим чинником фрагментації міжнародного права. У сучасному світі проблемність фрагментації знаходить своє підтвердження в створенні неузгодженості міжнародних інститутів (судів та трибуналів, квазісудових органів міжнародних організацій, тощо) у частині застосування міжнародного права [11]. У цілому причиною фрагментації стає неефективний діалог міжнародних інститутів, який започатковується у політичній сфері, а остаточно реалізується у правозастосовній діяльності.

Тож однією з характерних ознак розвитку сучасного міжнародного права є його регіоналізація і, відповідно, фрагментація. З цим пов'язане не лише виникнення регіональних

міжнародних правових просторів, але і їх вплив на законодавство держав, які входять до регіональних інтеграційних об'єднань. Розвиток регіональної інтеграції у світі є потужним трендом, з яким пов'язано створення міжнародних міжурядових організацій, що мають на меті поглиблення інтеграційних процесів, а це неминуче призводить до потреби формування міжнародного правового простору, який має забезпечувати потреби держав відповідного регіону. Очевидно, що в переважній більшості випадків, міжнародні договори визначають не лише політичні та економічні, але й правові тенденції розвитку інтегрованих міждержавних об'єднань. Характеристика розвитку міжнародного права в умовах регіональної міжнародної інтеграції завжди має наслідком його фрагментацію, що пов'язано з особливостями реалізації норм загального міжнародного права та їх пристосування до певних регіональних потреб залежно від регіональної специфіки. Саме тому в міжнародному праві з'явився термін «автономні режими», який розкриває зміст певних відступів у регіонах від загального стандарту міжнародного правозастосування та демонструє фактичну невідворотність поступового становлення регіонального міжнародного права. Фрагментація міжнародного права в регіонах стає наслідком інтеграційних процесів, що адаптують міжнародно-правові норми до потреб інтеграційного розвитку з урахуванням його специфіки. Тому регіональна правова уніфікація постає дієвим механізмом регулювання правовідносин, більш ефективним, ніж універсальна міжнародно-договірна уніфікація.

Очевидно, що збільшення кількості міжнародних норм та підсилення політичної фрагментації об'єктивно обумовлюють фрагментацію міжнародного права. Тобто фрагментація містить у собі політичний та правовий аспекти. Фрагментація політична при здійсненні як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави розподіляється на відповідні типи політики – економічну, торгову, фінансову політику та ін. В правовому вимірі ця ускладнена реальність зумовлює потребу у розширенні інваріантних зв'язків, які передбачають певну побудову, тобто впорядкування, що стає основою для змін у сучасному міжнародному правовому порядку. Т.Стефенс свого часу зазначав, що фрагментація є природнім процесом розвитку міжнародного права, який дозволяє розробляти спеціальні правила з метою реагування на потреби, що задовольняються загальним міжнародним правом не достатньо адекватно [12].

У зв'язку з порушеним питанням виникає досить складна в теоретичному й практичному аспектах проблема єдиного правового простору, в межах якого функціонує міжнародний правовий порядок. На початкових етапах розгляду цієї проблеми часто зазначалось, що саме міжнародно-правова уніфікація є основним політико-правовим джерелом формування міжнародного правового порядку. Процеси глобалізації в сучасному міжнародному праві виявляються у формуванні комплексу універсальних міжнародних норм щодо регулювання найбільш важливих питань для людства загалом. Одночасно виявляється фрагментація у глибокій інтеграції права окремих регіонів, у результаті чого в них створюється регіональний правопорядок, який відповідає системі регіонального права та універсальному міжнародному праву водночас. Поєднання та тісний зв'язок процесів глобалізації і фрагментації є ознакою сучасного міжнародного правопорядку [2, с. 238]. У цілому особливості міжнародного правопорядку та будь-які його зміни зумовлені специфікою і тенденціями розвитку системи міжнародного права і суб'єктивними чинниками учасників міжнародних відносин на практиці. Правопорядок є результатом цілеспрямованого впливу на поведінку держав за допомогою права, що історично став інструментом впорядкування взаємовідносин. Характеристика міжнародного правопорядку базується на особливостях міжнародного права та суб'єктного складу міжнародних відносин. Міжнародний правопорядок є станом міжнародних відносин, впорядкованих і врегульованих принципами і нормами міжнародного права. Водночас міжнародний порядок є динамічним і характеризує ступінь відповідності міжнародних відносин міжнародному праву [13]. Фактично він відображає відносини між міжнародними акторами у правовій площині, тож відбиває усі особливості практик такої взаємодії. Саме тому міжнародний правопорядок не є однорідним і має складну багатокомпонентну структуру, включаючи такі структурні елементи, як галузеві та регіональні правопорядки. Структурні елементи міжнародного правопорядку є результатом поділу за територіальною ознакою – регіональні інтеграційні угруповання – і за видом міжнародних відносин – предметне спрямування міжнародних норм, які їх регулюють [2, с. 237]. Поява регіональних правопорядків стала наслідком фрагментації міжнародного права, роз-

витку регіональних систем права та їх поступового виокремлення у рамках універсального міжнародного правопорядку [14, с. 83]. Тенденція виокремлення регіональних систем права зумовила фрагментацію міжнародного правопорядку, в результаті чого утворились регіональні правопорядки (європейський, азійський, африканський та ін.). Критерієм виділення регіональних міжнародних правопорядків є висока правова інтеграція між країнами регіону. Цей процес нині охопив увесь планетарний простір і став визначальним для встановлення особливостей сучасного міжнародного правового порядку.

Висновки. Сама специфіка розвитку людської цивілізації зумовила об'єктивну потребу в функціональній диференціації, яка реалізується в диверсифікації та розширенні сфер охоплення міжнародного права. Тож хоча, з одного боку, глобалізація призводить до посилення однамітності життя суспільства у всьому світі, з іншого, – вона ж приводить і до посилення фрагментації, тобто до появи спеціалізованих та відносно автономних сфер функціонування та структури суспільства, що відбивається і в практиках міжнародних правових відносин. Те, що колись здавалося регульованим «загальним міжнародним правом», стало сферою дії таких спеціалізованих систем, як «морське право», «інвестиційне право», «екологічне право», «торгове право», «міжнародне право біженців», «європейське право» тощо, кожне з яких має свої власні принципи та інститути [15]. Складно не погодитися з тим, що створення нових галузей міжнародного права розчленовує його систему та приносить ризики колізій міжнародно-правових норм, принципів та інститутів, але очевидним є той факт, що фрагментація покращує можливості для досягнення цілей міжнародними акторами у сучасних умовах глобалізації. Явище фрагментації сьогодні найчастіше розглядається як динамічний процес розщеплення, поділу, «атомізації» міжнародного права на частини через виділення автономних і самодостатніх міжнародно-правових режимів за допомогою розповсюдження міжнародного права на нові сфери відносин, а також за допомогою створення великого числа інститутів для управління і контролю. Тож становлення сучасного міжнародного правопорядку пов'язане з потребою в підвищенні функціональності міжнародної правової системи за рахунок вдосконалення організації життя, регулювання на основі відповідних сучасним реаліям норм і цінностей. Фрагментація міжнародного права є природним об'єктивним явищем, яке забезпечує розвиток самої системи міжнародного права і дозволяє здійснювати якісну адаптацію до сучасних умов цивілізаційного розвитку на всіх рівнях. Останні кілька десятиліть завдяки процесу фрагментації ми можемо спостерігати збільшення кількості міжнародно-правових норм, у тому числі таких, які забезпечують існування та функціонування самої міжнародно-правової системи. У такий спосіб вдосконалюються найважливіші атрибути порядку – обмеження, норми, закони, постійність, регулярність. Сучасний міжнародний правовий порядок характеризується як структура відносин, що матеріалізуються в різних інститутах, принципах і правилах, що незважаючи на свої відмінності в територіальному вимірі (регіональні правові системи) та предметне спрямування, зберігають цілісність міжнародної системи, забезпечуючи її відтворення та функціональність в умовах реалізації глобалізаційного проєкту неоліберального типу.

Нині очевидно є важливість включення концепції фрагментації до методології дослідження міжнародно-правових відносин. Фрагментація міжнародного права постає як один з невід'ємних аспектів його розвитку, що забезпечує його функціональність, детермінуючи зміни у сучасному міжнародному правовому порядку.

Список використаної літератури

1. Гнатовський М.М., Поєдинок О.Р. Фрагментація міжнародного права: проблема та можливі шляхи її вирішення. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. 2008. Вип. 34. С. 314–323.
2. Вайцеховська О.Р. Особливості та сучасні тенденції розвитку міжнародного правопорядку. *Право і суспільство*. 2018. №6. С. 235–240. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/6_2018/part_1/42.pdf
3. Мережко А.А. Наука політики міжнародного права: истоки и перспективы. К.: Юстиниан, 2009. 144 с.
4. Плотніков О.В. Фрагментація міжнародного права: методологічний аспект. *Актуальні проблеми держави та права*. 2012. Вип. 67. С. 200–208. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5560/Plotnikov%20apdp67.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

5. Dupuy P.–M. The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *International Law and Politics*. 1999. Vol. 31, pp. 791–807. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/1884201/mod_resource/content/0/Dupuy.pdf

6. Benvenisti E., Downs G.W. The Empire's new clothes: political economy and the fragmentation of international law. *Stanford Law Review*. 2007. Vol. 60, Iss. 2, pp. 595–631. URL: <http://www.stanfordlawreview.org/wp-content/uploads/sites/3/2010/04/BenvenistiDowns.pdf>

7. Leathley C. An institutional hierarchy to combat fragmentation of international law: has the ILC missed an opportunity. *New York University Journal of International Law and Politics*. 2007. № 40, pp. 259–306. URL: <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2013/02/40.1-Leathley.pdf>

8. Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: монографія. Харків: Право, 2013. 760 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11813/1/Yakoviyk_2013.pdf

9. Стрельцова Є.Д. Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 523 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12606>

10. Alter K. J. *The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights*. Princeton University Press, 2014. 455 p.

11. Гнатовский Н.Н. Гуманитарное право в международных судебных учреждениях: опасна ли институциональная фрагментация? *Международное правосудие: научный правовой журнал*. 2012. №1 (2). С. 78–87. URL: https://academia.ilpp.ru/wp-content/uploads/2019/11/MP1-2-2012_%D0%93%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf

12. Stephens T. Multiple international courts and fragmentation of international environmental law. *Australian Year Book of International Law*. 2006. URL: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUYrBkIntLaw/2006/8.html>

13. Вайцеховська О.Р. Міжнародний правовий порядок: поняття та сутнісні ознаки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 4. Том 2. С. 181–186. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/37.pdf

14. Забара І.М. Міжнародний правопорядок: сучасні тенденції у дослідженнях правового явища (теоретичні аспекти). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2017. Вип. 131. С. 79–87. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apmv/apmv_2017_131.pdf

15. Фрагментация международного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права. *Доклад Комиссии международного права: пятьдесят восьмая сессия (1 мая – 9 июня и 3 июля – 11 августа 2006 года): ООН*. 2006. С. 405–427. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/61/10>

FRAGMENTATION OF INTERNATIONAL LAW AS A FACTOR OF FORMATION OF THE MODERN INTERNATIONAL LAW ORDER

Anastasiia O. Perfilieva, Candidate of Political Science, Associate Professor, Associate Professor of Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: aperfileva@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-1-2-22

Key words: *fragmentation of international law, international law order, regionalization, globalization, UN Commission on International Law.*

The article is devoted to the peculiarities of the formation of the international legal order in the process of evolution of international law. The development of international law is directly determined by the specifics of civilizational development and changes that occur in the international environment under the influence of globalization and regionalization. Globalization and regionalization are manifested respectively in the processes of unification and fragmentation of international law, becoming the content

of the specifics of the processes in international legal relations at the current stage. The analysis of modern international legal relations, formed as a result of the principles and norms of international law in the context of globalization and regionalization, gives grounds to identify the manifestations of localization in international legal relations as a model of fragmentation of international law. The concept of fragmentation enters the science of international law at the beginning of the XXI century. Thanks to the discourse initiated by the UN Commission on International Law and is gradually gaining paradigmatic significance. Paradigmatic transformations of the science of international law are inevitable in the conditions of intensive development of international legal relations and provide further progress of science. The starting point of this process was the rejection of the unequivocally negativism interpretation of fragmentation as the opposite of integration and unification, which contradicts globalization. Therefore, today, in addition to the widely developed general international treaty and legal unification of domestic law, its regional unification is becoming more and more developed. Regional unification is also international, but it has a regional aspect, primarily related to the level of regional interstate integration. Integration practices are reflected in the relevant international treaties, especially those governing the establishment and operation of regional international associations. These associations are the organizational and legal shell for the development of regional international legal unification processes. Regionalization of international law, as well as its fragmentation in treaty-formed international regions, is associated with the level and depth of relevant regional integration, which is a priority for states, and international law provides integration processes as a necessary tool for their regulation. Fragmentation is a natural process in the evolution of international law and is seen as a factor in the creation of modern international law. The international legal order has a contractual nature and a complex multicomponent structure. The process of forming the structure of the international legal order on the basis of a complex intertwining of uneven processes of regionalization and fragmentation is not yet complete. In the doctrine of international law, the complexity of the international legal order is determined from the standpoint of the number of elements and components, as well as their number and the relationship between them and the environment in which the legal order exists. It is obvious that the current stage of civilizational development is characterized by complexity and multidimensionality, which are reflected in the practices of creating a new international legal order based on the changes taking place in international legal relations. Therefore, fragmentation as a factor in the development of international legal relations becomes a factor in the formation of modern international legal order and determines its features.

References

1. Hnatovskyy, M.M., Poiedynok, O.R. (2008). *Frahmentatsiia mizhnarodnoho prava: problema ta mozhylyi shliakhy ii vyryshennia* [Fragmentation of international law: the problem and possible ways to solve it]. *Aktual'ni problemy polityky: zb. nauk. pr.* [Current policy issues: coll. science. works], no. 34. pp. 314-323 (In Ukrainian).
2. Vajtsekhovska, O. R. (2018). *Osoblyvosti ta suchasni tendentsii rozvytku mizhnarodnoho pravoporiadku* [Features and current trends in international law]. *Pravo i suspilstvo* [Law and society], no 6, pp. 235-240 (In Ukrainian). Available at: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/6_2018/part_1/42.pdf (Accessed 9 February 2021).
3. Merezhko, A.A. (2009). *Nauka polityki mezhdunarodnogo prava: istoki i perspektivy* [The Science of International Law Politics: Origins and Prospects]. Kyiv, Justinian Publ., 144 p. (In Russian).
4. Plotnikov, O.V. (2012). *Frahmentatsiia mizhnarodnoho prava: metodolohichnyj aspekt* [Fragmentation of international law: methodological aspect]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava* [Current issues of state and law], no. 67. pp. 200-208. (In Ukrainian). Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5560/Plotnikov%20apdp67.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed 3 March 2021).
5. Dupuy, P.–M. (1999). *The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. International Law and Politics*. Vol. 31. pp. 791-807. Available at: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/1884201/mod_resource/content/0/Dupuy.pdf (Accessed 1 March 2021).
6. Benvenisti, E., Downs, G.W. (2007). *The Empire's new clothes: political economy and the fragmentation of international law. Stanford Law Review*. Vol. 60, pp. 595-631. Available at: <http://www.stanfordlawreview.org/wp-content/uploads/sites/3/2010/04/BenvenistiDowns.pdf> (Accessed 1 March 2021).
7. Leathley, C. (2007). An institutional hierarchy to combat fragmentation of international law: has the ILC missed an opportunity. *New York University Journal of International Law and Politics*, no. 40. pp. 259-306. Available at: <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2013/02/40.1-Leathley.pdf> (Accessed 10 March 2021).
8. Yakoviuk, I.V. (2013). *Pravovi osnovy intehratsii do YeS: zahal'noteoretychnyj analiz: monohrafiia* [Legal bases of integration into the EU: general theoretical analysis: monograph]. Kharkiv, Pravo, 760 p. (In Ukrainian). Available at: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11813/1/Yakoviuk_2013.pdf (Accessed 9 March 2021).

9. Streltsova, Ye.D. (2020). *Teoriia i praktyka unifikatsii mizhnarodnoho prava v umovakh hlobalizatsii (mizhnarodnyj ta natsional'no-pravovyj aspekty)* Diss. dokt. iuryd. nauk [Theory and practice of unification of international law in the context of globalization (international and national legal aspects): Dr jurid. sci. diss.]. Odesa, 523 p. (In Ukrainian). Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12606> (Accessed 3 March 2021).

10. Alter, K.J. (2014). *The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights*. Princeton University Press, 455 p.

11. Gnatovskij, N.N. (2012). *Gumanitarnoe pravo v mezhdunarodnyh sudebnyh uchrezhdenijah: opasna li institucional'naja fragmentacija?* [Humanitarian law in international judicial institutions: is institutional fragmentation dangerous?]. *Mezhdunarodnoe pravosudie: nauchnyj pravovoj zhurnal* [International Justice: A Scientific Legal Journal], no. 1(2). pp. 78–87. (In Russian). Available at: https://academia.iipp.ru/wp-content/uploads/2019/11/MP1-2-2012_%D0%93%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf (Accessed 19 February 2021).

12. Stephens, T. (2006). *Multiple international courts and fragmentation of international environmental law*. *Australian Year Book of International Law*. Available at: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUYrBkIntLaw/2006/8.html> (Accessed 2 March 2021).

13. Vajtsekhovs'ka, O.R. (2018). *Mizhnarodnyj pravovyj poriadok: poniattia ta sutnisni oznaky* [International legal order: concepts and essential features]. *Naukovyj visnyk publicnoho ta pryvatnoho prava* [Scientific Bulletin of Public and Private Law], no. 4, Vol. 2. pp. 181-186. (In Ukrainian). Available at: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/37.pdf (Accessed 4 March 2021).

14. Zabara, I.M. (2017). *Mizhnarodnyj pravoporiadok: suchasni tendentsii u doslidzhenniakh pravovoho iavyscha (teoretychni aspekty)* [International legal order: current trends in the study of legal phenomena (theoretical aspects)]. *Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Current issues of international relations], no. 131, pp. 79-87. (In Ukrainian). Available at: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apmv/apmv_2017_131.pdf (Accessed 10 March 2021).

15. *Doklad Komissii mezhdunarodnogo prava: pjatdesjat vos'maja sessija* (2006). [Report of the International Law Commission]. *Fragmentacija mezhdunarodnogo prava: trudnosti obuslovlennye diversifikaciej i rasshireniem sfery ohvata mezhdunarodnogo prava*. [Fragmentation of international law: difficulties caused by diversification and expansion of the scope of international law]. pp. 405-427. (In Russian). Available at: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/61/10> (Accessed 1 March 2021).

Одержано 15.04.2021.

НАШІ АВТОРИ

Алієв Роман Вагіфович, кандидат юридичних наук, доцент, слухач Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ).

Біла Альона Валеріївна, викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Бостан Сергій Костянтинович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка».

Бочарова Наталія Василівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Волкович Олена Юріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та міжнародного права і правоохоронної діяльності Херсонського державного університету.

Гамбург Інна Аркадіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права Класичного приватного університету (м. Запоріжжя).

Заворотченко Тетяна Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Ключник Руслан Максимович, кандидат політичних наук, доцент кафедри глобальної економіки Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Кобзар Олександр Федорович, доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри забезпечення державної безпеки Київського факультету Національної академії Національної гвардії України.

Коломоєць Олександр Дмитрович, кандидат юридичних наук, доцент, провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Кропивницький).

Коломоєць Сергій Дмитрович, вчитель історії Улянівського загального закладу середньої освіти I–III ступенів Попельнастівської сільської ради Олександрійського району Кіровоградської області.

Комісаров Олександр Геннадійович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії № 3 Національної академії Служби безпеки України (м. Київ).

Купін Арнольд Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка».

Макарова Тетяна Петрівна, викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Максименко Наталія Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та парового регулювання Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький).

Макушев Петро Васильович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро).

Маліновська Ірена, кандидат юридичних наук, доцент, доцент факультету права та внутрішньої безпеки Вищої школи економіки, права та медичних наук у м. Кельце імені професора Є. Ліпінського (Республіка Польща).

Палєєва Юлія Сергіївна, старший викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Перфільєва Анастасія Олександрівна, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Петков Валерій Петрович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Петков Сергій Валерійович, доктор юридичних наук, професор, заступник директора Науково-дослідного центру правового забезпечення державотворення та безпеки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Київ).

Подорожна Тетяна Станіславівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії держави і права юридичного факультету Львівського торговельно-економічного університету (м. Львів).

Романов Максим Юрійович, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ).

Слабко Світлана Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права Класичного приватного університету (м. Запоріжжя).

Смолярова Марина Леонідівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного адміністративного та трудового права юридичного факультету Запорізького національного технічного університету.

Тодорошко Тетяна Андріївна, старший викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Троянський Олександр Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та парового регулювання Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький).

Хрідочкін Андрій Вікторович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри підприємства, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро).

Шкабаро Вероніка Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

OUR AUTHORS

Roman V. Aliiev, PhD in Legal Science, Associate Professor, Military student of the National defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy (Kyiv).

Alona V. Bila, Lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Sergey K. Bostan, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Labor Law of the National University of "Zaporizhia Polytechnic".

Natalia V. Bocharova, Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Olena Yu. Volkovych, PhD in Legal Science, Associate Professor Department of Public and International Law and Law Enforcement, Kherson State University.

Inna A. Hamburh, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil, Administrative and Financial Law, Classical Private University (Zaporizhia).

Tatiana N. Zavorotchenko, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law, Constitutional Law and Public Administration, Oles Gonchar Dnipro National University.

Ruslan M. Kliuchnyk, PhD in Political Sciences, Associate Professor of the Department of Global Economics, Alfred Nobel University (Dnipro).

Olexander F. Kobzar, Doctor of Law, Professor, Head of the Department ensuring state security of the Kyiv Faculty, National Academy of the National Guard of Ukraine.

Oleksandr D. Kolomoyets, PhD in Legal Science, Associate Professor, Leading Specialist in the Organization of Scientific Work, Kirovohrad Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kropyvnytskyi).

Serhiy D. Kolomoyets, teacher of history, Ulyanovsk general secondary school of I–III grades of Popelnastivska village council of Oleksandriia district of Kirovohrad region.

Olexander G. Komisarov, Doctor of Law, Professor, Chief Researcher of the Research Laboratory № 3, National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv).

Arnold P. Kupin, Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of Constitutional, Administrative and Labor Law, National University "Zaporizhzhia Polytechnic".

Tatiana P. Makarova, Lecturer of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Nataliia V. Maksymenko, PhD in Legal Sciences, Associate Professor of the Chair of Law and Legal Regulation of Aviation Activities, Flight Academy of the National Aviation University (Kropyvnytskyi).

Pavlo V. Makushev, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law, University of Customs and Finance (Dnipro).

Irena Malinowska, PhD in Legal Science, Associate Professor, the Professor Edward Lipinski School of Economics, Law and Medical Sciences, Department of Internal Law and Security (Poland).

Yuliia S. Palieieva, Senior Lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Anastasiia O. Perfilieva, Candidate of Political Science, Associate Professor, Associate Professor of Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Valeriy P. Petkov, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Law, Political and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Sergey V. Petkov, Doctor of Law, Full Professor, Deputy Director of the Research Center for Legal Support of State-Building and Security of V.I. Vernadsky Taurida National University (Kyiv).

Tatyana S. Podorozhna, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Theory of State and Law, Faculty of Law, Lviv University of Trade and Economics.

Maksym Yu. Romanov, post-graduate student of Department of Public Administration, National Academy of Internal Affairs (Kyiv).

Svetlana N. Slabko, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory, History of State and Law and International Law, Classical Private University (Zaporizhia).

Maryna L. Smolyarova, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Labor Law, National University "Zaporizhzhya Polytechnic".

Tetiana A. Todoroshko, Senior lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Oleksandr A. Troianskyi, PhD in Legal Sciences, Associate Professor of the Chair of Law and Legal Regulation of Aviation Activities, Flight Academy of the National Aviation University (Kropyvnytskyi).

Andriy V. Khridochkin, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of Entrepreneurship, Production Organization and Theoretical and Applied Economics, Ukrainian State University of Chemical Technology (Dnipro).

Veronika M. Shkabarо, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

ДЛЯ НОТАТОК